

Hafız İbrahim'in Leyâli Satih Adlı Eserinin Teknik ve Tematik Açından Çözümlemesi

Analyzing Hafez Ibrahim's Work *Layali Satih* from a Technical and Thematic Perspective

Tahir ARAZ¹

¹Atatürk Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Erzurum, Türkiye

ORCID: T.A. 0000-0002-0225-128X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Tahir Araz (Doktora Öğrencisi),
Atatürk Üniversitesi, Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Erzurum, Türkiye
E-posta: tahiraraz@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 30.01.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
16.03.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
16.03.2023

Kabul/Accepted: 28.03.2023

Atıf/Citation: Araz, Tahir. "Analyzing Hafez Ibrahim's Work *Layali Satih* from a Technical and Thematic Perspective." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 42 (2023), 423-472. <https://doi.org/10.26650/jos.1244610>

ÖZ

Mısır başta olmak üzere Arap toplumu 20. yüzyılın ilk iki çeyreğinde modern çağın Batılı sömürgecilik anlayışına karşı çeşitli alanlarda verilen birçok mücadeleye şahit olur. Özellikle askeri, sosyal, siyasi ve kültürel özgürlük alanlarında öne çıkan bu mücadele, edebiyat sahasında da etkili bir şekilde sürdürülür. Nitekim dönemin şair ve yazarları, toplumun temel değerlerindeki aksaklıkları metinlerine yansıtarak birçok eser kaleme alırlar. Bu bağlamda Arap edebiyatında daha çok şair kimliğiyle tanınan ve "Şâ'irü'n-Nîl" ile "Şâ'irü-Şa'b" gibi lakaplarla taltif edilen Hâfız İbrâhîm'in bu çalışmada değerlendirilen nesir türündeki *Leyâlî Satih* isimli eseri, 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında sömürgeciliğin etkisiyle Mısır'da oluşan toplumsal değişimin boyutlarını aktarması noktasında şairin eleştiri ve görüşlerinin yanı sıra dönemin sosyolojik ve siyasi atmosferini başarılı bir şekilde yansıtan önemli eserlerden biri kabul edilir. Şairin ordudayken İngilizlerle yaşadığı sorunlara yer vermesiyle otobiyografik bir özellik de kazanan eserin, klasik edebî bir tür olan makâme tarzı ile modern anlatı türlerinden romanın bazı özelliklerini ihtiva ettiği söylenebilir. Bu açıklamalardan hareketle çalışmada, 21. yüzyılın küreselleşen dünyasında ciddi bir tehdit olarak varlığını sürdüren gelenek-modernite çatışması, edebî münakaşalar, basınla gazeteciliğin yozlaşması, eğitim kurumları, kadın hakları, saadet kavramı, ahlakî çöküş, siyaset-din ilişkisi, özgürlük ve mültecilere tanınan imtiyazlar gibi önemli toplumsal gerçeklere temas eden *Leyâlî Satih* isimli eser, teknik ve tematik açıdan tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modern Arap Edebiyatı, Hâfız İbrâhîm, Şâ'irü'n-Nîl, Makâme, *Leyâlî Satih*

ABSTRACT

At the beginning of the 20th century as the Arab communities starting with Egypt fought for independence not only militarily but also socially, politically, and culturally against the Western colonialist mentality of the modern era, many poets and writers reflected the weaknesses of society's fundamental values in their works. Hafez Ibrahim, who was known for his poetry and has been referred to as the *Sha'irun-Nil* [Poet of the Nile] and *Sha'irush-Sha'b* [Poet of the People], had an important prose work called *Layali Satih* [*The Nights of Satih*], which reflects the dimensions of the social changes that occurred in

Egypt at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. *Layali Satih* is considered a significant work of the period that addresses the poet's criticisms and views. This study analyzes both technically and thematically the work *Layali Satih*, which blends the classical poetic style (*maqamah*) with the novel-like features of modern storytelling and also has autobiographical elements that reflect the problems the author faced with the British during his time in the army. The work highlights the ongoing struggle between tradition and modernity, which is still considered a serious threat in the globalized world of the 21st century, as well as the corruption of journalism and the press, the education system, women's rights, the concept of happiness, moral decay, the relationship between politics and religion, freedom, and the privileges given to refugees. The work addresses these social realities and provides a critical perspective toward them..

Keywords: Modern Arabic Literature, Hafez Ibrahim, Poet of the Nile, Maqamah, *Nights of Satih*

EXTENDED ABSTRACT

Due to their central position in many developments in the Arab world, the contributions of Egyptian poets and writers to Arabic literature have shown a wide range of effects. These impacts appear not only in a literary sense but also in politico-military and sociocultural areas and can be seen to have influenced other developments in other Arab countries, with most of the breakthroughs being evident in Egypt. Egypt was a center of literature and science and gradually separated from the Ottoman State in the second quarter of the 19th century due to the influence of both internal and external factors. Students being sent to Europe, some literary and scientific works being translated into Arabic, and modernizing movements being implemented in various social, cultural, military, and political fields in Egypt prepared the grounds for the end of the long period of stagnation in Arabic literature known as *Asru'l İnhitât* [Period of Decadence]. On the other hand, this also caused moral, religious, cultural, social, and political conflicts that seriously affected the building blocks of society.

The poets and writers expressed their thoughts, criticisms, and concerns about these problems affecting the literary community and attempted to reflect the shortcomings in the basic values of a society struggling to survive politically, socially, and culturally in their texts, attempting to create a social awareness in this direction through their works. Some of these published works aimed to counter the negative perception of Westernization that had emerged during this period through advisory semi-modern novels, while other works investigated the root of the problems and addressed them while expressing their concerns. Others proposed solutions by taking into consideration the needs of society in reference to the existing problems, choosing a more constructive and progressive path both in terms of content and methodology.

This study analyzes and attempts to find solutions to some general as well as some specific issues in *Layali Satih*, such as cultural change; mental confusion and crisis; women's rights; women's dress; the concept of freedom and its misunderstandings; religious, old, new, and modern educational institutions; ethical

individuals; society and morality; journalism and the press; Arab culture; civilization conflict; the desire to imitate the West; politics and society; the relationship between religion and politics; the concept of happiness; and the thoughts of Afghani and Abduh who'd influenced the era, as well as the privileges granted to the British, the Syrian issue in Egypt at the time, Hafez's views on poetry, and the criticisms of Ahmed Shawki, within the context of existing thoughts in the era, especially regarding the globalizing world and in the Eastern societies where some of these issues still persist.

Layali Satih is the only known work by Hafez Ibrahim in the field of prose and deals with the social, political, and moral dichotomy brought about by the modern world that had started with the Nahda movement in Egypt, providing a general examination and analysis of the social and cultural conflict. The work is significant as a piece of literature because it reflects the different dimensions of social decay, which was a big problem in its time and continues to be even today, by narrating historical events that took place at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries in a fictional style. One should not overlook that, in the book, the British occupation was not just a military movement but an attempt to reform all aspects of life, from clothing, the education system, and daily life to the shaping of laws and governance, even including the mandatory teaching of English. The influence of the British and its consequences are heavily present in the work, making it an important historical document of the period.

Hafez chose the genre of *maqamah*, in which the writer identifies a problem in society and reflects his views on the subject but cannot be said to have conformed to all the known characteristics of the classic *maqamah* genre. During this transitional period when a shift had occurred toward modern narrative forms and the novel, Hafez can be seen to have been influenced by translations and to have leaned toward the novel genre, and this contributed to the creation of a novel-like expression in the style of *Layali Satih*. In this sense, the work has a mixed style that is rich in structure. The character Ravi narrates the story, in which the main and supporting characters are intertwined, and an attempt is made to create awareness about many vital issues in Egyptian society. In this context, the author expresses his opinions and thoughts based on real events and supports these with some narratives that had taken place in the past, making his views even more prominent. The fact that the criticisms made toward Egyptian society in the work still retain their relevance today gives the work a different dimension, while also emphasizing the need for society to re-examine itself. Despite its small size, *Layali Satih* points to the sociopolitical and cultural disruptions of today with its qualitative and distinct structure.

Usefulness is had in noting that some of the topics Hafez Ibrahim mentioned have been translated in the analysis of the work, while others are reflected in this study in the form of meaning transfer rather than as a translation. The similar topics Hafez mentioned on different pages have been gathered together to eliminate any possible confusion and to ensure fluency in style. This study is not just a translation work, but rather an analytical and interpretative work, with all the translations

made in transfers being entirely original. This work is unique because previous studies related to Hafez Ibrahim only mentioned *Layali Satih* by name, with no other research or study having been done on the work. Studies on this work in the Arabic literature should be noted to be limited, and this is believed to be due to Hafez being primarily known as a poet, with more studies being done on his poetry.

The aim of this study is to present the scientific community with the thoughts and criticisms toward Egyptian society and literature of Hafez Ibrahim, who is mostly known as a poet, as reflected in his work *Layali Satih*, which he wrote as a work of prose, by analyzing the problems of Arab society in the process of modernization and social degradation in the context of the conflict between tradition and modernity. Additionally, another goal of this study is to acknowledge and convey how the poet had also produced a remarkable work in the prose genre, how he had been a strong writer in prose as well as poetry, and how he had made contributions to the mindset of the era with his thoughts. Lastly, the study aims to draw attention to the fact that the social upheavals the poet referred to still exist in Eastern societies today and are still being discussed. This study also raises many questions about the persistence of similar social problems and is completely original in that it furthers these discussions.

Giriş

Modern Arap edebiyatının ilk örnekleri, matbaanın gelişmesiyle başta Fransız edebiyatından olmak üzere Batı'dan yapılan tercümelerin etkisi ve eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması neticesinde 19. yüzyılın sonlarına doğru verilmişse de bu durum esnekliğe tabi olup “*Modern Arap edebiyatının başlangıcıyla Modern Mısır'ın şekillenmeye başladığı tarih olarak, Napolyon'un Mısır'a yönelik 1798'deki askeri hamlesi gösterilir.*”¹ Bu tarih Arap edebiyatında tartışmalar eşliğinde, “*الانحطاط عصر*” *İnhitât Dönemi*² diye adlandırılan uzun soluklu durağanlığın sona erip siyasi-kültürel bağlamda Modern Arap düşüncesinin oluşum sürecini kapsayan ve “*Arap Rönesansı*” olarak bilinen, *en-Nahdatu'l-'Arabiye* “*النهضة العربية*” hareketinin dönüm noktası kabul edilir.³ Mısırlıların kültürel yaşamında önemli değişimlere kapı aralayan bu gelişmeler; bir anlamda toplumsal, kültürel ve siyasi dönüşümler, sosyal yapının değişime uğraması, Mısır'ın işgali ve toplumun bu işgale karşı tepkisiyle gerçekleşen “*Batu/Mısır-Arap*” uygarlığı çatışmasının veya tanışmasının meyvesi olur. Ancak modern anlatı türlerinden roman ve öyküde anlatı tekniğinin geliştirilip toplumu tüm yönleriyle ele alan eserlerin neşredilmesiyle bu türlerin sağlam bir zemine oturması 20. yüzyılın ilk çeyreğine denk gelir.

- 1 Ahmed Heykel, *Tatavvuru'l-'edebi'l-hadis fi Misr*, Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1993, 13-14.; Detaylı bilgi için bk. Albert Hourani, *el-Fikru'l-'Arabî fi'l-'asru'n-Nahda'1798-1939*, (haz.), Kerim 'Azkûl, Beyrut: Dâru'n-Nehâr, 1968, 51-89.; Napolyon'un Mısır'ı işgali ve Etkileri için bk. Corci Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, Kâhire: Hindâvi, 2013, 1169 ve sonrası.; Şevki Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âsır fi Misra*, Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1961, *Ehâdis Kubra*, 11-30.; Hannâ el-Fâhûrî, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, “*el-'edebu'l-hadis*”, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1986, 11-20.; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, Kâhire: Dâr Nehdat Mısır lî't-Tibâ'â ve'n-Neşr, 2013, 421-428.; Abdurrahman el-Cebertî, *'Acâ'ibü'l-'âsar fi'l-terâcim ve'l-ehbâr, el-cüz'u's-senî*, Beyrut: Dâru'c-Cil, 1978, 233-235.; Andre Rîmûn, *el-Mısriyûn ve'l-Fransiyûn fi'l-Kâhira 1798-1801*, haz. Beşîr es-Sibâ'î, Kâhira: 'Ayn lî'd-Dirâsât ve'l-Buhûs el-İnsâniye ve'l-İctimâ'îye, 2001, 101.; Juan Cole, *el-İsti'mâr ve's-sevra fi'l-Şarku'l-Avsat*, haz. 'Annân 'Alî eş-Şehâvî, el-Kâhira: el-Meclis li's-Sekâfât el-A'le, 2001, 41.; 'Abdullah İbrâhim, *Mevsu'at es-serd el-'Arabî IV*, Dubâi: Kandil lî't-Tibâ' ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 2016, 15.; Velîd Kassâb, *el-Hadâsetu fi'si'r el-'Arabî el-mu'âsiri*, Dubâi: Dâru'l-Kalem, 1996.
- 2 İnhitât Döneminde yazılan eserler için bk. Hannâ el-Fâhûrî, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, “*el-'edebu'l-kadîm*”, Beyrut: Dâru'c-Cil, 1986, 1023-1050.; Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 1077-1159.; Dönemin “çöküş dönemi” olup olmadığıyla ilgili tartışmalar için bk. Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'Arabiyye*, Kâhire: Hindâvi, 2013, 905.; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'âsır fi Misra*, 11-12.; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, 400-414.; Cevdet er-Rukâbî, *el-Edebu'l-'Arabî mine'l-inhidâr ile'l-izdihâr*, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1982, 120.; Ahmed Heykel, *Tatavvuru'l-'edebi'l-hadis fi Misr*, 13-14, 17-17.; 'Ömer Mûsa Bâşâ, *Târîhu'l-'edebu'l-'Arabî “el-'Asru'l-'Osmânî*”, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1989, 13-22.; 'Abdullâtîf İbrâhîm, *l'âdet en-nazar fi'avâmi'l-inhitât el-edeb el-'Arabî fi'l-'asru'l-Türkî*, Şebâtîmâ: Netâis, 2018, 103.; Mus'ad bin 'İd el-'Âtavî, *el-Edebu'l-'Arabî el-hadis*, Tebük: Mektebetü'l-Melik, 2009, 7-9,37.; Bekrî Şeyh Emîn, *Mutâlât fi'si'ru'l-Memlûki ve'l-'Osmanî*, Beyrut: Dâru'l-Afâk, 1979, 38.; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-edeb fi edebiyât ve inşâ luğetu'l-'Arab*, Kâhire: Mektebetü't-Ticâriyetü'l-Kübra, 1969, 203.; Ahmed el-İskenderî ve ğayrih, *el-Mefâsil, fi târihu'l-'edebu'l-'Arabî li'l-medâris es-senâviye*, Kâhire: Vizâret el-Ma'ârif el-'Umûmiye, (ts.), 164.
- 3 Detaylı bilgi için bk. ez-Zeyyât, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, 433-438.; Eugene Rogan, Araçlar: *Bir Halkın Tarihi*, (haz.), Cem Demirkan, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2017. 166.; Abdullah Laroui, *Tarihselçilik ve Gelenek* (haz.), H. Bacanlı, İstanbul: Vadi Yayınları, 1993, s.29.; İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, 13.; Bassam Tibi, *Arap Milliyetçiliği*, (haz.), Taşkın Temiz, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998. 136.; Nazih Ayubi, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, (haz.), Yavuz Alogan, İstanbul: Cep Kitapları, 1993, 72.

Batılı anlamda roman türünün Arap dili ve edebiyatında edebî bir tür olarak gelişmesinde önemli katkıları olan tercüme faaliyetlerinin ciddi bir ivme kazanmasıyla romana yönelimin adeta açılımı yapılır. Kahire, Şam ve Lübnan'da yapılan tercüme faaliyetleriyle birlikte⁴ 19. yüzyılın son çeyreğiyle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde bir grup yazar eski anlatı türlerinden makâmeyi canlandırma girişimlerinde bulunarak hicri 4./5. yüzyıllarda Bedî'üz-zamân el-Hemedânî (ö. 398/1008) ve el-Harîrî (ö. 516/1122) tarafından icat edilip geliştirilen makâme türünü örnek alır. Bu türle modern romanı birleştirmeye çalışan Nâsîf el-Yazîcî'nin (ö. 1871)⁵ *Mecma'u'l-Bahreyn*, Fâris eş-Şidyâk'ın (ö. 1887) *es-Sâk 'ale's-sâk fimâ hüve'l-faryâk*, Ahmed Şevkî'nin (ö. 1932) *Varakatü'l-Esi, Esvâku'z-Zeheb*, Muhammed el-Müveylihî'nin (ö. 1930) *Hadîs İsâ bin Hişâm*, gibi eserleri sayabiliriz ki, bu eserler Mısır'da yaşanan kültürel değişimlerin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Tâhâ Hüsey'nin (ö. 1973) *el-Eyyâm*, 'Abbâs Mahmûd 'Akkâd'ın (ö. 1964) *Sarâ*, İbrâhîm Abdülkâdir el-Mâzîni'nin (ö. 1949) *İbrâhîm el-Kâtib* gibi eserler ile bu çalışmanın konusu olan Hâfîz İbrâhîm'in (ö. 1932) *Leyâlî Satih* (1906)⁶ adlı eseri de klasik edebî bir tür olan makâmeyi canlandırma girişimi olup⁷ romana giden yolun önünü açmıştır. Arap romancıları ilk başlarda eserlerinde toplumu bilinçlendirmeye yönelik roman metodunun eksik olduğu didaktik bir üslup içerisinde toplumun yozlaşmış yönlerini ele alma gayretinde bulunmuşlardır. Sömürgeciliğin tüm Arap memleketlerine yayılmasıyla da yazarlar, vatanî şuurun güdülenmesine yönelik konuları işleyerek toplumu bu konuda harekete geçirirler. Bu anlamda yazarın romanla makâme arasında konumlandırılan nesir türündeki *Leyâlî Satih* isimli eseri, dönemin gelişmelerine genel hatlarıyla ışık tutması noktasında özel bir yere sahiptir.

Leyâlî Satih'in hem üslup hem de muhteva bağlamında tüm ayrıntılarıyla ele alınıp değerlendirildiği bu çalışmada, eserin tarihî bağlamı ve daha çok *Satih*'in kişiliği üzerinde duran Abdurrahman Sıdkî'nin *Leyâlî Satih dirâsatun tarihîyetun, tahliliyetun li'l-'asri ve'l-kâtibi ve'l-kitabi*, yazarın eserde kadınla ilgili görüşlerini tahlil eden Mahmûd es-Sa'id'in *Hâfîz İbrâhîm dirâsat tahliliyye lisiyatihi ve şî'rihi*, eseri özellikle dilin kullanılması noktasında bir çözümlenmeye tabi tutan Ömer Desûkî'nin *Neş'etü'n-nesri'l-Arabi'l-hadis ve tatavvurihi*,

4 Detaylı bilgi için bk. Sabrî Hâfîz, "el-Kıssatu'l-kasîra" *el-Edebu'l-'Arabî el-hadis*, (haz.), 'Abdü'l-'azîz es-Sebil, Cidde: en-Nâdî el-Edebu's-Sakâfî, 2002, 391,405,407,428; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âsır fî Misra*, 227-233, 270-307; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, 460-464.; Hasan Muhammed en-Nu'aymî, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-hadis 'neş'etehu ve tatvirih*, Cidde: Dâr Havârizm el-'Alemiye, 2019, 63-67.; Kazım Ürün, *Necip Mahfuz 'Toplumsal Gerçekçi Romanları'*, 35.; Mehmet Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, 180-184.; Heykel, *Tatavvuru'l-'edebi'l-hadis fî Misr*, 201-218.; el-Fâhûrî, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, "el-'edebu'l-hadis", 24-30, 191-196, 218-242, 392-409.; Mahmûd Şevket, *el-Fennu'l-kıssâ fî'l-'edebu'l-Misri el-hadis*, Kâhire: Dâru'l-Fikr 'ul-'Arabî, 1956, 145...; Şükran Fazlıoğlu, *Arap Romanında Türkler*, İstanbul: Küre Yay, 2006, 113-118.; Hürânî, *el-fikru'l-'Arabî fî'l-'asru'n-nahda 1798-1939*, 386.; Anton Gütâs Karam, *er-Remziyât ve'l-'edebu'l-'Arabî el-hadis*, Lübnan: Dâru'l-Keşşâf, 1949, 130-136.; Taha Bedr, *Tatavvuru'r-riveyetu'l-'Arabiyetu'l-hadis fî Misr '1870-1938'*, 193.; Taha Vâdî, *er-Rivâyetu's-siyâsiyyetu*, Kahire: Dâru'n-Neşr li'l-Cema'âtu'l-Misriye, 2002, 256-257.; Şefî' es-Seyyîd, *İtticehâtu'r-rivâyetu'l-Misriye*, el-Kahira: Mektebetü's-Şebâb, 1988, 190.

5 el-Yazîcî için bk. ez-Zeyyât, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, 468-473.; el-Fâhûrî, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, 24-30.

6 Rahmi Er, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, Ankara: Vadi Yayınları, 2012, 12.; el-Fâhûrî, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî* 24-30.

7 el-'Âtavî, *el-Edebu'l-'Arabî el-hadis*, 139-141.

eseri Hâfız'ın edebî kişiliğinin yansımaları çerçevesinde değerlendiren Abdülhamîd Sind el-Cündî'nin *Hâfız İbrâhîm şa'iru'n-Nîl* ile Yusuf Nevfel'in *Hâfız İbrâhîm şa'iru'ş-şa'bi ve şa'iru'n-Nîl* gibi *Leyâlî Satîh*'in sadece bazı unsurlarının işlendiği eserlerden özellikle istifade edilmiştir. *Leyâlî Satîh*'in bir bütün olarak tahlil edildiği bu çalışmada söz konusu eserlerden yararlanılmış olmakla birlikte; çalışmamız bahsi geçen çalışmaların kapsamından çok daha geniş olup eseri ele alınabilecek tüm unsurlarıyla değerlendirmektedir. Bu çerçevede eserin yazıldığı tarihten günümüze, bir asrı geçen zamana rağmen eserde değinilen siyasi-sosyal, kültürel ve toplumsal genel problemlerin aynı coğrafyada halen var olup bir türlü değişmeyen yöntem ve bakış açılarıyla tartışılıyor olması bir kısır döngünün varlığını yansıtırken alternatif çözüm yollarının da denenmesi gerektiği hususunda ilgilileri uyarmaktadır.

1. Hâfız İbrâhîm'in Hayatı ve Edebî Kişiliği⁸

Hâfız İbrâhîm Mısır'ın Asyut şehrine bağlı Deyrût beldesinin Nil nehri kıyısında demirlemiş olan bir gemide resmi belgeler olmamakla birlikte 4 Şubat 1872'de dünyaya gelmiştir.⁹ Zira Nil nehri kıyısında dünyaya gelmiş olması onun daha sonra Nil şairi (*Şâ'iru'n-Nîl*) lakabıyla anılmasına vesile olmuştur.¹⁰ Künyesiyle birlikte ismi “Muhammed Hâfız b. İbrâhîm Fehmî” dir. Ancak şair, “Hâfız” olarak bilinip babası Mısırlı “İbrâhîm Fehmî Efendi” (ö.1876)'dir.¹¹ Annesi ise Kahire'nin Muğurbilin mahallesine yerleşmiş “Sarvan” ismiyle tanınan Türk asıllı bir aileden olup “Hanım bint Ahmet Bursalı” (ö.1908)'dir.¹² Eğitimine Kahire'de Medresetü'l-Hayriyye'de başlayan ardından Medresetü'l-Kırâbiyye ve Medresetü'l-Hıdıviyye'ye devam eden Hâfız,¹³ lise eğitimini yarıda bırakarak Ahmedî Medresesinde dil, edebiyat ve hukuk

-
- 8 Hâfız İbrâhîm hakkında gerek ülkemizde gerek yurt dışında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmada yazarın hayatı ve edebî kişiliğiyle ilgili özet bilgiler verilmiş olup detaylı bilgi için dipnotlardaki kaynakçaya bk.
- 9 Muhammed İsmail Kânî, *Dîvânü Hâfız İbrâhîm*, 2. Baskı için yazılan mukaddime, 3. b., thk. Ahmed Emin vd., Kahire: el-He'yetü'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-kuttâb, 1987, 18.; el-Fâhûrî, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, “el-'edebu'l-hadis”, 136.; Hâfız İbrâhîm'in doğum tarihleriyle ilgili muhtelif ve detaylı görüşler için bk. Abdurrahman Sıdkî, *Leyâlî Satîh dirâsatu tarihîyetun, tahlîliyetun li'l-'asri ve'l-kâtibi ve'l-kitabi*, Kahire: ed-Dâru'l-Kavmiyyetu li't-Tibâ'ati ve'n-Neşri, 1964, 16-18.; Bilgi için bk. Muhammed Hârun el-Hulû, *Hâfız İbrâhîm şa'iru'l-kavmiyyeti ve'l-'Arabîyyeti*, Mısır: ed-Dâru'l-Kavmiyyetu li't-Tibâ'ati ve'n-Neşri, (ts.); Ahmet Yıldız, *Nil Şairi Hâfız İbrâhîm ve Siyasi Şiirleri*. Konya: Palet Yayınları, 2017.
- 10 Abdülhamîd Sind el-Cündî, *Hâfız İbrâhîm şa'iru'n-Nîl*, Kahire: 4.b., Dâru'l-Me'ârif, 1992, 15-16.; Ahmet Savran, *19. Yüzyıl Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., 1991, 1
- 11 Mahmûd Abdullah es-Sa'id, *Hâfız İbrâhîm dirâsat tahlîliyye lisiyatihi ve şî'rihi*, Mektebetü'l-İskenderiyye: Tibâ'a Merkez Delta, 2000, 3.
- 12 Abdurrahman Râfi'î, *Şu'arâ'ü'l-vataniyye fi Mısır*, Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1966, 95.; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âsir fi Misra*, 100-101.; Kânî, *Dîvânü Hâfız İbrâhîm*, 18-19.; Mahmûd es-Sa'danî, *ez-Zurâfâ'u*, Beyrut: Dâru'l-'Avdetu, (ts.), 21.; Yusuf Nevfel, *Hâfız İbrâhîm şa'iru'ş-şa'bi ve şa'iru'n-Nîl*, Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetu'l-Lübniyyetu, 1997, 17.; Detaylı bilgi için bk. 'Abdulmun'im İbrâhîm el-Cemîa', *Şa'iru'n-Nîl Hâfız İbrâhîm*, haz. Ahmed Seyyid Ahmed vd., Kahire: Matabiu'el-Hey'etu'l-'Amme li'l-İsti'lânet, 2016, 1-10.
- 13 Ahmed 'Ubeyd, *Zikra'ş-şai'reyn Hâfız İbrâhîm şa'iru'n-Nîl ve Ahmed Şevki emîru'ş-şu'ara'*, Beyrut: 'Alemü'l-Kütüb, 1985, 85.; Nevfel, *Hâfız İbrâhîm şa'iru'ş-şa'bi ve şa'iru'n-Nîl*, 18-19.; el-Cündî, *Hâfız İbrâhîm şa'iru'n-Nîl*, 17-18.

derslerini alır.¹⁴ Şeyh Abdulvehhab en-Neccâr (ö.1941) ile tanıştıktan sonra edebiyat müzakereleri yapmaya başlar.¹⁵ Maddi sıkıntılardan ötürü avukatlık mesleğine yönelen şair¹⁶ kısa bir süre sonra askerlik mesleğine geçer.¹⁷ Askerlik mesleğinden sonra Sudan'dan Kahire'ye dönen yazar,¹⁸ vefat etmeden 4-5 ay öncesine kadar sürdüreceği Mısır Kütüphanesi Edebiyat Kısmı Başkanlığı'na atanır.¹⁹ Bu görevinden emekli olduktan sonra 21 Temmuz 1932'de Kahire'nin kenar mahallelerinden biri olan "ez-Zeytûn"daki küçük bir evde vefat eder.²⁰

Arap şiirinin eski üsluptan modern şiire geçiş dönemi olarak kabul edilen bir dönemde yetişen Hâfız, Abbas Mahmûd el-Akkâd'ın (ö.1964) ifadesiyle hem meclis hem matbaa şairi arasında bir yerdedir. Toplumu temel unsur olarak gördüğü ahlakla silahlanmaya davet eden²¹ şairin edebî şahsiyetinin şekillenmesinde annesinin Türk, babasının ise Mısırlı olması, halk kültüründen etkilenmesi ve düzenli olmamakla birlikte almış olduğu eğitim-öğretimin kendisinde Araplılık ruhunu pekiştirmesi gibi farklı etkenlerin rol oynadığı belirtilmektedir.²² Hâfız, şiirle tanıştığı zaman, geniş bir kültür yelpazesine sahip olan muasırî Mahmud Sami el-Bârûdî Paşa'nın (ö. 1904) edebiyat anlayışından etkilenmiş ve onun metodunu kendi şiirlerine aktararak ibarelerin seçiminde onu izlemiştir.²³ Toplumsal ilişkilerindeki mizahi üslubuna rağmen ciddiyet içeren şiirler kaleme alan Hâfız, şiirlerinde halkın acılarına değinerek içinde büyüdüğü toplumun sesi olmaya çalışmıştır.²⁴ Şiiri eski kalıplarda halkın anlayabileceği bir dille yazan ve bu anlamda toplum nezdinde yer edinen şair, dönemindeki yazar ve hatiplerin

14 Kânî, *Divânu Hâfız İbrâhîm*, 20-21.

15 Abdulvehhâb en-Neccâr, "*Safahât mechûle min hayâtî Hâfız*", Kahire: Apollo, Sayı: 11, Temmuz, 1933, 1322.; Ahmed Emin, *Divânu Hâfız İbrâhîm*, Kahire: 3.Baskı, el-Hey'etu'l- 'Amme li'l-Kuttâb, 1987, 57.; es-Sa'id Mahmûd, *Hâfız İbrâhîm dirâsat tahliliyye lisiyratihi ve şî'rihi*, 4

16 el-Fâhûrî, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, "*el-'edebu'l-hadîs*", 137.; Emin, *Divânu Hâfız*, 59-60.; Sıdkî, *Leyâlî Satih dirâsatun tarihiyetun tahliliyye*, 59.

17 Râfî'î, *Şu'arâ'ü'l-vatanîyye fî Mısır*, 95-96.; Emin, *Divânu Hâfız*, 60.; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, 504.; el-Fâhûrî, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, "*el-'edebu'l-hadîs*", 137.; es-Sa'danî, *ez-Zurafâ'u*, 22-23.; Nevfel, *Hâfız İbrâhîm şa'iru'ş-şa'bi ve şa'iru'n-Nil*, 20.; es-Sa'id Mahmûd, *Hâfız İbrâhîm dirâsat tahliliyye lisiyratihi ve şî'rihi*, 5-6.

18 Emin, *Divânu Hâfız*, 60-62.; Sıdkî, *Leyâlî Satih dirâsatun tarihiyetun tahliliyye*, 62-67.; Desûkî, *Neş'etü'n-nesri'l-'Arabî'l-'hadîs ve tatavvurihi*, 143.; el-Fâhûrî, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, "*el-'edebu'l-hadîs*", 137-138.; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, 504.; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âsır fî Misra*, 101-102.; es-Sa'id Mahmûd, *Hâfız İbrâhîm dirâsat tahliliyye lisiyratihi ve şî'rihi*, 6-7.; el-Cündî, *Hâfız İbrâhîm şa'iru'n-Nil*, 19-20.

19 Abdurrahman Râfî'î, *Şu'arâ'ü'l-vatanîyye fî Mısır*, 96.

20 Emin, *Divânu Hâfız*, 66.; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, 504-505.; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âsır fî Misra*, 102-103.; es-Sa'id Mahmûd, *Hâfız İbrâhîm dirâsat tahliliyye lisiyratihi ve şî'rihi*, 8-9.; el-Fâhûrî, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, "*el-'edebu'l-hadîs*", 138.; el-Cündî, *Hâfız İbrâhîm şa'iru'n-Nil*, 17-18.

21 Râfî'î, *Şu'arâ'ü'l-vatanîyye fî Mısır*, 97.

22 Kânî, *Divânu Hâfız İbrâhîm*, 19.; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âsır fî Misra*, 104.; Savran, *19. Yüzyıl Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, 103.

23 Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âsır fî Misra*, 104-105.; Savran, *19. Yüzyıl Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, 103.; el-Akkâd, *Şu'arâu Mısır ve bi'etuhüm fî'l-cilî'l-mâdî*, 12.; Nevzat Hâfız Yanık, *Mahmud Sami Paşa el-Bârûdî Hayatı, Edebi kişiliği ve Eserleri*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, 1991, 90-91.

24 Emin, *Divânu Hâfız*, 66.; Hâfız'ın edebi kişiliği için bk. el-Cündî, *Hâfız İbrâhîm şa'iru'n-Nil*, 70-95.; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âsır fî Misra*, 105-106.; Râfî'î, *Şu'arâ'ü'l-vatanîyye fî Mısır*, 95.; Nevfel, *Hâfız İbrâhîm şa'iru'ş-şa'bi ve şa'iru'n-Nil*, 37,38.; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-'edebi'l-'Arabî*, 506.

düşüncelerini iç âleminde sentezleyip şiire dönüştürmüştür. Hâfız'ın edebiyattaki düsturu genel olayları ifade etmek üzere kurulu olup fikirlerini bu olaylar üzerinden şiirleri vasıtasıyla yansıtmak şeklindedir.²⁵

Şairi muasırlarından ayıran en önemli özelliği, şiire getirdiği farklılığın üslup, kelime ve anlamda değil amaç ve muhtevada olmasıdır.²⁶ Kullandığı yeni mana, fikir ve üslubuyla şiirinin daha müzikal olup sevilmesini sağlamıştır.²⁷ Hâfız'ın dili sade, açık ve anlaşılır olup halkın anlayabileceği üsluptadır, zira halka yakın olmasında bunun etkisi büyük olmuştur.²⁸ Hâfız şiirlerinde ne aşırı abartıya ne de ihmale gelmemiş, özellikle övgüde vasat bir yolu takip etmiştir.²⁹ Şairin mersiye türünde ise her anlamda samimi ve içten olduğunu, dostları için yazdığı mersiyelerinde görürüz.³⁰ Toplumsal şiirlerinde geniş tahlillere yer vermeyen Hâfız, vatan ve siyaset konusunda da yazmıştır. Bir yönüyle yenilikçi bir şair kabul edilen Hâfız'ın, yaşadığı dönemdeki problemlere değinmesi divanında önemli bir yer kaplamaktadır.³¹ Bu anlamda divanında bulunan ictimâiyât ve siyâsiyyât³² bölümleri kendisini diğer şairlerden ayıran iki önemli unsurdur.³³ Sadece toplumsal konularda değil hamriyat ve gazel konusunda da şiirler yazan şair³⁴ işlediği temalar noktasında modern Mısır kültürünün kurucularından olup³⁵ Arap edebiyatının önde gelen şairleri arasında yer almıştır.

2. *Leyâlî Satîh* İsimli Eserin Tanıtımı

Arap edebiyatının özgün kültürel, klasik nesir türlerinden biri olan makâme ilk başlarda bazı zahitlerin, İslâm devletinin güçlenip genişlediği, buna paralel olarak servet ve refahın arttığı, israfın ve adaletsiz uygulamaların başladığı Emevîler döneminde, yöneticilere sözlerini Kur'an'dan, hadisten, Arap şiiri ve darbimesellerinden naklettikleri örneklerle sağlam ve etkili bir Arapça ile öğüt verme çerçevesinde başlamıştır. Ancak zamanla edebî bir tür haline gelen makâme, miladi 9. yüzyıldan itibaren vaaz ve hitabe özelliğini kaybederken bunun yerine eğitici, öğretici ve eğlendirici yönü ağır basan bir hüviyete bürünür. Bir olay etrafında şekillenme, hayalî bir râvisi, her konudaki bilgisi ve etkileyici dili olan hayalî bir kahramanı bulunma,

25 es-Said Mahmûd, *Hâfız İbrâhîm dirasat tahliliyye lisiyratihi ve şi'rihi*, 117,119,120-125.; Kâmil eş-Şenâvî, *Zu'âmau ve fennânüne ve udebâu*, el-Memleketü'l-Müttehide: Müessesetü'l-Hindâvî, 2017, s.65.

26 el-Cündî, *Hâfız İbrâhîm şa'iru'n-Nil*, 100.

27 Râfî'î, *şu'arâ'ü'l-vatanîyye fî Mısır*, 97.

28 Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âsir fî Misra*, 106-107.

29 Abbâs Mahmud el-Akkâd, *Şu'arâ'u Mısır ve bi'etuhüm fi'l-cilî'l-mâdî*, Kahire: Matba'atü'l-Hicâzî, 1937, 15-16.

30 Taha Hüseyin, *Hâfız ve Şevkî*, Kahire: Mektebetü'l-hancî, (ts.), 101-113, 140-142.

31 Hannâ el-Fâhûrî, *el-Mücez fî'l-edebî'l-'Arabîyyi ve târihihi*, Beyrut: 3.b., Dâru'c-Cil, 2003, IV, 521.

32 Siyasi şiirleri için bk. el-Cemîa', *Şa'iru'n-Nil Hâfız İbrâhîm*, 10-33.; Mesiha, *Hâfız İbrâhîm şa'iru's-siyasi*.; Vatanî-milliyetçi şiirleri için; es-Sa'id Mahmûd, *Hâfız İbrâhîm dirasat tahliliyye lisiyratihi ve şi'rihi*, 99-103,136-139.

33 Kânî, *Divânu Hâfız İbrâhîm*, 13

34 Savran, *19. Yüzyıl Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, 104-105.

35 Kânî, *Divânu Hâfız İbrâhîm*, 50-51; Hâfız ve Şevkî ilişkisi için detaylı bilgi bk. Zekî Mübârek, *Hâfız İbrâhîm*, Kahire: Dâru'l-Cil li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1991.; Hâfız İbrâhîm'in şiiri için bk. (tüm ayrıntılarıyla), el-Cündî, *Hâfız İbrâhîm şa'iru'n-Nil*, 97-185.

dildeki garip kelimeleri öğretmeyi hedefleme, nahiv bilmeceleriyle edebî inceliklerden ve Arap atasözlerinden örnekler vermek suretiyle okuyucuların hoşça vakit geçirmelerini amaçlama bu türün ana özelliklerindedir. Makâmeye farklı dönemlerde tasvir, diyalog gibi bazı yeni özellikler katılmış olmakla birlikte, karakteristiğini oluşturan secili nesir ve garip kelimelere yer verme kuralı devam etmiştir.³⁶ Ancak makâmenin ilk haliyle *Leyâlî Satih*'in yazıldığı dönemdeki özellikleri arasında hatırı sayılır bir farkın olduğunu ifade etmek yapılacak olan değerlendirmenin daha sağlıklı olmasını sağlayacaktır.

Hâfız İbrâhîm'in *Leyâlî Satih*³⁷ isimli eseri Arap edebiyatında daha çok şiirleriyle tanınan şairin, İngiliz işgali altında bulunan Mısır toplumundaki ve bizzat kendisinin de içinde bulunduğu bazı gelişmelere dikkatleri çekerek topluma yönelik eleştiri ve görüşlerini yansıttığı nesir türünde bilinen tek eserdir. *Leyâlî Satih* makâme tarzını sürdüren eserler arasında olup;³⁸ Arap romanının kök salmaya başladığı bir dönemde, ilk modern roman kabul edilen³⁹ Muhammed Hüseyin Heykel'in 1912'de yayımlanan *Zeyneb* adlı eserinden⁴⁰ önce neşredilmiştir. Eser makâmede bulunması gereken olay örgüsü, anlatıcı, hayali karakterler, türe has üslubu, sorun olarak kabul edilen bir toplumsal meselenin ele alınması, eserin girişi gibi unsurların çoğunu ihtiva etmektedir. Bu anlamda *Leyâlî Satih* üslubuyla daha çok makâme türünü anımsatır.⁴¹ Öte yandan anlatıcı, ana karakter, zaman ve mekânın belirgin olması, sosyal bir temanın işlenmesi gibi unsurları barındırmasıyla da modern anlatı türlerinden romana yakın durmaktadır. Taha Bedr'in ifadesiyle "*Bu kitaplardan bazılarının makâmenin taşıdıkları sanatsal özelliklerini yanı sıra modern kurgu sanatının açık ve belirgin özelliklerini de beraberlerinde taşımaları dikkat çekicidir.*"⁴² Dolayısıyla genel profile bakıldığında bu eseri makâme türü ile modern sanatsal hikâye arasında bir yerde görmekteyiz.⁴³ Eserin klasik bir tür olan makâme türüne mi yoksa modern anlatı türlerinden romana mı daha yakın olduğu tartışması,⁴⁴ *Leyâlî Satih*'in her iki türden de bazı unsurları barındırdığı ve eski bir üslupla yazılıp modern romana da yakın olduğu, yapılan tahlil neticesinde anlaşılmıştır.

Leyâlî Satih, Hâfız İbrâhîm tarafından, kendisinden birkaç yıl önce yazılmış olan

36 Erol Ayyıldız, "Makâme", *DİA*, Ankara: TDV, 2003, c. XXVII, 417-419.; Makâmenin romanla sentezi bk. Heykel, *Tatavvuru'l-edebe'l-hadis fi Mısır*, 183-190.; en-Nu'aymî, *el-Edebu'l-'Arabî el-hadis*, 61.; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebe'l-'Arabî*, s. 453-457.; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âsir fi Misra*, 234-241.; Şeyho, *Târîhu'l-edebe'l-'Arabîyye*, 291-296.

37 Sıdkî, *Leyâlî Satih dirâsatun tarihiyetun, tahliliyetun li'l-'asri ve'l-kâtibi ve'l-kitabi*, 134.

38 el-Fâhûrî, *Târîhu'l-edebe'l-'Arabî*, 26.; el-'Âtavî, *el-Edebu'l-'Arabî el-hadis*, 146.; Ebu el-Yezîd eş-Şerkavî, vd., *el-Edebu'l-'Arabî el-hadis*, 89-90.

39 Heykel, *Tatavvuru'l-edebe'l-hadis fi Mısır*, s.201-204.; Kazım Ürün, *Necip Mahfuz 'Toplumsal Gerçekçi Romanları'*, 35.; Detaylı bilgi için bk. Yalar, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, 180-184.

40 Bilgi için; Dayf, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âsir fi Misra*, 270-276.; en-Nu'aymî, *el-Edebu'l-'Arabî el-hadis*, 63-65.

41 Desûkî, *Neş'etü'n-nesri'l-'Arabî'l-hadis ve tatavvurihi*, 152.

42 Taha Bedr, *Tatavvuru'r-riveyetu'l-'Arabiyetu'l-hadise fi Mısır '1870-1938'*, 82-88.

43 'İsâm Hüseyin Ebü Şendi, "Hadîsu İsâ bin Hişâm ve *Leyâlî Satih* beyne'l-makâmati ve'l-kıssati'l-hadiseti", *Mecelletü'l-'Ulumi'l-'Arabiyeti*, 31, 1435/2020, 127.

44 Sıdkî, *Leyâlî Satih dirâsatun tarihiyetun, tahliliyetun li'l-'asri ve'l-kâtibi ve'l-kitabi*, 170.

Müveylîhî'nin (ö.1930) *Hadîs İsâ bin Hişâm'ı (1900-1901)* tarzındadır. Şair, 1906-1907 yılları arasında yazdığı eserinde Mısır edebiyatı, toplumu ve siyasî durumu ile ilgili eleştiri, görüş ve endişelerini, Arap kültür mirasından alıntılıdığı Satîh adlı bir kâhinin ağzıyla aktarır.⁴⁵ Toplumun yozlaşan ahlak ve âdetlerinin de işlendiği, toplam 128 sayfadan oluşan eserde olaylar hayali olup Cahiliyye döneminde kâhin olarak bilinen Satîh ile beraber karşılıklı konuşmalar şeklinde geçmektedir.⁴⁶ Eserde öne geçen konular Mısır'da yabancılara tanınan imtiyazlarla edebî problemlerdir.⁴⁷ Bu anlamda Hâfız, İngilizler'in işgaliyle başlayan ve 20. yüzyıl başlarına kadar devam eden yoğun dönemde Mısır'da cereyan eden sosyal, siyasi ve askeri olayları aktarır. *Leyâlî Satîh*'in ince bir üslupla nesir alanında yazılmış olması, Hâfız'ın bu türde de yetkin olduğunun göstergesidir. Eserin 2012'de Kahire'de "*Muessesetu'l-Hindâvî li'ta'lim ve's-sekâfe*" adlı yayınevi tarafından 72 sayfalık yapılan baskısı da mevcuttur. Bu çalışmada kullanılan nüshası ise Kahire Amerikan Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan nüshası olup baskı tarihî belli olmamakla birlikte, neşrin yapıldığı yayınevleri üzerinden yapılan karşılaştırmalar neticesinde en eski baskılardan olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan eserin yakın dönemde yapılan baskılarında da sayfa sayısı hariç, içeriğinde hiçbir değişikliğin yapılmadığını belirtmekte fayda vardır.

Batılı birçok edip tarafından edebî kişiliği takdir edilen Hâfız İbrâhîm⁴⁸ daha çok şairliğiyle bilinmekle beraber, reformcu görüşlerinde Muhammed Abduh'tan (ö. 1905) etkilendiği ve yaşadığı dönemdeki toplumsal problemlerle diğer bazı aksaklıkları aktardığı *Leyâlî Satîh*, aynı zamanda Hâfız'ın hayali kişiler yoluyla fikirlerini yansıttığı eserdir.⁴⁹ Hacmi küçük olmakla birlikte faydası takdir edilen eser, yapısıyla etkileyici bir eser olup gençlere dirilme ruhunu aşıl原因 zengin unsurlarıyla tam bir sanat eseridir.⁵⁰ Dönemin bazı aydınları tarafından övülürken bazıları tarafından da eleştirilmiştir. Eserdeki hikmetli sözler, nasihat ve misaller; şairin ince ve insicamlı üslubunun sağlamlığı gibi unsurlar eseri değerli kılmıştır.⁵¹ Öte yandan Hâfız yaşadığı dönemde, Cemâleddin Efgânî (ö. 1897) ile başlayıp onun okulu ile devam eden ve sosyal reformcuların yüksek sesle dile getirdiği yaygın tüm sosyal problemlere biraz hızlı bir şekilde değiniyor. Üzerinde en çok durduğu konulardan biri olan İngilizlerin yönetimdeki eksiklikleri ve sömürgeciliklerinin boyutunu Sudan'da görmüş olmasının da etkisiyle gerçekçi bir üslupla aktarır.⁵²

Hâfız'ın efsanevi bir kişilik olan Satîh şahsiyeti ile ilgili hayal gücü noktasında fazla

45 'İsâm Hüseyin, "Hadîsu İsâ bin Hişâm ve *Leyâlî Satîh* beyne'l-makâmati ve'l-kıssati'l-hadîseti", 132.; Desûkî, *Neş'etü'n-nesri'l-Arabi'l-hadis*, s.144.; Hüseyin Yazıcı, "Hâfız İbrâhîm", *DİA*, İstanbul: TDV, 1997, c. XV, 91-92.

46 Muhammed Reşîd Rıza, "*Mecelletü'l-Menar*", 1908, c. II, 528.

47 el-Cündî, *Hâfız İbrâhîm şa'iru'n-Nil*, s.220.; el-Fâhürî, *Târîhu'l-edebi'l-Arabi*, 141.; Dayf, *el-Edebu'l-Arabiyyu'l-mu'âsir fi Misra*, 103.; Desûkî, *Neş'etü'n-nesri'l-Arabi'l-hadis ve tatavvurihi*, 142-144.

48 Nevfel, *Hâfız İbrâhîm şa'iru's-şabi ve şa'iru'n-Nil*, 63.

49 Desûkî, *Neş'etü'n-nesri'l-Arabi'l-hadis ve tatavvurihi*, 144.

50 Sıdkî, *Leyâlî Satîh dirâsatun tarihiyetun, tahliliyetun li'l-'asri ve'l-kâtibi ve'l-kitabi*, 170.

51 Reşîd Rıza, "*Mecelletü'l-Menar*", 528.

52 Desûkî, *Neş'etü'n-nesri'l-Arabi'l-hadis ve tatavvurihi*, 152.

açılmamış olmasının sebebi, üzerinde durduğu konuların Mısır toplumunun temel sorunları olup onları realist bir dille aktarmaya çalışmasıdır. Bu durumda gecelerde gaipten gelen haber ve kulaklara yansıyan gerçek olmayı tercih etmiştir.⁵³ Yedi geceden oluşan eserde Hâfız, her bir geceye has seçtiği ana konuların yanında farklı konularla sohbetini çeşitlendirmeyi amaçlamıştır. İlk gecede Nil nehrine seslenen şair, Mısırlıların ona karşı nankörlüklerinden dem yakar. İkinci gecenin sohbetinde merkezi konu kadın ile onun kapalı-açık olması ve eğitilmesi durumudur. Üçüncüsünde ise Mısır ve Mısır'daki Suriyelilerin durumu ele alınıyor. Dördüncü gecede yabancılara tanınan imtiyazlar ve İngilizlerin tutumuyla siyaset, beşincisinde basın ve gazetecilik, altıncısında özel olarak şair Ahmed Şevkî, genel olarak da edebiyat konusu ayrıntılarıyla tartışılır. Son olarak yedinci gecede ise Sudan'daki ayaklanma ve “zahire” olarak bilinen olay sohbetin konusu olur.⁵⁴ Yazar bahsi geçen ana konularla birlikte özgürlük, eğitim, ahlak, din, saadet, cimrilik gibi bireysel-toplumsal konulara da ciddi bir pay ayırır. Bu anlamda eser, makâmelerde bulunması gereken okuyucuya dil ve edebiyat dersinin verilmesi özelliğinin ötesinde daha çok toplumsal konuları ihtiva etmektedir.

3. Olay Örgüsü

Anlatma esasına dayanan roman, öykü ve hikâyede temel unsurlardan biri olan olay örgüsü, sebep-sonuç ilişkisi içinde oluşturulan vakanın vücut bulma şekli olup aynı zamanda mesajın iletildiği alandır.⁵⁵ “*Eserde nakledilen hâdiseler veya hâdiseler zinciri*”⁵⁶ şeklinde de kısaca tanımlanan olay örgüsü bir metnin bel kemiği konumundadır. Hâfız İbrâhîm'in *Leyâlî Satih* adlı eserinin hem klasik bir nesir türü olan makâmenin hem de modern anlatı türlerinden olan romanın bazı unsurlarını barındırması⁵⁷ noktasında geçiş dönemi özellikleriyle birlikte makâmeye daha yakın bir eser olduğunu görürüz. Fusha Arapçasının temel alınarak kısmen yoğun bir üslubun kullanıldığı eserde kişiler hayali olmakla birlikte; Kaplan'ın “*edebî eser; hiç şüphesiz onu vücuda getiren yazarın hayatı ile tarihî ve sosyal çevresiyle de yakından ilgilidir*,”⁵⁸ ifadesinde olduğu gibi olay örgüsünde geçen olayların tamamı Mısır'ın yakın tarihiyle ilgili olup toplumsal gerçekleri yansıtır.

Bir geçiş dönemi eseri olması ve makâmeye romanın bazı özelliklerini sergilemesi sebebiyle *Leyâlî Satih*'in özellikle üslubu ve şekli hakkında, kesin bir tanımın oluşturulamayacağını ifade ederek eserde; Satih'in farklı vak'alar içinde farklı karakterler arasında bulunmasıyla “çok zincirli olay örgüsü” ve anlatılan olay içinde ibretlik denilebilecek bir halk anlatısının yerleştirilmesiyle de kısmen hikâye içinde hikâyeyi andıran “helezonik olay örgüsünün”⁵⁹ birlikte kullanıldığının yansımaları vardır. Mısır toplumunu yakından ilgilendiren farklı olaylarla ilgili

53 Sıdkî, *Leyâlî Satih dirâsatun tarihiyetun, tahliliyetun li'l-'asri ve'l-kâtibi ve'l-kıtabi*, 167.

54 Sıdkî, *Leyâlî Satih dirâsatun tarihiyetun, tahliliyetun li'l-'asri ve'l-kâtibi ve'l-kıtabi*, 167-168.

55 İsmail Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş 2*, “*Hikâye, Roman, Tiyatro*”, Ankara: Akçağ Yayınları, 2016, 83.

56 Şerif Aktaş, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara: Birlik Yayınları, 1984, 12.

57 'İsâm Hüseyin, “Hadîsu İsâ bin Hişâm ve *Leyâlî Satih* beyne'l-makâmatî ve'l-kıssatî'l-hadîsetî”, 131, 171-172.

58 Mehmet Kaplan, *Hikâye Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, 11.

59 Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş 2*, 86.

hikâyeler silsilesinden oluşmuş olan eserde, anlatıcı ile eserin başkarakteri Satih'in eşliğinde, kendisine sadece o konuyla ilgili bir hikâyeyi anlatma rolü biçilmiş olan yan tipler aracılığıyla her buluşmada, Mısır toplumunun içinde bulunduğu sosyal, siyasi ve ahlâkî yozlaşmaların anlatıldığı farklı bir konu üzerinde durularak o konuyla ilgili yakın veya uzak geçmişten bir hikâye alıntılanıp sohbetler desteklenmiştir.

Makâme türünün bir edebî tür olmasını sağlayan dil ve edebiyat eğitimi,⁶⁰ *Leyâlî Satih* 'te yön değiştirip sosyal kaygıların güdüldüğü bir muhtevaya dönüşmesi bu eseri diğer makâme örneklerinden ayırmaktadır. Yazar okuyucuları ilgilendiren dönemin sosyolojik, siyasi ve kültürel konulardan her biri hakkında kendi bakış açısını farklı karakterler üzerinden aktarıırken eserdeki sohbetlerde ele alınan konuların, birebir toplumun yaşadığı gerçek olaylardan seçildiğini ve günümüzde de güncelliğini koruduğunu ifade etmekte yarar vardır. Okuyucunun yazarın şahsi tecrübeleri olan o yaşanmışlıkların zorluğunu hissettiği,⁶¹ dönemi meşgul eden siyasi konular başta olmak üzere, İngiliz siyaseti, sosyal ve edebî konular, gazetecilik, kadın hakları, eğitim, yozlaşan ahlak, inanç, saadet, kıskançlık gibi toplumsal, bireysel konularla diğer bazı faktörlerin, Mısır toplumuna farklı yönlerden etkisiyle bunun eleştirisinin yapıldığı eserin kısaca özeti şu şekildedir:

Kahire'de Nil vadisinin çocuklarından biri olan ravi, göğsünü daraltan can sıkıntısını gidermek için geç saatlerde, güneşin Nil sularındaki son yansımasının da görüldüğü bir vakitte, Nil kıyısında piramitlere yakın bir yerde yürüyüş yapmaktadır. Mekân sakindir, gece çöker ve ravi yozlaşan dünyayla insanların durumunu düşünmeye başlar. Aklına bir şairin "*Kurtlar ulusa onlarda ünsiyet bulurum, insan sesi işitsem hemen kaçırım*"⁶² beyti gelir. Ardından Allah insanoğlu kadar az şükreden ve onun kadar yalan söyleyip iftira atan bir canlı yaratmış mı, şeklinde söylenmeye başlar.

Bu vaziyet üzere vakit ilerlerken kısa bir süre sonra hiç de hoş olmayan bir koku alır. Göğsü daralır nefes alamaz hale gelir. Kokunun ağırlığından dolayı bilincini kaybeder, kendine geldiğinde suyun üstünde bir leşin olduğunu görür. Gördüğüne kızarak Nil'e sitemli bir şekilde seslenir. Bu tembel milletin cehaletine daha ne kadar susacağını, onlara tüm nimetlerini sunduğu halde kendisine kötülükle mukabele ettiklerini, oysa eskiden kendisinden çekindiklerini ve ona kurbanlar adadıklarını, öyle ki zezem suyunun tuzlu olduğu halde Kâbe civarında büyük bir saygı gördüğünü ancak Nil'in tatlılığına ve Mısır halkına sağladığı zenginliğe rağmen ona bu şekilde davranılmasından yakınır.⁶³

Dertlerinden kurtulup rahat bir nefes almak istediği bu mekândan daha da yüklenmiş bir halde evine doğru ilerlerken karanlığın sessizliğinde "*Mahlûkatın yok olmasına hükmeden Allah'ı tesbih ederim, ölümsüzlükte tek olan Allah'ı tesbih ederim,*"⁶⁴ şeklinde bir ses işitir. Sesin kaynağına doğru ilerlemeye başlayan ravi, bu kişinin bilgece sözlerinden tarihî-efsanevi

60 'İsâm Hüseyin, "Hadîsu İsâ bin Hişâm ve *Leyâlî Satih* beyne'l-makâmâti ve'l-kıssati'l-hadîseti", 170.

61 Sıdkî, *Leyâlî Satih dirâsatun tarihiyetun, tahliliyetun li'l-'asri ve'l-kâtibi ve'l-kitabi*, 134.

62 Hâfiz İbrâhîm, *Leyâlî Satih*, Mısır: Matba'atü Muhammed Muhammed Matar, (ts.), 2.

63 *Leyâlî Satih*, 3-4.

64 *Leyâlî Satih*, 5.

bir kişilik olan Satih olduğunu anlar.⁶⁵ Biraz sohbet ettikten sonra Satih, raviye evine gitmesini, sırlarını iyice saklamasını, ertesi gün dostuyla birlikte Süheyl yıldızının doğuşunu takip edip gelmesini ister.

Ravi büyük bir sabırsızlıkla yarınki görüşmeyi beklerken kendisini rahatlatan Ebu'l-'Alâ el-Ma'arri'nin *el-Luzûmiyât*'ından şiirler okuyarak teselli bulmaya çalışır.⁶⁶ Kararlaştırılan buluşma anı yaklaştığında ravi evinden çıkıp malum mekâna doğru yol alırken daha önce tanıdığı, ülkesinin sorunlarını düşündüğünü tahmin ettiği büyük bir adamın, vakarlı, düşünceli bir halde oturduğunu görür. Satih'e, birlikte gideceği dostun bu olduğunu düşünür ve yanına yaklaşarak ona yakın bir yerde oturur. Biraz sonra Nil'in üzerinden kadınlı erkekli, şehvete gark olmuş bir grubun geçtiğini görür. Bunun üzerine ad belirtmeden Kâsım Emîn'i (ö. 1908) kadınlarla ilgili görüşlerinden ötürü şiddetle eleştirenlere bir göndermede bulunarak "*hani o doğru yolda olanları eleştirenler, neredeler gelip görmezler mi, edebîn bile utandığı peçe altında yaptıkları rezaletle fuhuşu görmezler mi*"⁶⁷ der. Sözlerini bitirip oradaki adama Satih'le olan hikâyesini anlatır ve ona doğru yol alırlar.

Ertesi gün malum yere giderken yine yolda nehrin kıyısında, daha önce kendisiyle sohbet ettiği, Mısırlıları sahip oldukları Nil'e şikâyet eden Suriyeli bir yazarla karşılaşır. Suriyeli edibin Suriyelilerin Mısır'daki sorunları ve toplumun onları kabullenmeyip suçlamalarından dolayı üzgün olduğunu belirtmesi üzerine, ravi onu Satih'e götürür. Suriyelilerin bazı kusurlarına rağmen iyi, yararlı işler yaptıkları ve işlerinin hakkını verdikleri belirtilir. Onların dil, edebiyat ve gazetecilik alanlarında ciddi bir performans sergiledikleri, bunun takdir edildiğini ancak Suriyelilerin Mısırlı gençlerin gelebilecekleri bazı mevkilere gözlerini dikerek iyi yapmadıkları, bunun da kendilerine karşı bir tepkinin oluşmasına sebep olduğu anlatılır.⁶⁸

Sohbet bittikten sonra ravi her zaman olduğu gibi sabırsızlıkla yarını beklemeye başlar. Ertesi gün buluşma anı yaklaştığında, "mevtûr" denilen bir kişiyle karşılaşır. Ravi, hiçkırı hiçkırı ağlayan gönlü yaralı ve kader oklarının kendisini yaraladığını belirten bu kişiyle yabancılara tanınan imtiyazlar ve İngilizlerin tutumu gibi konuları konuşur.⁶⁹ Sohbet bitip eve döneceği esnada saadetten bahseden iki yaşlıyı işitir. Yaşlılardan biri filozofların saadetin tanımını yaptıklarını ancak saadetin seccadenin şeyhliğinde olduğunu bilemediklerini, en mutlu insanların, kişilerin inançlarını suüstimal edenlerle kabrinin üzerine bir kubbe yapıp insanların o çürümüş bedeninden hayır duası dilemeye başladığı bir ölü olduğunu ifade eder. Diğeri de kadınlardan mutlu olanının ise çeşitli tütsülerle insanları kendilerinden geçirerek güya bedenlerini kötü ruhlardan arındırıp parmaklarını altınla bezeyen ve evlerini malla dolduran kadınlar olduğunu söyler.

Ertesi gün malum yere gitmek üzereyken çektiği sıkıntıları yüzüne yansıyan, gözlerinde

65 *Leyâlî Satih*, 5.

66 *Leyâlî Satih*, 7.

67 *Leyâlî Satih*, 8.

68 *Leyâlî Satih*, 16-17.

69 *Leyâlî Satih*, 20.

yaş izinin ve bedbahtlık tozunun bulunduğu karamsar ve üzgün birisiyle karşılaşır. Bu kişi, babası vefat ettikten sonra ailesinin geçimini temin etmek için günlük bir gazete çıkarıp yazarlar dediği yüksek zümreye girmeye karar verdiğini söyler. Gazetede faziletle, edeple, güzel ahlakla ilgili makaleler yayınlamaya başlar ancak gazetenin satış yapmadığını görür. Bunun üzerine sebebin ne olduğunu araştırmaya başlar. Araştırma sonucunda “*ahlakın yozlaşmış olduğundan*”⁷⁰ gazetesinin satış yapmadığını anlar. Bunun üzerine Şeytanın oyununa geldiğini ve toplumun istediği gibi bir gazete çıkardığını, bunun da sonucunun feci olduğunu ekler, en son tövbe ettiğini belirten bu kişiye; Satîh, insanların kendilerine ait olmayan bir elbise giydiklerini, başkalarının ahlakıyla hareket edip Batı’yı taklit ettiklerini anlatır.

Sorulan sorulara cevap vererek sözlerine özgürlük, gazetecilik ve basınla devam eden Satîh, bir kısım gazetenin yararlı bir kısmın da zararlı olduğunu, ancak zararlı olanların daha fazla olduğunu detaylarıyla anlatır. Bu meseleyi mizana taşıyıp irfan gözüyle baktığını, bu anlamda özgürlükle ilgili iyi şeyler yazan gazetelerin okunmasını ister. Bazı gazetelerin magazin nitelikli olduğunu, meşhur kişilerin yaptıklarını abartarak sunmalarını, edebiyat ve dille ilgili olanlardan ise aşırı övgülere yer verenleri yerer. En çok rahatsız olduğu şey ise bir kısım gazete ve gazetecinin para karşılığında toplumun ahlakını bozan fesat yuvası haline gelmiş olmasıdır. Son olarak da bazı gazetelerin işe yaramayan-ahlaktan yoksun kişileri yazarlar zümresine dâhil etmeye çalıştığını üzümlük söyler.

Ravi yine buluşma yerine gideceği bir vakitte bir dostun vezinli ve kafiyeli bir sözü terennüm ettiğini işitir. Bundan etkilenmesi üzerine onun yanına gider. Şiirin çok hoş olduğunu gazetelere göndermesi veya divan olarak basması halinde meşhur birçok şairden daha çok okunacağını söyler. Şiirin sahibi olan arkadaşı ise övgüyle işinin olmadığını bundan dolayı şiirlerinin kabul görmeyeceğini belirtmesi üzerine konu ad verilmeksizin şair Ahmed Şevkî’ye gelir. Ravi, Şevkî’nin şiirinde takdir edilecek pek bir şeyin olmadığını ifade ederek şiirin mucize olmadığını, sahibinin kavuşmuş olduğu şöhretten dolayı okunduğunu belirterek şiirini yerer.⁷¹ Ravinin yanındaki kişi ise bu ifadelere karşı çıkar. Söz sırası Satîh’e geldiğinde ikisinin de dediklerinde abartıya kaçtıklarını ifade ederek Şevkî’nin şiiriyle ilgili orta bir yol izler.

Şiirle ilgili kelam bittikten sonra Satîh yine ad belirtmeksizin, Muhammed Abduh ve onun hocası olan Efgânî’nin faziletlerinden akıcı bir üslupla bahseder. Onların fikirleriyle ilham verip ruhları hareket ettirdiklerini belirtir. Satîh bu konunun hemen ardından dilin insanın zihin ve his dünyasındaki yeri ile toplumun gelişmesindeki önemine, Arapça’nın ammice ve fusha meselesine geçer. Ona göre toplumların görkemi dillerinin görkemine, dillerin de yaşamı ediplerin ürettiklerine bağlıdır. Öyle ki İslamiyet’in dahi hızlı bir şekilde yayılmasında dilin etkin olduğuna dikkati çeker. Batı ülkelerindeki ihtişamın dil kaynaklı olduğunu, yükselişlerinin sırrında yazarlarının öz olanı halkın ruhuna yerleştirebilmelerindeki başarılarında olduğunun altını çizer.

70 *Leyâlî Satîh*, 28.

71 *Leyâlî Satîh*, 45.

Satîh ile olan sohbet bittikten sonra ravi ve dostu evlerine dönerken şöhret ve haset üzerinde konuşmaya başlarlar. Ravi, kişinin selameti, kıskançların hasedinden uzak kalması, nefsin arzularından arındırılması ve murakabe altına alınması, sakin yaşam ve ruhun zindandan kurtulması için şöhretten kaçınılması gerektiğini söyler. Göğüslerini harap eden hasetten dolayı kıskanç olanlara acıdığını, hasetle şöhretin zararlarından; hasedin kişileri yiyip bitirdiğini, şöhretin de acı gerçek yüzünden ve onun insanı nasıl etkisi altına aldığından geniş bir şekilde bahseder. Ravi kişinin meşhur olmamasının onu kin ve haset ehlerinden koruduğunu, gerçekte meşhur olanların çok hoş olmayan durumlara katlandıklarını hatta birçoğunun o şöhreti bırakıp sakin hayatı tercih ettiğini belirtir.

Ravi, dostuyla olan yolculuğu bitirip evine döndükten sonra ertesi gün Satîh'in oğluyla buluşur. Onunla bir yolculuğa çıkan ravi, konuşmanın adabından, edepten, saygıdan, Mısırlıların değişen zevklerinden, modern eğlence mekânlarıyla ahlaksızlıktan, dünyanın gelip-geçiciliğinden, nimetlerin, zorluk ve acıların kalıcı olmadığından bahsederek dünyanın musibetlerine karşı mücadeleyi, bir kimseyi övmenin veya yermenin bilinçli bir şekilde yapılması gerektiğinden bahseder. Ardından İngiliz siyaseti ile İngiliz komutan Kitchener'in Sudan'daki faaliyetleri, askeri okullar, silahların toplatılması ve ordudaki isyan, Denşuvây olayı, İngiliz temsilci Lord Cromer'in tutumu gibi daha çok İngilizlerin faaliyetleri çerçevesinde şekillenen olaylarla ilgili bilgi aktarır.

Ravi ile Satîh'in oğlu dolaşırken Özbekiye/Ezbekiye meydanındaki ahlaktan yoksun modern bir diskotekte, İngiliz siyasetinin perişan ettiği bir adamla karşılaşır. Bu adamın kendilerine anlatacakları çok şey vardır. İngiliz komutan Kitchener'in Sudan'daki faaliyetlerini tasvir ederek sözlerine başlar. Sudan'da, Mehdi'nin izlerini sildiğini, var olan hazineleri alıp götürdüğünü, feraset tılsımıyla toplumu geliştirmek kamufleji altında halkın kanını emdiğini, yeni bir ordu oluşturduğunu ve siyasi otoriteleri bile dinlemediğini anlatır. Güney Afrika'daki Boer savaşlarındaki ağır yenilgilerden sonra Sudan'da da böyle bir direnişin olabileceği düşüncesiyle ordunun silahlarının toplatıldığını, bunun üzerine orduda bir takım subayla askerlerin isyan ettiğini anlatır.

Olayları bizzat yaşayan perişan adam (yazarın kendisi), İngilizlerin ordudaki isyanı tetikleyen subayları bulmak için bin bir türlü hileye başvurduklarını, özellikle Sudanlı askerlere çok iyi davrandıklarını, bunun ötesinde Mısırlılarla Sudanlıların arasını fitnelerle açıp kardeşleri birbirine düşman etmeye çalıştıklarından bahseder. Bunda da muvaffak olduklarını belirten perişan adam, İngilizlerin bazı askerleri parayla satın alıp ajan olarak kullandıklarını da ekler. Orduda, Mısır piramitlerini inşa edenlerin bile katlanamadığı eziyetlere katlandıklarını belirten adam, İngilizlerin güvenlikleri için orduda bulunan ve savaş tecrübesi olan askerleri ihraç ettiklerini söyler.

Söze ravi devam eder; konu Denşuvây olayına gelir.⁷² Yazar bu elim hadiseyi, zamanında

72 Denşuvây olayı için bk. es-Sa'id Mahmûd, *Hâfız İbrâhîm dirasat tahliliyye lisiyatihi ve şî rihi*, 118-120.; *Mecelletu'l-Mecelleti'l-Arabîyeti*, 'adadun hassun 'an hadisetu Denşuvây, Komisyon, 2016.; *Denşuvây fi a'mali'l-udebâ 'i'l-Misriyyine hatta muntasafi'l-karni'l-ışrîn*, Abdurrahman eş-Şerkâvî, 2015.; *Hadisetu Denşuvây*

neşredilmiş bir gazetede yazı üzerinden özetler. Bu anlamda Mısır'daki İngiliz temsilci Lord Cromer ve diğer birçok yetkilinin suçlu olduğunu belirten ravi, Mısır yönetimindeki çoğu problemin işinde yeterli olmayan bu kişilerin makamları işgal etmesinden kaynaklandığını aktarır. Dürüst İngilizlerin var olduğunu ancak bunların da bastırıldığını belirten ravi, kendi hatalarını örtbas etmek isteyen bazı yetkililer tarafından Mısralıların basın yoluyla Avrupalılara karşı dinî bir taassup içinde olduklarının yayılmaya çalışıldığını belirterek, onları eleştirir.

Sözlerine, yozlaşan ahlak ve insanları körelten gece hayatıyla devam eden ravi, nefsi arzuların öncelendiğini vurgular. Bundan dolayı da birçok evin kabir gibi olduğunu insanların yalnızlaştığını ve sevginin zayıfladığını belirtir. Bu durumun toplumsal ilişkileri zedelediğini, edebî irfanın, ortadan kalktığını ekler. Mısrılı kadınların gayya kuyularında gezdiğini ve bedeni üzerinden ticaret yapıldığını şiddetle vurgulayan ravi, bu ticareten de yabancıların yararlandığını özellikle altını çizer. Ardından ravi ile Satîh'in oğlu Mısrılıların toplumsal çarpıklıklarına dikkatleri çekmek için bir çarşıdan geçerler. İkili, insanların ilişkilerinde samimi olmadıklarını, müşterileri ikna etmek için gerçeklerden uzak övgülerde bulduklarını, mallarında olmayan nitelikleri varmış gibi gösterdiklerini söyleyerek müşterileri aldattıklarını; bu anlamda ahlakî değerlerin zayıfladığından yakınır.

En son ravi, sözü dostuna bırakır. Leyâlî Satîh'in adeta manifestosu niteliğinde olup Hâfîz'in düşünce dünyasının özetlendiği dinî yaşamla toplumsal ilişkilerin nasıl olması gerektiği şeklinde gelişen karşılıklı ve tahkiyeli açıklayıcı yansıtım, kısa ama öz olması bağlamında takdire şayandır. Hâfîz eserini, din ve kitaptan uzaklaşan, akidesi sarsılmış, karakteri vehme yenilmiş, eğlence düşkünü, örf ve adetlerinden uzaklaşıp günahın içine batmış bir toplumun ıslahı için ilmin yeterli olup olmadığıyla ilgili verdiği cevapla bitirir. Sorulan sorunun önemli olduğunu belirten Hâfîz'a göre, etkili tıbbın ve faydalı bir ilacın uzun çalışmalar ve uğraşlar gerektirmediğini iştirsen büyük olanı küçültür, küçük olanı da büyütürsün diyerek, başarının ciddi çabalar ile gelebileceğini belirtir. Olumsuz gelişmeler karşısında eğer kulüp kapıları ile meyhanelerin ışıkları gece yarısından önce kapatılırsa Mısrılıları ahlaken yozlaştıran selin kiri bu toplumdan uzaklaşacaktır, zira toplumsal kalkınmanın ve ilerlemenin buna bağlı olduğunu hatırlatıp⁷³ eserini bir çözüm önerisi sunarak bitirir.

“İnsanlığın özüne dönün, neden sünneti yerine getirmiyorsunuz, böylece din ile dünya işlerini aynı anda yürütmüş olur ve kitaba da karşı gelmemiş olursunuz. Yazıklar size ki bir ömrün gecelerini günahlarla gündüzlerini de hayallerle geçirirsiniz. Karanlık çöktüğünde evlerinizde olun ve sabah kendini gösterdiğinde kalkın, bunda bedenleriniz için sağlık, inancınız için esenlik vardır... Eski zamanlarda Mısrılıların kadınları evlerde buluşup sohbet ederlerdi, tacirler, bilginler ve edipler saraylarda, hanlarda buluşup tartışır ve aralarındaki muhabbeti arttırırlardı. Acı ve musibetlerde insanlar birbirini yalnız bırakmayıp birbirinin acılarını paylaşırlardı. Düşenin elinden topluca tutulur, yeniden ayağa kalkması sağlanırdı.

mavdü'an şî'riyen beyne Ahmed Şevkî ve Hâfîz İbrâhîm, 'Amir Salâl Râhî el-Hasnâvî, Mecelletu'l-Kadisîyetu fi'l-Edâb ve'l-'Ulum ve'l-Terbevîyetu, C. 8, 3, 2009.; Hadîsetu Denşuvây ve sadâhâ fi'l-edebî'l-Arabî'l-hadis ve ş-sehafatu'l-Arabîyetu, Muhammed H. Şerîf, 2006.

73 *Leyâlî Satîh, 125-126.*

Komşu incitilmez, gerektiğinde onun için acı çekilirdi, karşılıklı ziyaretler muhabbet bağıni kuvvetli kılardı. Onlar bir evin fertleri gibiydiler. Allah için bu davranışları alışkanlık haline getirmeyen bir toplum doğru bir şekilde ilerleyebilir mi, Mısırlılar bir araya gelip bunları hayata geçirmese nasıl birbirlerini anlayıp gelişecekler! İktisatta da öyle yabancılar bir çuval gibi olup onu doldurmak için gece gündüz altın arayışındayken bizler de yabancıların mallarımızı alması ve cahilliğimizle alay etmesi için çalışırız.”⁷⁴

4. Anlatıcı ve Bakış Açısı

Hâfız İbrâhîm'in ana karakterini Arap kültür mirasından alıntılıyıp hikmetlerinden istifade ettiği ve ravinin rehberliğinde, yan karakterlerin sunmuş olduğu birçok problemin aydınlatıldığı makâme türünde değerlendirilen *Leyâlî Satih*'te, karakterler ve olay örgüsü hayali olmakla birlikte konular yazarın bakış açısı çerçevesinde tamamen gerçek hayattan alınmıştır. Eserde Mısır toplumunun gerçeklerini yansıtan, okuyucunun genel anlamda esere onun bakış açısından baktığı, “*itibari dünyada yaşanmış, yaşanan ve yaşanacak olan her şeyi bilen, gören ve duyan*”⁷⁵ yazar-anlatıcı olarak da bilinen hâkim bakış açısı, öte yandan “*eserin olay örgüsünde yer alan kahramanlardan*”⁷⁶ birisinin olay örgüsünün bir kısmını oluşturduğu kahraman bakış açısı ve hatta özellikle, İngilizlerle ilgili bölümlerde “*olup bitenleri okuyucuya aktaran bir yansıtıcı konumunda*”⁷⁷ olan gözlemci bakış açısının kullanıldığını ifade etmek mümkündür. Bu çerçevede *Leyâlî Satih*'te çoğulcu bakış açısının kısmen bazı yansımaları söz konusudur.

Leyâlî Satih'te iç anlatıcı, yazarın kendisini hüviyetlerine bürüdüğü “*حدّث أحد أبناء النيل قال، “قال الأصغر، “قال الأديب، “فقال له صاحبي السوري، “قال الراوي، “قال صاحبه*” şeklindeki; dış anlatıcı belirgin olarak Hâfız'ın kendisidir. Eserde kullanılan yöntem, diğer nesir türlerin çoğunda somut olarak görülen “*anlatıcı, anlatılan ve kendisine anlatılan*”⁷⁸ temelindeki tekniktir. Eserde özde anlatıcı ve kahraman (Satih) var olmakla birlikte; “*dostum, dostum mevtûr, iki arkadaşı, iki şeyh, birisi, küçüğü, Suriyeli bir dost, üç genç, zavallı şair, perişan adam*”⁷⁹ şeklinde olayı destekleyici yan karakterler de bulunur. Makâmede genelde sabit olan karakterler *Leyâlî Satih*'te değişir. Eserin başında ravi ile Satih kilit iki karakter iken üçüncü fasılla birlikte yerini ravi ile Satih'in oğluna bırakır. Satih ile olan kısımda, ravinin belirlenen yerde Satih'i ziyaret etmesiyle sohbet başlar, anlatıcı her seferinde dile getirilmek istenen problemi Satih'in huzurunda farklı bir kişi aracılığıyla yansıtır. Satih de belirtilen problemi tahlil ve teşhis edip çözüm süzgecinden geçirerek hikmetli sözlerle meseleyi sonlandırır. Satih'in oğluyla başlayan kısımda ise Mısır toplumuyla ilgili problemlere bir yolculuk yapılarak onların hayatlarından kareler sunulur ve tedavi yöntemleri tartışılır.⁸⁰

74 *Leyâlî Satih*, 126-128.

75 Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş* 2, 106.

76 Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş* 2, 108.

77 Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş* 2, 109.

78 'İsâm Hüseyin, “Hadîsu İsâ bin Hişâm ve *Leyâlî Satih* beyne'l-makâmati ve'l-kıssati'l-hadîseti”, 134.

79 *Leyâlî Satih*, 8, 11, 13, 20, 24, 26, 44, 64.

80 'İsâm Hüseyin, “Hadîsu İsâ bin Hişâm ve *Leyâlî Satih* beyne'l-makâmati ve'l-kıssati'l-hadîseti”, 140-141.

Eserde Satîh'in ve daha sonra oğlunun raviye gözükmesi, aynı kıssanın devamıyla ilgili olup yoğunluğu ve kapsamlılığı ifade eder.

Leyâlî Satîh'in ilk sayfalarını kadınlarla ilgili görüşlerine ayıran Hâfız, Mısır toplumundaki kadınlarla ilgili ahlak dışı alışkanlıkları, Mısırlıların kadının saygınlığını önemsememelerini, yaptığı tüm değerli işlere rağmen onu küçümsemelerini üçüncü tekil şahıs (o) ağzıyla anlatır. Kadın haklarını şiddetle savunan Kâsım Emîn'i önünde canlandırırçasına kadının adeta bir zevk metaı olarak kullanıldığına, o kadının peçesini açmasının toplum içinde ahlaksızlığı yaygınlaştıracağını iddia eden karşıtlarına cevap verip onları eleştirir. Şair gerçekte tesettürlü olan kadının ahlak dışı yollara girişinin, kısıtlanmayan ve peçesiz olan kadından daha kolay olabileceğinin delillerini sunuyor.⁸¹ Başlarda tarafsız bir duruş sergileyen yazar, Kâsım Emîn'in peçenin kaldırılmasını talep ettiği, kadınların hak ve özgürlükleriyle ilgili "*Tahrîrû'l-Mer'a*" adlı eserine yapılan eleştirilere karşı soğukkanlılığını korurken daha sonra Kâsım Emîn'in bazı görüşlerini muhafazakâr çevreleri rahatsız etmeyecek bir muhteva ve üslupla desteklemeye başlar.⁸²

Hâfız İbrâhîm kadınla ilgili şiirde düşük bir sesle ifade ettiklerini, *Leyâlî Satîh*'te çok daha yüksek bir perdeden dillendirir. Ancak âdeti üzere dolaylı bir yolu takip eder. Düşüncelerini bir defasında Satîh'in bir defasında da Kâsım Emîn'in dili üzerinden yansıttığını görürüz. Ancak yazar kendisine yönelik gelebilecek eleştirilerin hedefinde olmamak için eserde bu ikisinden işittiklerinin sadece anlatıcısı konumundadır.⁸³ Eserinde zamanının birçok siyasi ve sosyal problemini gözden geçiren Hâfız,⁸⁴ Kâsım Emîn'in kadının özgürleştirilmesi yönündeki çağrısından ötürü karşılaştığı zorluk ve baskılardan onu iç anlatıcı ve ana karakter olan Satîh aracılığıyla avutarak desteğini belirtir.

*"Yeni bir görüş ve uygun bir düşünce sahibi, toplumu kadınların peçesinin kaldırılması için davet edip onlardan bunun sebeplerini araştırmalarını talep etti. Onlar ona karşı hayâ perdesini atıp kendisinin kuyusunu iğrençlikle kazmaya başladılar. Ey kişi senin kitabının üzerinden elli yıl geçse ve gözü olanlara (anlayanlara) delille izhar olsa, zamanın geleceğine kanıt ve delil göstererek kefil olur. Umulur ki zayıfları ve hadımları utanç ve rezaletten kurtaran (o kitap, görüş), tutsak olan o Şarklı ve esir Mısır kadınının da tutsaklık zincirlerini kırmaya çalışan ve onun durumunu iyileştirmeye çalışanlara yararlı olur."*⁸⁵

Kadının eğitilmesi ve aydınlatılmasının önemine vurgu yapan Hâfız, toplum içinde kadının kendine has özel alanlarda güçlendirilebileceğini savunur. Bu alanlar çocuk bakıcılığı, yetim çocukların korunması, yetiştirilmesi ve hemşirelik gibi mesleklerdir. Öyle ki kadının bu mesleklerde erkeklere bile örnek olabileceğini belirtir. Bunun yanında erkeğin ruhuna yaptığı tesir ve ona verdiği güçle onun ileriye dönük adımlar atmasını sağladığını ifade eder. Erkeğin

81 *Leyâlî Satîh*, 8.

82 es-Saîd Mahmûd, *Hâfız İbrâhîm dirasat tahliliyye lisiyratihi ve şi'rihi*, 91-92.

83 es-Saîd Mahmûd *Hâfız İbrâhîm dirasat tahliliyye lisiyratihi ve şi'rihi*, 95.

84 Desûkî, *Neşet en-nesri'l-Arabi'l-hadis ve tatavvurihi*, 147.

85 *Leyâlî Satîh*, 10. ; "*Ey kişi*" ile kastedilen şahıs Kâsım Emîn'dir.

tabiatını ve ahlakını da güzelleştirdiğini gayet gerçekçi bir üslupla aktaran yazar⁸⁶ kadının cesaretinden ve bu anlamda vatanını savunmada kendisini feda edebileceğinden de bahseder. Bu duruma örnek olarak Sa'd Zağlûl'un (ö. 1927) eşi Safiye Zağlûl'un (ö. 1946) kadınlardan oluşan büyük bir toplulukla işgal askerlerine karşı direnişini anlatır. Dolayısıyla erkeğin kadının hürriyetini ve faaliyetlerini sınırlama hakkı yoktur. Bu, toplumu onun gayretinin meyvesinden ve hizmetlerinden mahrum etmek demektir.⁸⁷

Mısırlı bir kadından örnek veren Hâfız, Kâsım Emîn'e destek olmaya devam eder:

*"O erdemli Mısırlı kadının yaptıklarından haberin var mı? Ölülerin defnedilmelerinde engebeli yolda çeşitli sıkıntılar çeken kavminden insanlar için mallarından bir kısmını bağışladı. O yolun tesviye edilmesini Allah'a karşı saygısıyla insanlara olan sevgisinden ötürü yaptı. Bu güzel iş için o yola verdikleri ad, toplumunun (kendisine karşı) saygısızlığının ne derecede olduğunu gösteriyor. (Dolayısıyla insanların hakkında) söylediklerine sabret ve onlardan güzel bir şekilde uzaklaş."*⁸⁸

Bu parafta Hâfız'ın yine hâkim bakış açısına rağmen (sen) tekiline seslendiği görülür. Öte yandan Mısır toplumunun cehaletine, nankörlüğüne ve kadına karşı sergiledikleri olumsuz tavra da dikkatleri çekmeye çalışmıştır. *Leyâlî Satih*'te konu bağlamında düşüncelerinin yansıtımında dinî referansları da kullanan Hâfız, bazı ayet ve hadislerden örnekleri kullanır. Şair aynı meseleye herşeyi bilen, gören kişinin ağzıyla değinmeye devam eder.

*"Peygamberimiz iki zayıf olanla ilgili bizi tembih etti: Köle ve kadın. Buyruğuna karşı gelip sünnetine tabi olmadık... İlkine kalkıştık ondan anılar topladık, ikincisine kalkıştık onu sarayların hücrelerine hapsedtik. Allah ilkinin azat edilmesi çağrısını düşmanlarımıza nasip etti. Ve Allah'a yemin ederim ki, bir gün gelecek Batılı kadınlar Doğulu kız kardeşlerinin üzerindeki peçelerin kaldırılmasını talep edecekler. Ve orada(kiler) yazılarının (kitaplarının) değerini biliyor ve hatalarının seviyesini senin doğruların üzerinden ölçebiliyorlar. Bu durum uzun sürse de bekle. Toplumun sana yaptıklarına hayıflanıp kendini üzme."*⁸⁹

Kâsım Emîn'in görüşlerini ad vermeden destekleyen Hâfız, onun görüşlerinin eninde sonunda gerçekleşeceğini ve toplumun dediklerine aldırılmaması gerektiğini, kendisinin doğru yolda olduğunu belirterek onu teselli eder. Kadının kapalı veya açık oluşunun, toplumun ahlak değerleriyle bir alakasının olmadığını, hatta kapalı olanın istediğinde gizlice, açık olandan daha fazla günah işleyebileceğinin altını çizerken asıl meselenin Mısır kadınının tutsaklık zincirlerinin kırılması ve kadının eğitilmesi olduğunu belirterek konuya dikkati çeker. Bu anlamda Hâfız, kadın hakları savunucularından çağdaşları olan Mısırlı yargıç ve yazar Kâsım Emîn (ö. 1908) ile Iraklı şairlerden düşünür Cemîl Sıdkî ez-Zehâvî (ö. 1936) ve edip Ma'rûf er-Rusâfî (ö. 1945) kadar olmasa da dönemin toplumsal algısına dikkat ederek kadın haklarını savunuların başında gelir.

86 es-Saîd Mahmûd Hâfız İbrâhîm dirasat tahliliyye lisiyratihi ve şî'rihi, 93.

87 es-Saîd Mahmûd Hâfız İbrâhîm dirasat tahliliyye lisiyratihi ve şî'rihi, 93-94.

88 *Leyâlî Satih*, 11.

89 *Leyâlî Satih*, 10-11.

Leyâlî Satîh'in büyük bir kısmında geçen ve Mısır'ın içinde bulunduğu kötü durumun müsebbibi olarak görülen İngilizlerin çevirdikleri entrikalar ile Mısır'ı sömürmeleri, Sudan'daki Mehdî hareketini acımasızca bastırmaları, askerler arasında ikilik çıkarmaları ve silahlarının toplatılması, Mısırlı askerlerin perişan halini, kışlalardaki sefalet, rüşvet, ihanet gibi durumları bizzat yaşamış biri olarak anlatırken; İngilizleri, makamlarda kendilerini kayırmaları, kışladaki casusluk faaliyetleri, onur kırıcı davranışları, harp okullarıyla eğitim kurumlarını pasifize etmeleri gibi birçok konuda ciddi anlamda eleştirir. Şair bununla birlikte Mısırlı yetki sahipleriyle toplumu, harekete geçmemeleri üzerinden de yermekten kaçınmaz. Tahkiye üslubuna örneklem oluşturması noktasında da önemli olan ve kısmi gözlemci bakış açısının yansımalarının görüldüğü aşağıdaki pasajlar, konuyla ilgili, eserin farklı bölümlerinden alıntılanmıştır.

“Mısırlı İngiliz’e sanki bir büyüteçle bakıyormuş gibi bakar ve onu huşu ve hürmetle büyütür; vizyonu karşısında alçalır. İngiliz ise o büyütecin tam tersinden ona küçümseyerek bakar... Öyle ki bir emir verilse, o emrin yerine getirilmesi için gölgesinden dahi daha hızlı bir şekilde hareket eder...”⁹⁰ Onlardan biri Mısır’a gelir gelmez, havasını soluduğu gibi orduda bir görevle getirildiğinin emrini alır. Memur görevinden komutan görevine terfi edilir... Açgözlülüğün eli onu kömür madeninden altın hazinelerine savurur... Kim bu dünyanın saadetini görmemiş ve lüks hayatı tatmadıysa, orduya gelsin ve İngiliz’in yaşam rahatlığına, zihninin sakinliğine, zamanın ona gülümsemesine ve görkemine baksın. Bağırsa binler onun için hareketlenir, yürürse saflar onun şerefine hizaya geçer...”⁹¹

Hâfız, arkadaşım dediği kişi aracılığıyla işgalcilerin sömürgecilik politikalarından bahsederken hem hâkim hem de gözlemci bakış açısını bir arada kullanır. *“Onlar toprağa girdiler, otlayan sığırlara bulaşıp onları çaldılar. Koyun sürülerini ganimet olarak alıp götürdüler. Hisseden ruhlara ve idrak eden beyinlere denk gelseydiler. Bu elde ettikleri, gördüğün miktara ulaşamazdı,”*⁹² ifadesiyle de kısmi gözlemci bakış açısıyla yorumlayıcı bir üslubu kullanan şair, kendilerini siyaset kahramanı olarak görüp en kurnaz olduklarını sanan Mısırlı siyasetçileri, putlara benzeterek bu duruma sebep olmalarından dolayı onlarla alay eder.

5. Şahıs Kadrosu

Anlatma esasına bağlı türlerde kişiler olay örgüsünün gerçekleştirilmesinde vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkar. Nitekim vaka ancak kişi veya kişilerin varlığıyla gerçekleşebilir. Forster, roman kişilerini düz kahraman olarak bilinen *“yalınkat”* ve yuvarlak kahraman olarak bilinen *“çok yönlü”* kahraman olmak üzere iki ana kısma ayırır.⁹³ Düz kahramanların da değişebileceğini belirten Forster, kişilerin uygun bir biçimde harman edilmesi gerektiği üzerinde durur.⁹⁴ *Leyâlî Satîh* adlı eserde karakterlerin daha çok *“düz kahraman”* özelliklerini taşıdığını görürüz. Eserde ilk başlarda Satîh ve daha sonrasında Satîh’in oğlu ana kahraman iken

90 *Leyâlî Satîh*, 82-83.

91 *Leyâlî Satîh*, 84-85.

92 *Leyâlî Satîh*, 101.

93 Forster, *Roman Sanatı*, 25/107.

94 Forster, *Roman Sanatı*, 107.

ravi ise yazarın kendisini temsil eder. Diğer tipler de her biri kendisine has bir görevi yerine getirdikten sonra genellikle ortadan kaybolan ve aynı zamanda eserde akıcılığı sağlamak için kullanılan yan karakterlerdir. Her biri sıkıntılarını Satih'e anlatır ve ondan nasihat dinleyerek mekândan ayrılır. Bununla birlikte bu karakterler, kendileriyle ilgili sohbetlerde, o sohbetin kahramanı olarak işlev görürler. Bu kişiler eserde “bir dost, dostum mevtür, iki arkadaş, iki şeyh, birisi, küçüğü, bir Suriyeli edip, üç genç, zavallı şair, perişan adam”⁹⁵ lakaplarıyla geçip genellikle fiziki özellikleri hakkında bilgi verilmez.

Leyâlî Satih'teki karakterlerin modern anlatı türlerindeki karakterlere yakın olduklarını görürüz. Zira bu eserdeki kahraman diğer makâmatlardaki kahramanların üstlendiği rol gereği farklıdır. Satih karakteri figüran bir karakter olup sadece sesiyle vardır. Üçüncü ve dördüncü fasıllarda Satih'in oğlu aynı görevi devam ettirir. Satih nasihatleri, hikmetleri yansıtırken oğlu Mısır'ın sosyal yaşamının farklı yönlerine bir yolculuk yapar ve gördüklerine dair olumlu olumsuz görüşlerini yansıtır.⁹⁶ Yazarın şahsiyet olarak büründüğü ravi ise ilk ve ikinci fasıllarda, Satih'e gelen yan karakterlerin ziyaretleri, üçüncü dördüncü fasıllarda ise Satih'in oğlu ile Mısır'ın sosyal hayatına yapılan yolculuklarda somutlaşır. Ancak yazarın sadece ravi tipinde değil, kendisini somutlaştırdığı “zavallı bir yazar ve musibetlerle yenik düşen umutsuz bir şair, kafiyeli söz söyleyen biri, İngiliz siyasetinin perişan ettiği adam, İngiliz komutanların davranışlarını anlatan zavallı adam”⁹⁷ rollerinde diğer yan kişiler aracılığıyla da toplumun belirli sorunlarına değindiğini görürüz.

Leyâlî Satih'in ana kahramanı kabul edilen Satih, eserde farklı yerlerde hiçbir fiziki özelliği verilmeden sadece kişiliği hakkında bilgi aktarılmıştır. Zira o sadece sesi üzerinden bilgeliği, nasihatleri ve talimatlarıyla ön plandadır. Eserde, okuyucuya bedenen sır olan Satih hakkındaki bilgiler okurun onun kişiliği hakkında bir izlenim edinmesini sağlayacak düzeydedir.

“Yerimden kalkmaya çalışırken mahlûkatın yok olmasına hükmeden Allah'ı tesbih ederim, sonsuzlukta (ölümsüzlük) tek olan Allah'ı tesbih ederim şeklinde Allah'ı zikreden bir ses işittim; ... dua isteyeceğim Allah'ın salih kullarından birisiyle karşılaşma umuduyla sesin geldiği tarafa yöneldim”⁹⁸ ve sıkıntını Satih'e götür (anlat). Satih kim dedi, dedim ki, onunla oturduğunda, ruhu tövbenin rahat verici huzurundan da daha çok rahatlatan, baldan da tatlı sözler işiteceksin.”⁹⁹

Eserden alıntılıdığımız bu iki pasajda yazar, Satih'in iyi, salih bir kişilik olup etkileyici bir dile sahip olduğunu ve insana huzur verdiğini belirtirken ravinin diliyle aşağıdaki satırlarda bize onun kimliği hakkında bilgi sunmaktadır.

“Ben Satih'in öldüğünü ve Rabbine kavuştuğunu biliyordum. Onun döndüğünü söyleyenler haklı mı? Yoksa Allah her dönem için bir Satih mi yarattı. Buna rağmen onunla yarın

95 *Leyâlî Satih*, 8, 11, 13, 20, 24, 26, 44, 64.

96 'İsâm Hüseyin, “Hadîsu İsâ bin Hişâm ve *Leyâlî Satih* beyne'l-makâmati ve'l-kıssati'l-hadîseti”, 156.

97 *Leyâlî Satih*, 5, 44, 65, 83.

98 *Leyâlî Satih*, 5.

99 *Leyâlî Satih*, 14.

karşılaşacağım... Göğsümdede sakladığım, neredeyse benimle mezara girecek bazı şeyleri soracağım."¹⁰⁰

Satîh'in kişiliği eser genelinde yaptığı nasihatler bağlamında değerlendirildiğinde Arap cahiliyesinin bilgisi olduğu; eserde berrak aklı temsil eden, istek ve arzularla şehvetlerden arınmış olan, ona soru soranların menfaatlerini dikkate alan ana kahraman olarak yansır. Öte yandan "Satîh tarihî bir şahsiyet mi yoksa efsanevi mi? Burada "*leyâlî*" kelimesine tamlanan "*Satîh*" lafzıyla kastedilen şey nedir? Bazı zihinlerde şekillenen bir hastalıktan zayıf düşüp sırtüstü uzanan anlamında mı, yoksa yaşlılığın aciz bırakıp yordığı bir kişilik mi veya özel isimlerden bir isim mi, ... dahası o tarihî bir kişilik mi yoksa efsanevi/hayali mi?"¹⁰¹ soruları Satîh'in varlığıyla ilgili şüpheleri gidermek için sorulmuş olup cevaplarını İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) "*es-Sîretü'n-nebeviyye*"sinde görmekteyiz.

İbn Hişâm'ın "*es-Sîretü'n-nebeviyye*" adlı eserinde İbn İshâk'tan (ö. 151/768) rivayet edildiğine göre Yemen emirlerinden Rabî'a b. Nasır (ö. ?) kendisini tedirgin eden bir rüya görür, tevilini sormadığı ne büyücü ne kâhin ne de münecim bırakır ancak istediğini alamayınca emirin etrafındakilerden birisinin bu rüyanın tevilini ancak Satîh adında bir kâhinin yapabileceğini söylemesi üzerine, Satîh emirin huzuruna çağırılır ve emir rüyasını anlatmadan, emirin gördüğü rüyayı kendisi anlatır ve akabinde yorumunu yapar. Satîh bu toprakların Habeşistanlılar tarafından istila edileceğini ancak en son burayı yüce bir yerden vahiy alan zeki bir peygamberin kurtaracağını belirterek efendimizi ima ettiği dile getirilir. İşte bahsi geçen Satîh, Zu'eyb kabilesinden Rabî' b. Rabî'a b. Mes'ûd (ö. ?) adındaki şahıstır.¹⁰² Abdurrahman Sıdkî, Satîh'in gerçekliğiyle ilgili; Ya'kûbî (ö. 292/905), Mes'ûdî (ö. 345/956), Meydânî (ö. 518/1124) gibi tarihçilerin de farklı görüşlerini aktarır.¹⁰³ Satîh'in yaşadığı dönem ve efendimizle ilgili rivayeti noktasında, farklı görüşlere rağmen onun varlığı konusunda tarihçilerin hemfikir oldukları görülür. Yine Satîh adlı kâhinin ölümüne yakın efendimizin geleceğine telmihte bulunduğu ve ölümüyle birlikte peygamberimizin doğduğu rivayeti temel kabul edildiğinde, *Leyâlî Satîh* 'te de Satîh'in ölmek üzereyken nasihatlerde bulunması, bazı olaylardan haber vermesi, ardından yeni bir dönemin başlamasıyla cahiliye öncesindeki Satîh ile 20. yüzyıldaki Satîh'in aynı görevi üstlendiğini ifade etmek yerinde olacaktır.

Hâfız, *Leyâlî Satîh* 'in ikinci ana karakteri olan Satîh'in oğlu için genç, vakarlı ve yakışıklı olduğunu ifade ederek kısmen fiziki bir tasvirin oluşmasına katkıda bulunmuş. Ancak bu tasvir belirgin bir fiziki tasvir değildir. Bununla birlikte yazar, bu genç hakkında verdiği diğer malumatlarla okurunu İslam'ın ilk dönemine götürerek, Satîh'in alıntılındığı cahiliye dönemi ile bir bağ kurar.

100 *Leyâlî Satîh*, 6.

101 Sıdkî, *Leyâlî Satîh dirâsatun tarihiyetun, tahliliye*, 142.

102 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, en-nâşir, İbrâhîm Muhammed eş-Şenâvî, Tantâ: el-mücellledü'l-evvelü, et-tabî'tu'l-u'le, Dâru's-Sahâbati li't-Turâsi, 1416/1995, 50-52.; Sıdkî, *Leyâlî Satîh dirâsatun tarihiyetun, tahliliyetun li'l-'asri ve'l-kâtibi ve'l-kitabi*, 142-145.; Desûkî, *Neş'etü'n-nesri'l-Arabi'l-hadis ve tatavvurihi*, 144.

103 Sıdkî, *Leyâlî Satîh dirâsatun tarihiyetun, tahliliyetun li'l-'asri ve'l-kâtibi ve'l-kitabi*, 145.

“Buluşma yerine vardığımdan emin değildim, ta ki biri bana görününceye kadar. Yerden mi çıktı, gökten mi indi bilemedim. Onu buldum, genç bir delikanlı... Allah'ın ona verdiği vakarlıktan dolayı ona saygıyla yaklaştım. Güzelliği karşısında gözlerim kamaştı... Yüzünü çevirip beni gördü. Benimle bedevilerin dildeki o şivelerinden arınıp yabancıların aksanından kurtulmuş bir Arapçayla konuşmaya başladı... Kendimi İslam'ın ilk zamanlarında, diliyle vahye güç veren, mantığıyla belagati fushada harmanlanmış bir Arab'in karşısında gördüm.”¹⁰⁴

Satih'in oğlu karakteri de kişilik olarak babası Satih vasıflı olup ravi ile yapmış olduğu yolculukta Mısırlıların özellikle yozlaşan eğlence mekânlarına ve İngilizlerin tavırlarına dikkati çekmeye çalışmıştır. Bu anlamda Satih'in oğlu ile Satih arasında temelde varmak istedikleri gaye de bir değişikliğin olmadığını bu karakter değişiminin esere hem canlılık kattığı hem de hayatta iyi bir evlat yetiştirerek sağlıklı bir toplumun oluşması ve hayatın devamlılığı noktasında okura bir mesaj ilettiği görülmektedir. Zira Satih'in oğlu, babası olan Satih'i marifet, ilim, gözlem fesahat noktalarında geride bırakacak meziyetlere sahip görünmektedir. Öte yandan bu karakterin diliyle vahye güç vermesi, fusha Arapçasını iyi kullanması, Allah'ın ona vakarlık vermiş olması, İslam'ın ilk dönemini anımsatması gibi nitelikleri esas aldığımızda bu kişiliğin bila teşbih Hz. Peygamberin bazı vasıflarına haiz olduğunu görürüz ki zihinde misyon benzerliğini çağrıştırdığı görülür.

Leyâlî Satih'te olay silsilesinin aktarıcısı olan ravi ile ilgili ise Hâfız, “Kahire'de Nil vadisinin çocuklarından olup ruhuna yüklemiş olduğu sıkıntıları hafifletmek için geç saatlerde Nil kıyısında piramitlere yakın bir yerde yürüyüş yapmaktadır. Yorulduktan sonra adımlarının onu sürüklediği bir yere oturur”¹⁰⁵ şeklindeki malumattan başka bilgi vermez. Ancak eserin içeriğinde, Satih'in muhatap aldığı anlatıcı Hâfız İbrâhîm'in bizzat kendisidir. “Zavallı bir yazar, karamsar bir şair ile ey filan insanlara bir kitapla çıktın sana farklı kapılardan savaş açtılar”¹⁰⁶ cümlesi de muhatabın Hâfız İbrâhîm olduğunu göstermektedir. Metinde geçen kitabın sahibi Hâfız İbrâhîm olup onu ve kitabını koruyan ise Muhammed Abduh'tur.¹⁰⁷

Hâfız'ın ravi dışında kendi düşüncelerini üzerlerinden aktardığı diğer yan karakterler ise yabancılar tarafından imtiyazlarla İngilizlerin tutumu gibi konuları tartıştığı ve Mevtûr şeklinde adlandırılan kişiyi “Yaralı bir gönülden hıçkıran... gözyaşları parlayan, nefesi ahlarıyla yankılanan ve kader oklarının kendisine isabet ettiğini belirtip ağlamakta kendisini öncelikli gören”¹⁰⁸ sözleriyle aktarır. Mısırlıların ahlakını ve genel hatlarıyla basınla gazeteciliği konuştuğu birisini de “Yolda, çektiği sıkıntıları yüzüne yansıyan, gözlerinde yaş izinin ve bedbahtlık tozunun bulunduğu karamsar ve üzgün birisiyle karşılaşır”¹⁰⁹ ifadesiyle modern eğlence mekânlarını ve yozlaşan ahlakı tartıştığı diğer bir karakteri de “Yürürken tökezleyen, her adımında bedeni aşırı bitkinlikten dolayı çökecek gibi duran birisine ve kötü durumuna

104 *Leyâlî Satih*, 62.

105 *Leyâlî Satih*, 2.

106 *Leyâlî Satih*, 5.

107 Sıdkı, *Leyâlî Satih dirâsatun tarihiyetun, tahliliyetun li'l-'asri ve'l-kâtibi ve'l-kitabi*, 162-163.

108 *Leyâlî Satih*, 20.

109 *Leyâlî Satih*, 26.

bakmaya başladı. Üstünde yazla kışın yıpratmış, zamanın eskittiği kıyafetleri var, görüntüsü içindeki sıkıntudan etkilenen birisi. Yüzünde can sıkıntısının izleri ve acının belirtilerini okudum"¹¹⁰ cümlesiyle okuyucusuna tanıtır. Görüldüğü gibi kişilerin fiziki özelliklerinden ziyade, karakterlerin etkilendikleri sorunları bir ayna gibi aksettiren ve bunu kişilerin hal ve hareketleri üzerinden irdeleyen yazar, kahramanlarını aktarmada psikolojik tahlile yakın bir tarz kullanmıştır.

Genel itibarıyla Hâfız kendisinden aynı vakitte "*şairimizin dediği gibi-dostumuzun dediği gibi*" şeklinde birden fazla karakter üretebilmiştir. İfadelerinde devrin ve memleketinin insanı olarak gerçeğe çok yakın davranmıştır. Düşüncelerindeki tutuculuktan ve duygularına olan meyilden kendisini arındırmayan şair, kendisinin ve toplumun çıkarını gözetlemiştir.¹¹¹ Bu tavrının oluşmasının temelinde gördüğü ahlakî kırılmanın, İngilizlerin siyaseti ve Mısırlılara yansması, askerlik hayatı gibi faktörlerin yanında toplumunu ve onun geleceğini düşünen hassas bir dünyaya sahip oluşu yatmaktadır. Ana kahramanlar, ravi ve yan karakterler şeklindeki üçleme üzerinden, Hâfız'ın dönemin toplumsal, siyasi, askeri ve ahlakî gibi günümüz toplumlarını da yakinen ilgilendiren konulara samimi bir üslupla değindiği görülür.

6. Zaman

Anlatma esasına bağlı diğer türlerde olduğu gibi romanda da zaman esas unsurlardan olup olmazsa olmazlardandır. Olay örgüsünün gerçekliğine güç katan zaman, genel anlamda vak'a zamanı ve anlatma zamanı şeklinde karşımıza çıkar. "*Romanı zamanın buyruğundan tam olarak kurtardınız mı, artık hiçbir şey dile getiremez olur,*"¹¹² sözüyle Forster, zamanın bir eser içindeki ehemmiyetini dile getirir. Yine bu çerçevede Çetişli'nin, olayların belli bir zaman koridoru çerçevesinde geliştiğini, zamanın olmaması halinde diğer unsurların da gerçeklik intibamı büyük ölçüde kaybedebileceğini belirttiği¹¹³ ifadeleri de zaman kavramının romandaki gerekliliğine bir atıftır.

Leyâlî Satîh'te genel olarak anlatma zamanı yansıtma damgasını vururken vaka gerçekleşmiş ancak kendine biçilen role göre her bir karakter şahit olduğu olayı sonradan anlatmaktadır. Eserde net ifadeler olmamakla birlikte anlatılan olaylardan eserdeki zaman dilimini bulmak mümkün görünmektedir. Aynı zamanda okuyucu vakanın gerçekleşme zamanını da bu şekilde tespit etme şansına sahiptir. Ravinin, dostu ve Satîh ile bulunduğu zaman dilimi genellikle gece olup, buluşmaların rahat edip sakinleşeceği, tefekkür edebileceği bir zaman dilimidir.¹¹⁴ "حتى سال ذهب الأصيل" ifadesi ravinin biraz rahatlamak için dışarı çıktığı zaman dilimi hakkında bize bilgi vermektedir. "*Asil altının akışı*" anlamında olan ibarede güneşin Nil'in sularını altın rengine bürüdüğü ve adeta altının sıvılaşmış akışını görsele dönüştüren bir vakittir ki, o da güneşin batmak üzere olduğuna işaret eder.

110 *Leyâlî Satîh*, 64.

111 Sıdkî, *Leyâlî Satîh dirâsatun tarihiyetun, tahliliyetun li'l-'asri ve'l-kâtibi ve'l-kitabi*, 166.

112 E. M. Forster, *Roman Sanatı*, haz. Ünal Aytür, İstanbul: Adam Yayınları, 1985, 81.

113 Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş* 2, 96.

114 *Leyâlî Satîh*, 2.

Ravinin Satih'le sohbeti esnasında “*Ey filan, ilim denizi o ki Cezayir'den çıkan misafir, asasını (ilim-irfan) orada bırakan*”¹¹⁵ şeklinde kendisinden bahsedilen kişi Abduh olup Hâfız, onun için 1903'de Cezayir'den Kahire'ye dönüşü vesilesiyle bir tebrik şiiri yazar.¹¹⁶ Dolayısıyla bu ibare üzerinden belirli bir zaman dilimine ulaşırız. Sözlerine devam eden Satih, raviye ertesi gün dostuyla birlikte gelip “*Süheyl yıldızının doğuşunu takip etmesini*”¹¹⁷ ve kendisinin Allah'ı tesbih ettiğini işittiğinde, dostuyla birlikte yanına varmalarını ister. Süheyl yıldızının doğuşu vaktin gece olduğunu yansıtan net bir ifadedir. Hâfız'ın bu şekildeki zamanla ilgili yansıtımı, kullandığı ibareler noktasında, dilin yoğunluğunu göstermesi açısından da önemlidir.

Leyâlî Satih'te zaman yıl, ay, gün, gece şeklinde belirgin olmamakla birlikte; bazı parafalarda zamanın biraz daha belirgin bir çerçeveye yansıtıldığını görürüz. Aynı zamanda günlük yaşamı da bu akış içinde görmeye başlarız. Bu anlamda aşağıdaki satırlarda zaman kavramı genel hatlarıyla belirgin bir şekilde aktarılarak eserin muhteva anlamında realist özelliğine güç katılmıştır.

*“Mevtûr'un şikâyetiyle ruhum yaralanmış bir şekilde eve girdim ve göğsüm sıkışana, sabrım tükenene kadar Doğuluların acılarıyla Mısırluların sıkıntılarını düşündüm. Ruhların baharı canların neşesi yani el-Lüzûmiyyât'ı kastediyorum... (el-Ma'arrî'nin) satırlarıyla acının izini sildim. İki ipi birbirinden ayırt edebileceğim anla geceyle gündüz arasındaki farkı seçebileceğim ana kadar okudum. Bir yanım yatağı arzuladı, gözüm de uykuya meylett. İstedğim kadar uyudum, uyandığımda gün tamamlanmıştı. İşlerimi düzeltip yavaşça evden çıktım. Buluşma bir saat sonra. Her zamanki yere ulaşana kadar (bir manzarayı) seyredip yürüyen bir kişi gibi (yavaş) yürüdüm.”*¹¹⁸

Ravi'nin, dostu Mevtûr ile olan sohbeti bittikten sonraki vakit güneşin doğacağı ana yakın bir vakit olup sohbetin de gece içinde gerçekleştiğinin göstergesidir. Öte yandan parafta saat kavramının geçiyor olması bizi eserin kendisinde kesin bir zaman kavramına götürmektedir. Yine Hâfız, Şevki ve şiiriyle ilgili tartışmada okuyucusunu belirli bir zaman aralığına götürür. Bu zaman aralığı Osmanlı sultanı Abdülhamid'in halen tahtta olduğunun bir yansıtımı şeklinde karşımıza çıkar. “*Görmedin mi (gazeteyi) Şevkiyatları övdüğünde neler söylüyordu. İstanbul gazetelerinin saygıdeğer yüce sultanı övgüde ifade etmekten aciz kaldığı bazı övgüleri onun için yapar...*”¹¹⁹ Şairin ifadelerine güç katan bu örneklem dünya tarihî açısından dönüm noktalarının yaşandığı zaman dilimlerdendir. Zira bahsi geçen “*yüce sultan*” Abdülhamid halen tahttadır. Bu anlamda yazar, okuyucusunu gazetelerin Şevki'nin şiirine yaptıkları övgü üzerinden o tarihî zamanlara götürür.

Eserde “*Omdurman fatihi ile Sudan hâkimi, Asvân bölgesinin*¹²⁰ *İrem şehrini inşa eden,*

115 *Leyâlî Satih*, 5.; “أي فلان، إذا ألقى عصاه ذلك المسافر، وغادر بحر العلم أرض الجزائر”

116 Sıdkî, *Leyâlî Satih dirâsatun tarihiyetun, tahliliye*, 163.

117 *Leyâlî Satih*, 6.

118 *Leyâlî Satih*, 26.

119 *Leyâlî Satih*, 44-45.

120 Omdurman: Sudan'ın en büyük kentlerinden biri olup, Mehdî hareketinin merkezidir.; Asvân: Kahire'nin güneyinde bulunan turistik bir şehir.

piramitlerin sahibi firavuna denk olan, ... sarayı ele geçirip kabri açan, kubbeyi yıkan ve cübbeyi çalan, Mehdî'nin (ö. 1885) kalıntılarını yok eden, kubbesini atlar için ahır, mescidini eşekler için oyun alanı yapan ve definelerle hazineleri alıp götürən"¹²¹ şekilde vasıflandırılan kişi Kitchener adlı İngiliz komutandır. Vakayı zaman mefhumu bağlamında değerlendirdiğimizde 1898'de İngilizlerle Mehdî'nin halifesi olan Abdullah b. Muhammed (ö. 1899) arasında gerçekleştirilen Omdurman savaşını Kitchener'in kazanarak Sudan'ı işgal ettiği zaman dilimi şeklinde bir gerçeklikle karşılaşıyoruz. Bu anlamda Hâfız doğrudan, belirgin bir vaka zamanını vermez, ancak okuyucunun vaka üzerinden rahat bir şekilde zaman dilimini öğrenmesini sağlar. Yine bir İngiliz komutanının kışladaki kibirli, şatafatlı hal ve hareketleri üzerinden Boerlilerin, İngilizleri ağır yenilgilere uğrattıkları 1901 öncesindeki savaşları hatırlatarak¹²² olay zamanı hakkında bilgi verir.

Mısır halkının gönlünde bir yara izi bırakıp günümüzde de halen tartışılan ve Mısırlılar nezdinde sembolleşen Denşuvây hadisesi bir gazetede yazının aktarılmasıyla hatırlatılır ve okuyucu o zaman dilimine götürülür. Mısır gazetelerinde yazılanların çarpıtıldığını, bunun İngilizlerle Mısırlıların arasını açtığını belirten Hâfız, yaşanan kötü olayların kaynağını ve sebebini araştırmaya çalışan bazı dürüst İngilizlerin diğer İngilizler tarafından yanıltıldığı ekleyerek tarafsız davranır. Öte yandan Denşuvây olayında işgalcilerin yaptıkları iğrençliği azaltmak için basın aracılığıyla İngiliz toplumuna bu olayın Mısırlıların dinî taassubundan kaynaklandığı ileri sürülürken hadisenin adil bir şekilde yürütülmesinin engellendiğini, bu noktada İngiliz hükümet merkezinin anayasaya ve medeni milletlerin kanunlarına aykırı olarak, ihtiyaç duyduğunda çekinmeden hukuk dışı bir fiil içerisinde olabileceğini belirtir.¹²³ Mısırlıların kendi gölgelerinde aşağılayıcı bir yaşam sürmelerini istediklerini ifade eden Hâfız, İngilizlerin politikasını gözün sonucunu görebildiği elektrik gibi tarif edip aklın bu politikanın özünü algılayamadığının altını çizerken bir memlekete girdiklerinde halkının şereflilerini küçük düşürdüklerini ve onların zenginliğini sömürerek onlara kışı yaşattıklarını aktarır.¹²⁴

*"Arkadaşım dedi ki: İnsanlar hakkında söylediklerin sana yeter, çünkü unutulması muhtemel olan bir meseleden bahsetmeyi önemseydiğini görüyorum. Hâlâ insanları talihsizliğinden dolayı suçluyorsan. İşte bu Denşuvây insanların başına gelen eziyet, kendilerinden önce gelen tüm toplumlar tarafından eziyete uğratanların musibetini sildi..."*¹²⁵

Hâfız, o gün gazetede yayınlanan el-Mu'eyyed gazetesi sahibi eş-Şeyh Ali Yusuf'un (ö. 1913) yazmış olduğu Denşuvây olayı ile ilgili "*Şiddete Dayanan Zayıf Siyaset*" başlıklı yazısının içindeki ateşi soğuttuğunu belirterek gazete yazısını aktarır.¹²⁶ Yazıda şiddetin özellikle ulusların siyasetinde ve yönetiminde büyük bir zayıflığın tezahürü olduğunu ve bazı faziletlerin

121 *Leyâlî Satîh*, 65-66.

122 *Leyâlî Satîh*, 87-88.

123 *Leyâlî Satîh*, 98-101.

124 *Leyâlî Satîh*, 22-23.; Desûkî, *Neşet en-nesri'l-Arabi'l-hadis ve tatavvurihi*, s.148.

125 *Leyâlî Satîh*, 92.

126 *Leyâlî Satîh*, 92-101.

kaybedildiği durumlarda gurur ve kibrin ortaya çıktığı bunun da zorbalığa sebebiyet verdiği belirtilmiştir. Hâfız bu durumun yönetimlere yansıdığını belirterek, milletlerin yönetiminde şiddet ve kaba kuvvetin iyi siyasetin yerini alıp adaletten uzaklaşılmasına sebep verdiğini ifade eder. Bu anlamda Mısır'daki İngiliz temsilci Lord Cromer'in adil davranmadığı ve toplumun rahatsız olduğu olaylardan rahatsız olup tepki vermediği için bu görevinden azledildiğini ekler.¹²⁷ Şair bu olayın ayrıntılarında okuyucusunu 1906 yılında Mısır'ın Denşuvây köyünde ava çıkan İngiliz ordusu subayları ile yerli halk arasında çıkan bir anlaşmazlıkta yaşanan arbedede bazı köylülerle birkaç subayın öldüğü zamana götürerek, olayı hafızada zinde tutmaya çalışmıştır.

Halk anlatılarından istifade eden Hâfız, anlatımını daha da anlaşılır ve etkin kılmak için vermek istediği mesajın ya öncesinde veya sonrasında, anlattığını destekleyen bir hikâyeye başvurur. İran krallarından birisinin hikâyesini anlatarak, kendisi ve bir İngiliz arasında Türklerle ilgili bir meseleye atıfta bulunup izah etmeye çalışır.

“Pers krallarından biri bir gece sarhoş oldu ve şarap komasına girmişken oturan arkadaşlarına sorar: Hangimiz daha iyi, ben mi babam mı? İçlerinde oturanlardan ve kralın kendisine karşı en cömert olup kendisi de en başarılı olan Karun adındaki kişi dışında, hepsi onu babasına tercih ederek ona yaltaklandılar. Bu kişi dedi ki: Baban senden daha iyi. Kral öfkeleni, öyle ki arkadaşı kendi canı için endişelenmeye başladı. Kişi sevecenlikle dedi ki Babanı tercih ettim, çünkü sen onun yanındaydın ve bugün senin yanında senin gibisi yok.”¹²⁸

Hâfız aynı meselenin, yüksek rütbeli bir İngiliz'in veda partisinde kendisiyle oturduğu bir İngiliz komutanla sohbetlerinde başına geldiğini belirtir. Normal şartlarda kendileriyle konuşmaya bile tenezzül etmeyen İngilizler'in böyle partilerde konuştuklarını belirterek sağına yüksek rütbeli bir subayın oturduğunu ve sohbetin bir şekilde Türklere ve onların icraatlarına geldiğini anlatır.

“Bana neşeyle parlayarak dedi: Biz mi daha iyiyiz yoksa onlar mı? Ben de ona Türkleri tercih ederek cevap verdim ve Allah'a yemin ederim ki... yüzü asıldı ve öfkeden derisi çatlayacak kadar kızardı, bir fenalığı hissettim, bunun için bir hileye başvurdum. Neşeyle dedim ki: Türklerin fazileti, onlar olmasaydı sizleri göremezdik. Onlar; içinde bulduğumuz bu güzel yaşayla neşeli durumun nedenidirler! Yüzü aydınlandı ve üzerindeki öfkesi kayboldu.”¹²⁹

Böylece Hâfız, birisi yakın, ötekisi uzak bir zaman diliminde gerçekleşen bu ibretlik anlatı ile okuyucusunu tarihin kadim zamanlarında dolaştırır. Hâfız aynı durumu Sudan hâkiminin (Kitchener) Mısırlı ve Sudanlı askerlere yönelik yaklaşık bir ay süren saadetten sonra sefaleti getirdiğine dair Hire hükümdarı el-Münzir'in (ö. 602'den sonra) iki gün hikâyesi¹³⁰ ve toplumsal adalet anlayışıyla sosyal ahlaka atıfta bulunduğu, yozlaşma içinde olan toplumların er ya da geç yok olacağına vurgulandığı iki şehri almak isteyen kralın hikâyesinde¹³¹ tekrar ederek

127 *Leyâlî Satih*, 92-95.

128 *Leyâlî Satih*, 118.

129 *Leyâlî Satih*, 118-119.

130 *Leyâlî Satih*, 72-73.

131 *Leyâlî Satih*, 110-113.

okuyucuyu bazen tarihî gerçeklere bazen de bilinmedik zamanlara götürür. Bu anlamda *Leyâlî Satîh*'teki zamanı, vaka anı ve vakanın gerçekleşme anı şeklinde iki ana unsurla, daha geniş olan zaman şeklinde yansıtan örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte verilen söz konusu misaller durumun izahı noktasında yeterli görünmektedir.

7. Mekân

Leyâlî Satîh'te mekân da zaman gibi belirgin olup eserdeki amaca hizmet eder. Zira ravi, Satîh ve diğer yan karakterlerle anlaştığı üzere bilinen bir yer olan piramitlere yakın ve Nil nehri kıyısında olan Gize'de buluşur.¹³² Her gece buluşulan bu mekân, rahat, sakin, tarihî simgeleri ve piramitleriyle onu bir toplumun tarihî derinliklerinden ve mirasından getirilen bilge şahsiyetle uygun buluşma yeri kılar.¹³³ Öte yandan Satîh ile buluşulan mekân dışında da Özbekiye meydanı, askeri kışla, harp okulu, Mısır, Kahire, Beyrut, Sudan, Hortum ve Boer gibi bir kısmı işlevsel bir kısmı da sadece figür olarak geçen mekânlar belirli amaçlar için kullanılmıştır. Eserde mekân, daha çok açık olup bazı yerlerde sembol olarak da kullanılmış ve duruma bağlı mesajın üzerinden iletildiği ana unsur olabilmıştır.

Ravinin rahat bir nefes almak için çıktığı mekân Nil nehrinin kıyısı olup, kişinin dinlenirken tefekkür edebileceği bir özelliكتedir. Ancak dinlenmek için geldiği bu mekânın, çöplükten ve kötü kokulardan dolayı oturulmayacak olduğunu gören ravi, Nil nehri üzerinden Mısırlıların eleştirir.

“Ravi içindeki sıkıntılardan kurtulmak için ...iyi dilekleriyle birlikte gölgelik bir yerde oturur. Tam o sırada meltemin karşısında yenildiği, havanın göğsünün daraldığı, nehir yüzünün suratını astığı, başını ağrıtırıp gözlerini yanıldırdığı ve kendisini nefes alamaz hale getiren tiksiniç, hoş olmayan bir koku alır. Bu baygınlık durumundan sonra kendine geldiğinde suyun üstünde bir leşin olduğunu görür. Gördüğüne kızıp Nil'e seslenir. Yazıklar olsun sana bu tembel milletin cehaletine ne kadar susacaksın, daha ne kadar onlardan sana kötülük gelecek; senden de onlara vefa ve iyilik... Eskiden senin hayrını umar şerrinden de sakınırlardı. Sakin olduğunda senin için eğlenceler düzenler ve seninle düşman olmaktan sakınırlardı... Ama şimdi sustuğun için leş mezarlığı, bela ve salgın için bir yer (bir çöplük) haline geldin.”¹³⁴

Hâfız İbrâhîm, ravi aracılığıyla Mısır'a hayat veren Nil'in içinde bulunduğu vaziyeti yansıtarak, Mısır toplumunu kadirbilmezlik ile suçlar. Nil'e kızarken temelde kızdığı Mısır insanı olup kadim tarihlere giderek eskiden Nil'in ne kadar takdir edildiğini ve kendisinden çekinildiğini yansıtır. Öte yandan farklı bir değerlendirmeye yorumlayabileceğimiz bu pasajı, Nil ile medeniyet beşiği olan Mısır'da, bilim çevrelerinin ve onların donuklaşmış hallerinin kastedildiği şeklinde bir sonuca da varmak mümkündür. Gerçekte Mısır'a bolluk ve zenginlik getiren Nil bir sembol şeklinde kullanılarak Mısır ilim çevrelerinin içinde bulunduğu pasif vaziyete göndermede bulunulmuştur. Dolayısıyla Hâfız'ın onlara ilimlerini değerlendirmeyip

132 Gize/Giza; Nil nehri kıyısında Mısır'ın turistik kentlerinden olup günümüzde Kahire anakentine dâhildir.

133 'İsâm Hüseyin, “Hadîsu İsâ bin Hişâm ve *Leyâlî Satîh* beyne'l-makâmati ve'l-kıssati'l-hadîseti”, 167-168.

134 *Leyâlî Satîh*, 3-4.

köşelerine çekildikleri için kızdığına yormak çıkarılabilecek neticelerden biridir.

Hâfız bu eleştirel üslubu devam ettirerek yine mekân üzerinden toplumu, nankörlüğü ve güzellikleri inkâr etmeleri sebebiyle şiddetli bir şekilde azarlar.

“Ne büyüksün Allah'ım! Bu zezem suyu tuzluluğuyla senin evinin (Kâbe) civarında büyük bir saygı gördü. Bu suya niyetlenenler birbirine hediye edip onu en uzak memleketlerine kadar taşıdılar. Oranın sahipleri bu pınara bir insanın gözüne baktığı gibi baktılar/korudular. İşte bu Nil, tatlılığına rağmen ona ihanet eden bir kavmin yanında zayıf düştü. Eğer başkasının yanında olsaydı, ona ibadet ederlerdi. Allaha yemin olsun ki, Mısır dışında aksaydı üzerine insanlardan setler inşa edip vicdandan bekçiler dikeceklerdi. Bu millet değil mi kendisine can verenin değerini bilmeyen ve bilmez ki bu servet/rızık onun varlığı sayesinde. Kırmızımsı suyundan yapraklar yeşillenir.”¹³⁵

Yukarıdaki pasajın devamı olan bu satırlarda da Mısır halkına karşı sitemini ağır sözlerle dile getiren Hâfız, Mısralıların yapmaları gerekeni yapmadıklarını, onlara hayat veren Nil'e sahip çıkmadıklarını gerçek bir mekân üzerinden dile getirir. Ancak sadece Nil'e değil, Mısrılıların gerçekte tüm varlıklarını, değerlerini, hatta kendisi ve kendisi gibi şairleri hiçe sayıp onları görmezden geldiğini, genel bir çerçeveye mekân unsuru üzerinden belirtir.

Hâfız'ın üzerinde durduğu önemli mekânlardan birisi de kışla ve harp okullarıdır. Orduda birkaç yıl kaldığını belirten Hâfız, Mısır piramitleriyle bazı tapınakları inşa edenlerin katlanamadıklarına katlandıklarını, Mısrılı askerlerin İngiliz komutanlarına, insanlarla cinlerin Süleyman'a itaatlerinden daha fazla itaat ettiklerini, bu askerlerin ne İskender ne de Napolyon ordularının karşılaşmadıklarıyla karşı karşıya kaldıklarını belirtir. Bu noktada yazar mekânın kendisinde oluşturduğu şiddetli baskılamaya üzerinden okuyucusuna bazı dinî ve tarihî şahsiyetleri de hatırlatmış oluyor. Hâfız İngilizlerin gelmesiyle birlikte politikalarını rahat uygulayabilmek için, orduda bulunan ve savaş tecrübesi olan, ilim-irfan sahibi, kendi alanlarında uzman, yetenekli mühendis, kimyager ve savaş sanatını iyi bilen askerlerin tasfiye edildiğini, hemen ardından harp okullarının da içinin boşaltıldığını nakleder.¹³⁶

“Orası daha çok tavuk fabrikalarına benzerdi. Öğrenci oraya girer ve altı ay içinde bacağının üzerinde ağır bir kılıçla mezun olur. Onun oradan çıktığı gün, girdiği gün gibidir. Her iki durumda da bilgisi, annesinin rahminden ayrıldığı günü geçmez. Güneş fotoğrafçılığının gücü, öğrencileri orduya girmeye hazırlamada o okuldan fotoğraf almaktan daha hızlı değişti.”¹³⁷

Hâfız İbrâhîm, İngilizlerle ordu-kışla meselesine bu kadar geniş bir şekilde değinmesi onun Sudan'daki acı tecrübesinin etkisinde kalmış olduğunun göstergesi olabilir. Hâfız önceki satırlarda da belirtildiği üzere; İngiliz komutanların kışladaki keyfi yaşamlarından, etraflarındaki hizmetçilerden, ava çıkmalarından, yüzlerce askeri onların çektikleri eziyet ve sıkıntılara aldırış etmeden güya eğitim için bekletmelerinden, talimatları verdikleri divana geçtiklerinde Süleyman'ın ve Kisra'nın bile onların aşağısında kaldıklarına ve hatta küvetlerde banyo yapır

135 *Leyâlî Satih*, 4.

136 *Leyâlî Satih*, 79-80.

137 *Leyâlî Satih*, 80.

yemek sofrasının oraya taşındığına değinir. Yine bir zenci tarafından şikâyet edilen ve daha sebebini bilmeyen Mısırlı bir askerın en şiddetli cezalara maruz bırakıldığını, ancak sarışın (İngiliz) askerlerin hayatlarının çok farklı olduğuna her şeyin adeta onların emrine amade olduğunu aktarır.¹³⁸ Görüleceği üzere mekân olarak askeri alanlar, bir asker olarak görev yapmış olan Hâfız'ın zihninde ciddi kertede, Mısıralıların aşağılandığı, rencide edilip cezalandırıldığı, önemsizleştirildiği ve sahipsiz bırakıldığı mekân olarak şekillenmiştir.

Leyâlî Satîh'in yine aynı konu bağlamında birçok yerinde üzerinde tam bir ciddiyetle durduğu, Mısır halkının yıpranan değerlerine değinen Hâfız, yaygınlaşan modern eğlence mekânlarından, başta dinî hassasiyet olmak üzere, ahlakı fesada uğratıp toplumu yararsız olana alıştırması, ailevi ilişkileri zedelemesi, sağlıklı yaşamı engellemesi gibi sebeplerden ötürü son derece rahatsız gözükmektedir.

“Dedi ki: Ben sabrın takdir edildiğini ve iyiliğin inkâr edilmediğini görüyorum. Ey yazar, Allah'ın velisi seni güvenin en güzeliyle şerefliendirdi ve beni de senin sohbetinle yüceltti. Beni o Şeytan'ın sahasında durduğu yere götür. Ziyaretçi, ateşin kuru odunda gizlendiği gibi felaketi gizleyen bir gülümsemeye karşılaşır. Ondan uzak olan bir bakışla etkilenir. Eğer bir ok olsaydı, kayanın en derinine isabet ederdi. Dedim ki: Özbekiye'yi kastediyorsun galiba. Dedi ki: Evet, beni ona götür. Dedim ki: Hangi kulüplerle başlamak istersin? Dedi ki: Pazarında en çok paranın harcandığı ve en çok ahlaksızlığın olduğu yer. Dedim ki: Bunlar Mısır diskotekleri ve modern eğlence yerleri.”¹³⁹

Ravi ile Satîh'in oğlu arasında yapılan bu diyalogda bu tarz mekânların ne denli istenmediği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira Hâfız, bu konularda, siyasi konulardaki sakin tavrını korumaktan öte bir yerededir. Bu noktada, Hâfız genel hatlarıyla mekânı faal olarak kullanmış ve bunun üzerinden toplumsal eleştirisini en üst seviyede tutmuştur. Mekânların insanları yıpratın yönlerini değerlendirip yerinde, uygun bir üslupla kullanan Hâfız, bu anlamda içi boşaltılan mekânların güzel ahlak ve iyi-bilinçli zihinlerle doldurulması gerektiğini vurgular. Şairin, toplumsal değerlerin yıpranışı noktasında mekânı etkin bir şekilde kullandığı esere ciddi bir şekilde yansımaktadır.

Hâfız yine mekân çerçevesinde dinî duyguların suiistimal edilmesiyle halkın kandığı din dışı bazı faktörlere değinir. Bu anlamda mekân olarak odak noktasına türbeleri alan yazar, onlara duyulan saygıdan, kendileri için kesilen kurbanlardan ve gösterilen aşırı ilgiden dolayı neredeyse yaşayanların ölüleri kışkırdığını aktarır.

“Filozoflar mutluluğun tanımını detaylandırıp lezzetleri tasvir etmede ustalaştılar... ancak bütün mutluluğun seccadenin şeyhliğinde olduğunu bilemediler; şimdi en mutlu insanların ve zihnen en rahatlarının (seccadenin) üzerinde oturduğunu, onun rızkı altından akar, çünkü orası altından adak ırmaklarının aktığı ve hazineleri ebediyen tükenmeyen bir yerdir. Ve bu mahallenin en mutlusu bir ölüdür. Allah, kabrinin üzerine yüksek bir kubbe yapacak birini bahşeder. Sonra da insanları o çürümüş kemiklerden hayır duası dilemeye davet eder. Böylece

138 *Leyâlî Satîh*, 85-89.

139 *Leyâlî Satîh*, 63-64.

ölümündeki saadeti, hayatındaki sefaleti nispetinde gelir ve kerametinin haberleri her yere yayılır ve yaşayanlar bu nimet için ona şükür eder."¹⁴⁰

Mekân üzerinden yansıtılabilecek güzel örneklerden biri olan toplumsal inanç ve çarpıklıklar ile insanların türbelere atfettikleri değer, Hâfız'ın toplumsal bilincin oluşturulması gerektiği yönündeki düşüncelerini daha da anlamlı kılar. Şair durumu aşağıdaki beyitlerle özetler.

أحيأنا لا يُرزقون بدهم وبألف ألف تُرزقُ الأمواتُ
من لي بخيطة النايمين بخفرة قامت على أحجارها الصلوات¹⁴¹

*Bir dirhemle rızıklandırılmazken yaşayanlarımız, Binlercesiyle rızıklandırılır ölülerimiz.
Benim için nerede şans kabirdekilerin şansı gibi, Taşlarının üzerinde salavatların yükseldiği.*

Şairin, bu tarz yerlerin almış olduğu yoğun teveccühten ötürü, canlı olanların ölülere imrendiğini dile getiren ve bizzat kendisinin olan beyitleri dönemin Mısırında var olan toplumsal inanç algısının bidatlerle hurafelere gebe kaldığını aktarmasının yanında *Leyâlî Satih*'te kendilerinden ad belirtilmeden genişçe bahsedilen Mısır'ın iki önemli reformcusu olan Efgânî ve öğrencisi Muhammed Abduh'a olan ihtiyacı bu bağlamda perçinleştirir.

Hâfız İbrâhîm'in toplumsal anlamda eleştirisini yapıp farklı konular bağlamında değindiği ve ilimle edebiyatın topluma aktarılması noktasında önem atfettiği bir diğer konu olan gazeteler de hem birer iletişim aracı hem de bir yayın mekânı olarak eserde önemli bir figürdür. Şair, gazetesinde ahlak, erdem ve fazilet gibi konulara değinen ancak toplum ahlakının yozlaşmış olduğundan gazetesinin satış yapmadığı bir kişiden bahseder. Bu gencin nefsine uyup toplumun istediği gibi gazetesini kabahatlerle neşrettiğini, hemen ardından başına birçok kötülüğün geldiğini ifade eder.¹⁴² Bunun üzerine Satih, "*Zalim mazlum, azarlayan azarlanan başka bir elbise giydi. Kendisinin olmayan bir elbise giyindi. Kendisinin olmayan bir mahallede ikamet etti. Şarkın başına gelen onun da başına geldi. Batılıyı taklit etmeye meyletti,*"¹⁴³ der ve ardından Kümeýt el-Esedî'ye ait olduğu anlaşılan aşağıdaki beyti okur.

فيا مؤقداً ناراً لغيرك ضوؤها ويا حاطباً في غير حبلك تحطب¹⁴⁴

Ey aydınlığı başkasının olan ateşi tutuşturan, Ey başkasının ipiyle odun toplayan oduncu!

Hâfız, gazetelerin basıldığı mekânları, gazetecilerin tavır ve fiilleri üzerinden dolaylı yollardan eleştirmeye devam eder. Basının kendisine has insanların olduğunu, siyasette gönüllere hitap eden, sınırlarını dillendiren, sözleriyle keskin bıçakların yapamadığını yapan kahramanların olduğunu belirtir.

"Seni büyülemek isterlerse büyülenirsin, sinirlendirmek isterlerse sinirlenirsin, onlar fikir babalarıdır; kitaplardakini ruhlara işlerler. Onlar dostum Kelile'nin dediği gibi; Kahramanı alaşağı eder, hakkı da ortadan kaldırır... Zira onların kalemleri mevkileri istila etmiş,

140 *Leyâlî Satih*, 24.

141 *Leyâlî Satih*, 25.

142 *Leyâlî Satih*, 26-30.

143 *Leyâlî Satih*, 30.

144 *Leyâlî Satih*, 31.

yazdıklarıyla taşlaşmış kalpleri yumuşatırlar. Fakirlerin rızıkları kalemlerinin ucundan geçer... Aralarında doğru yolu gösteren onurlu yazar yok... ”¹⁴⁵

Hâfız gazetecileri eleştirirken özellikle Doğunun Batıyı taklit etmesinden yakınır. Burada üzerinde durulan asıl unsur, gazeterin yayımlandıkları mekânların bir yozlaşma alanına dönüştüğü meslesidir. Öte yandan gazetelerde yapılan yayınlar ve gazetelerin vasıflandırılmasıyla ilgili ifadelerini bir soru üzerine cevaplandıran şair, durumu Satîh’in dili üzerinden değerlendirir. Yararlı olan gazetelerin çok az olduğunun altını çizen Hâfız, bazı gazetelerin fakiri, bazılarının da zengini, bir kısmının da makam sahiplerini takip edip yaptıklarını büyüttüğünü belirtir. Edebiyatla ve dille ilgili gazetelerin de olduğunu ekleyen şair, bunların bir kısmında aşırı övgülerin olmasından yakınır. Bazı gazetelerin de sadece para kazanmak için tesis edildiğini, bir kısım gazetenin de toplumun ahlakını bozan fesat yuvası olduğunu ifade eder.¹⁴⁶ Görüleceği üzere Hâfız, mekânsal bir alan olarak esasta gazetelerin yayımlandıkları alanların, toplumsal değerlerin yıpranışı noktasındaki negatif işlevinden bahsedip rahatsızlığını da ekleyerek en güçlü eleştirilerinden birisini mekân üzerinden gerçekleştirir.

8. Edebî Sanatlar Dil ve Üslup

Leyâlî Satîh’te, makâme edebî türünün de gereği olarak dil kısmî bir yoğunluğa sahip olup belâgat ilminin birer şubesi olan beyân ve bedî sanatının bazı unsurlarından istifade edildiği görülür. Bu üslup asıl amacı okuyucusuna dil ve edebiyat dersi vermek olan makâme türü için gayet doğal bir durumdur.¹⁴⁷ Yoğun dil aracılığıyla arzulanan hedefe garip lafızlar ve bedî sanatı kullanılarak ulaşılan eserde, aynı zamanda yazarın geniş kültürü ve yoğun bir dilsel doku oluşturma yeteneğini de görürüz. Hâfız İbrâhîm, okuyucunun anlayamayacağını düşündüğü birçok garip lafız için dipnotlarında açıklama gereği hissetmiştir.¹⁴⁸ Eserinde bedî sanatından seci başta olmak üzere cinas, mukâbele, tibâk ile beyân sanatından teşbîh, istiâre ve kinâye gibi unsurları kullanan şair,¹⁴⁹ dini referans kabul edilen ayet, hadis ve edebî anlamda şiirlerle halk kültürünü yansıtan atasözleri, deyimler ve bazı mazmunları da kullanmayı ihmal etmemiştir.¹⁵⁰ Eserin genelinde, şairin secili yoğun dilin ardından tersil sanatını kullanarak daha anlaşılır bir üsluba yaptığı geçişler¹⁵¹ anlatımdaki monotonluğu ortadan kaldırmıştır.

”فإذا شاءوا المدح عرضوا ألفاظ اللغة، ونبشوا بطون الكتب، وقلبوا أحشاء القواميس، ثم استخرجوا من الألفاظ أحلاها وأظلاها، ومن المعاني أسماها وأغلاها، وصاغوا من كليهما مدحة تهز الممدوح هزاً، وتبزرُّ المال منه بزراً، وهم إذا خلوا إلى شياطينهم، وأرادوا القدح، فقل أعوذ برب الإنس والجان من شر ذلك اللسان“¹⁵²

Satırlarında seci sanatıyla yoğun bir dille başlayan yazar, ardından tersil sanatına geçerek daha anlaşılır sade bir tarzla devam eder. Sonunda yine seci sanatına başvurarak tıpkı müzikteki

145 *Leyâlî Satîh*, 31-34.

146 *Leyâlî Satîh*, 36-39.

147 Ayyıldız, “Makâme”, s.417-419.

148 *Leyâlî Satîh*, 2, 6, 7, 15, 22, 23, 26, 28, 29, 32.

149 Desûkî, *Neş’etü’-n-nesri’-l-Arabi’-l-hadis ve tatavvurihi*, 152.

150 ‘İsâm Hüseyin, “Hadîsu İsâ bin Hişâm ve *Leyâlî Satîh* beyne’l-makâmati ve’l-kıssati’-l-hadiseti”, 152.

151 Desûkî, *Neş’etü’-n-nesri’-l-Arabi’-l-hadis ve tatavvurihi*, 152.

152 *Leyâlî Satîh*, 37-38.

notalar gibi hareketli bir üslup kullanır. *Leyâlî Satih*'in hemen hepsinde gerek edebî sanatların kullanımı gerekse de farklı anlatım tekniklerin kullanımı noktasında bir harmanlamaya gidildiği açık bir şekilde görülür.

Bu eserin, kısmen ağır olan secili dilinde bedî sanatlarının daha çok Satih ve ravinin (Hâfız) dili üzerinden yansıtıldığını görürüz. Eserin genelinde sorgulayıcı, eleştirel, dramatik ve tam da makâme tarzında nasihatvari bir üslup kullanan Hâfız'ın üslubuna yönelik, Ömer Desûkî; *Leyâlî Satih*'te yazarın daha çok sosyal-siyasi konulara odaklanıp bunların eleştirisini yapmış olmasının etkisiyle üslubunda genel olarak yüksek performanslı bir edebî zevkin hissedilmemesine¹⁵³ sebep olduğunu ifade eder. Buna rağmen şairin gerek anlatım teknikleri gerek edebî sanatları kullanması noktasında sergilemiş olduğu sentezleme başarısı takdire şayandır.

Hâfız İbrâhîm'in Mısır halkının eğitim için çocuklarını Beyrut'ta bulunan bir üniversiteye göndermelerini ve böyle bir eğitim alanını kendi ülkelerinde inşa edememelerini yerdüğünü görürüz. Bu çerçevede şair çoğu ayıbı İngilizlerde gören Mısırlı fikir adamlarıyla varlıklı kesimlere ciddi anlamda yüklenir. Sorgulayıcı ve eleştirel bir üslubun kullanıldığı aşağıdaki satırlarda şair, sadece düşüncelerini değil; aynı zamanda hüznünü de okuyucuya hissettirir.

“Onlar (İngilizler) sizin düşmanlarınız ve sizden önce düşmanından kendisini islah etmesini isteyen kimseyi görmedim. Kendi hayatını (kendi gücüyle, ilmiyle) karanlıktan kurtarmadıkça bu milletin geleceği yoktur... Allah için bu varlıklı olanlardan bir zenginın sabahlayıp da malının bir kısmını ilmi desteklemek için harcadığını gördün mü...? Size ne oluyor; asıl belanın içindeyken ihtilal güçlerini suçluyorsunuz... Sizin varlıklı olanlarınızdan bir grup fakülte yapımına destek olsa veya bu zengin olanlar mallarından fen ilimlerinde başarılı olanlara bir ödül verip yazarlık türlerinde yetenekli olan her birine de bir ücret tahsis etseler (İngilizler) size ne yapabilirler ki!”¹⁵⁴

Bir önceki paragrafta da ifade edildiği gibi zengin kesimin ilgisizliğini eleştiren Hâfız, asıl meselenin ve çözümün toplumun bizzat kendisinde olduğunu açık bir dille yansıtır. Hâfız Mısırlılardan özellikle güçlü, varlıklı ve görüş sahibi olanlarına sitemde bulunurken modern anlamdaki yüksekokulların Beyrut'ta olmasından dolayı da çoğu Mısırlı çocuğun eğitimden mahrum kalmasına içten içe üzülür. Bir toplumun harekete geçmesi için yardımı düşmanından beklememesi, asıl gücü kendinde araması gerektiğine vurgu yapan şair, Mısırlılara o kadar kızgındır ki, olaylara tepkisiz kalışlarından ötürü *“hükümetin bu millete gafletlerinden dolayı zulmetmesinde haklı olduğunu”¹⁵⁵* söyleyen birisinin sözüne de katıldığını ifade eder.

Hâfızın değindiği önemli konulardan olan özgürlük konusu ve bunun yanlış anlaşıldığının anlatıldığı sohbet de hem üslubu hem de muhtevası noktasında önemli bir parafıtır. Yazar kendi bakış açısını ana karakter olan Satih'in ağzıyla nida üslubunu açıklama üslubuyla harmanlar. *“Ey çocuk bil ki, (hürriyet) varlığın manası ve hayatın esasıdır. Onun yitirilmesi insanların (aklın) hapsedilmesi, zihinlerin bastırılması ve fikirlerin kısıtlanmasıdır. Hiçbir zorluk bir*

153 Ömer Desûkî, *Neş'etü 'n-nesri 'l-Arabi 'l-hadis ve tatavvurihi*, 153.

154 *Leyâlî Satih*, 116-117.

155 *Leyâlî Satih*, 117.

*millet için özgürlüğün kaybedilmesi ve şuurun çökmesi kadar öldürücü değildir. ...*¹⁵⁶ Hâfız, Mısır’da var olan bu ortamın kıymetini bilmeyenler için Müslüman ülkeleri dolaştıkları halde oradaki insanların, İngilizlerin size getirdikleri ve geline benzetip mihrini (hakkını) vermedikleri özgürlüğün hasretiyle nasıl da yandıkları görececeklerini belirtir. Şair yine Satîh üzerinden, toplumu hapisteki bir kişinin açılan kapıdan istifade etmemesine benzetir. “*Bir gardiyan zindanın kapısını açıp oradan ayrılır; zindandaki zindandan her kurtulmaya çalıştığında ayaklarında korkudan prangaları, kapıya da her baktığında vesveseden muhâfızları görür,*”¹⁵⁷ diyerek okuyucusuna yönelik, bilgilendirici ve yorumlayıcı bir üslup kullanır.

Nil Nehri’ne hitap ederken anlatıcının diliyle, Mısırlılara bu nehrin kirli oluşuna ilgisiz kalmalarından dolayı sitemde bulunduğu ve bir şairin başından geçenlerle ilgili Satîh’in yoğun bir dil ile ifadeleri, aşağıdaki eleştirel üslubun hâkim olduğu diyalog tekniğinde yer almaktadır.

Anlatıcı: أَفِ لَيْتَكَ الْأُمَّةَ جَهَلْتُ قَدْرَ مُجِيبِهَا! وَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ مِنْ مَجْرَاهُ تَجْرِي عَلَيْهَا هَذِهِ الْأُرْزَاقُ، وَمِنْ خُمْرَةِ مَائِهِ تَخْضُرُ بِلَاكِ الْأُورَاقِ. أَفِ لَيْهَا مَا أَقَلَّ شُكْرَانِهَا، وَأَكْثَرَ كُفْرَانِهَا!¹⁵⁸

Satîh: سُبْحَانَ مَنْ عَلَى الْخَلْقِ بِالْفَنَاءِ، سُبْحَانَ مَنْ تَقَرَّدَ بِالْبَقَاءِ. أَدِيبٌ بَائِسٌ وَشَاعِرٌ بَائِسٌ دَهَمْتُهُ الْكَوَارِثُ وَدَهَمْتُهُ الْحَوَادِثُ فَلَمْ تَجِدْ لَهُ عَزْمًا وَلَمْ تَصِبْ مِنْهُ خَزْمًا!¹⁵⁹

Görüldüğü üzere anlatıcı ile Satîh’in sözlerinden alıntılanan kullanımlarda genel anlamda seci unsuruna başvurulmuştur. Sitemle birlikte eleştirel bir üslubun kullanıldığı bu tarz örnekleri şüphesiz çoğaltmak mümkündür. Bu satırlarda, edebî sanatlarla örülü bir eserde ifadenin lafzen kusursuz, mâna bakımından da mantıklı olup ve bir âhenge sahip olması şeklinde değerlendirilen bedî sanatının farklı unsurları bir arada kullanılarak akıcı, müzikalitesi yüksek edebî bir dil oluşturulmuştur. (الأرزاق و)، (شكرانها وكفرانها)، (بائس و يائس)، (الكوارث و الحوادث)، (عزما و حزما) (الأوراق) ibareleriyle seci sanatı, yine aynı satırlarda (أقل شكرانها و أكثر كفرانها) kullanımında mukâbele ve (الفناء و البقاء) kelimeleri arasında da tibâk yapılmıştır.

Leyâlî Satîh’in farklı pasajlarından alınan aşağıdaki örneklerde de bedî sanatının bazı unsurlarının bariz kullanımını yoğun bir dilin yansıtılması noktasında önemlidir. (النعيم ولت و البؤس حلت) cümlesindeki “فإذا أيام النعيم ولت، وإذا أيام البؤس حلت”¹⁶⁰ kelimeleri ile (شرًا قائمًا و خيرًا جاثمًا) cümlesindeki “فألفيت فيها شرًا قائمًا، وخيرًا جاثمًا”¹⁶¹ kelimeleri arasında mukâbele söz konusudur. (الأرض و السماء) ibaresindeki “لم تغربه الأرض ولم ترجمه السماء”¹⁶² ile (خيرًا و شرًا) kelimeleri arasında da tibâk mevcuttur. (الحسد و الأسد) Sözünde “وَحَلَا غَائِبُكَ مِنَ الْأَسَدِ قَتْدًا عَبَّ عَلَيْكَ أَهْلُ الْحَسَدِ”¹⁶⁴ kelimeleri arasında¹⁶⁵

156 *Leyâlî Satîh*, 34.

157 *Leyâlî Satîh*, 35.

158 *Leyâlî Satîh*, 4.

159 *Leyâlî Satîh*, 5.

160 *Leyâlî Satîh*, 73.

161 *Leyâlî Satîh*, 36.

162 *Leyâlî Satîh*, 91.

163 *Leyâlî Satîh*, 75.

164 *Leyâlî Satîh*, 5.

165 *Leyâlî Satîh*, 23.

”وإرادة سخر لها البخار في البحار“¹⁶⁶, ibaresinde (الرأس و الرأس) kelimeleri, ”ضعيفة في الكأس شديدة في الرأس“ cümlesinde (الطين و العين) kelimeleri ve ”بعرائس الطين بعد عرائس الحور العين“¹⁶⁷ cümlesinde de (الطين و العين) kelimelerinde seciye başvurulmuştur. ¹⁶⁸”ترفل في الحرائر من هبات الحرائر“ Sözünde (الحرائر) kelimeleri ile ¹⁶⁹”رذني بارك الله فيك، وأسمعي تأويل ذلك من فيك“ cümlesinde (فيك) kelimelerinde tam cinas, ”التحام الأعراض والميل مع الأعراض“¹⁷⁰ ile (جديد و سديد) ibaresindeki (الأعراض و الأعراض) kelimelerinde de cinas-ı nakıs vardır. Bu anlamda bedî sanatlarıyla ilgili örnekleri çoğalmak mümkündür. Ancak şairin belâgat ilmîne vukufiyetinin yansıtılması noktasında bu örneklerle iktifa etmek yerinde olacaktır.

Mânâyı ifade edip onu pekiştirmek için duygu ve düşüncelerin değişik yollarla ifade edilmesi usulüne dayanan beyân sanatını da kullanan Hâfız İbrâhîm'in, bu anlamda belâgat ilmindeki gücünü de görmüş oluruz. Aşağıdaki örneklerde beyân sanatının teşbîh, istiâre ve kinâye gibi unsurlarından istifade edilmiştir. ¹⁷¹”مصر دار الأمان، وسوريا روضة الجنان“ Cümlesinde Mısır, zulümden kaçan saygın kişilerin sığındığı bir eve, Suriye de cennetten bir bahçeye, ¹⁷²”فما زلت أسير والنيل حتى سال ذهب الأصيل“ cümlesinde ise gün batımının Nil nehrine yansıyan kızılığının altının sarı rengine benzetilmiştir. Yine Nil nehriyle ilgili bir cümlede ¹⁷³”فجعلتك مصرًا لفضلات البطون، ثم أمعنت في العقوق فصيرتك مقبرة للجيف“ içinde barındıran bir mezarlığa benzetilmiştir. ¹⁷⁴”كأنما دية القتيل المصري كرامة للقاتل الرومي“ Cümlesinde de şair, Mısırlı ölünün diyetini ahlakî değerlerden ”şeref“ kavramına benzetir. ¹⁷⁵”فصبرنا على ما لا يصبر على بعضه كل أولئك الذين سُجِّروا لبناء الأهرام، وإقامة البرابي، وما باتت الإنس والجن مطوية“ Şair bu satırında Mısırlı askerlerin, piramitlerle tapınakları inşa edenlerin sabredemediği zorluklara sabrettiklerini, insanlarla cinlerin Süleyman'a itaatlerinden daha fazlasını yapıp İngilizlere boyun eğdiklerini ifade ederek; durumu mübalağalı bir şekilde bir diğerine benzeterek okuyucunun ifade edileni daha iyi anlayıp onu zihninde canlandırmasını sağlayan teşbîh sanatını kullanmıştır.

Leyâlî Satih'te kullanılan diğer sanat türü de yine benzetme esasına dayanan ve eserde yoğun bir üslup oluşturan istiâredir. ¹⁷⁶ Bu cümlede Muhammed Abduh, ilim denizi anlamında (بحر العلم) ibaresine benzetilmiştir. Ancak cümlede kendisi verilmezken sadece kendisine benzetilen unsur verilerek istiâre-i musarraha yapılmıştır. ¹⁷⁷”بل رسمتم للحرية تعريفاً أنكره الشرع“ Cümlesinde de hürriyeti tarif eden yazı resme benzetilir.

166 *Leyâlî Satih*, 23.

167 *Leyâlî Satih*, 4/35.

168 *Leyâlî Satih*, 25.

169 *Leyâlî Satih*, 36.

170 *Leyâlî Satih*, 29-30.

171 *Leyâlî Satih*, 14.

172 *Leyâlî Satih*, 2.

173 *Leyâlî Satih*, 4.

174 *Leyâlî Satih*, 21.

175 *Leyâlî Satih*, 79.

176 *Leyâlî Satih*, 5.

177 *Leyâlî Satih*, 35.

Ancak resim kelimesi verilirken benzeyen olan yazı kelimesi verilmeyerek istiâre-i musarraha yapılmıştır. ¹⁷⁸”فاضت أنهار الصحيفة بالنصائح“ Bu cümlede nasihatler, taşan suya benzetilmiş, su kelimesi verilmezken onu hatırlatan (فاضت) kelimesi verilerek istiâre-i mekniyye yapılmıştır. ¹⁷⁹”فأشن الغارة على تلك العادات والأخلاق“ Bu cümlede de adetlerle ahlak düşmana benzetilmiş. Benzeyen adet ve ahlak verilirken kendisine benzetilen düşman kelimesi verilmeyerek (فأشن الغارة) benzetme yönü ile istiâre-i mekniyye sağlanmıştır. ¹⁸⁰”فأشرق وجه صاحبي سروراً“ Şair bu cümlede de arkadaşının yüzünü (فأشرق) benzetme yönü üzerinden güneşe benzetir. Yüz kelimesi verilirken güneş kelimesi verilmeyerek istiâre-i mekniyye yapılmıştır.

Eserde kullanılan bir diğer edebi sanat da kinayedir. ¹⁸¹”فشمرت إلى الموعد“ Cümlesinde (فشمرت) fiiliyle sıvamak değil hazırlanmak kastedilmiştir. ¹⁸²”عرفت في وجوههم نضرة النعيم“ Cümlesinde de (نضرة النعيم) kelimesiyle kastedilen mutluluk, sevinç ve saadettir. ¹⁸³”أنتم لا تجاوزون منازل القمر عدّاً“ İbaresinde kastedilen gücün eksikliği ve bilginin yetmezliğidir. Belâgat ilminin farklı şubelerinden farklı sanat örneklerini eserinin geneline serpiştiren şair, makâme türünün adeta gereğini yerine getirir. Eserde yazarın edebî zevkini yansıtan bu tarz misalleri çoğaltmak mümkündür.

Hâfız nesirdeki anlatım gücünü yansıtmak, içinde yetiştiği ve her fırsatta kahvehanelerde kendileriyle bir araya geldiği halkın diliyle anlatımını daha yoğun ve biraz da İngiliz makamlarından korunmak maksadıyla sanatlı bir dil kullanarak atasözleri, deyimler ve halk anlatılarına başvurmayı ihmal etmemiştir. Her birinin kendine has bir sanatının ve farklı dil özelliklerinin olduğu atasözleri, hikmetli sözler ve kalıplaşmış ibarelerin kullanıldığı sohbetlerde, okuyucu bir sanat mozaiğini hisseder. ¹⁸⁴”هلاک العامة فيما ألفت“ ”فكانوا كالسيوف فرجت للرماح ضيق المسالك“ ¹⁸⁶”بياض المشيب في سواد الشباب“ ¹⁸⁵”وخلا غابك من الأسد فتذاب عليك أهل الحسد“ ¹⁸⁸”وحرص أهلها على عينها حرص المرء على عينه“ ¹⁸⁷”فمشيت مشية المتفرج“ ¹⁹¹”جعلت أطلع حتى تبينت الخيطين“ ¹⁹⁰”حتى صاح ديك الصباح“ ¹⁸⁹

178 *Leyâlî Satîh*, 28.

179 *Leyâlî Satîh*, 28.

180 *Leyâlî Satîh*, 108.

181 *Leyâlî Satîh*, 13.

182 *Leyâlî Satîh*, 41.

183 *Leyâlî Satîh*, 51.

184 *Leyâlî Satîh*, 28.

185 *Leyâlî Satîh*, 51.

186 *Leyâlî Satîh*, 52.

187 *Leyâlî Satîh*, 4.

188 *Leyâlî Satîh*, 5.

189 *Leyâlî Satîh*, 13.

190 *Leyâlî Satîh*, 26.

191 *Leyâlî Satîh*, 26.

”لا تسأل الربع ما في الربع من أحد، الجهل شخص ينادى فوق قامته“¹⁹³ ”العلم من علمك من أنت ممن معك“¹⁹² gibi sözler ve kaili belli olmayan beyitlerle birlikte sadece küçüklüğünden beri yetiştiği Kahire ve Tanta şehirlerinin değil, ¹⁹⁵ ”يسكنون في فرد إقليم“ gibi Şam halk kültürüne ait kalıplaşmış sözlerle emsalleri de kullanan şair, bu tarz veciz sözleri eserinin geneline serpiştirmiştir. Öte yandan şairin aşağıdaki satırlarda Tekvîr Suresini andıran üslubu dikkat çekicidir. ¹⁹⁸ ”فإذا أيام النعيم ولت، الموائد رفعت، وإذا العهود نكثت، وإذا الصدور نفتت، علم المصري أنه غلب على أمره“¹⁹⁶ Hâfız İbrâhîm, bu yansıtımla ifade gücünü pekiştirirken Kur'an'ın sadece kendine has anlatım tarzı olan “Üslûbü'l-Kur'an'ı” da etkili bir şekilde kullanır.

9. Eserde Anlatım Teknikleri

Anlatma esasına bağlı, makâme edebî türünde olan *Leyâli Satih*'te genel anlamıyla “*Nil'in çocuklarından birisi dedi ki, biri anlatmaya başladı, bir adam gördüm, iki yaşlı gördüm, oradan geçen üzgün perişan birisiyle karşılaştım,*” şeklinde tahkiye üslubun kullanıldığını ancak yer yer tam olmamakla birlikte tasviri üslubun da kullanıldığını belirtmekte fayda vardır. Öte yandan anlatım tekniklerinden tahkiye ve tasvir dışında, modern anlatı türlerindeki farklılıklar arzetmekle birlikte özetleme, monolog ile yorumlama ve alıntılama (montaj) gibi anlatım tekniklerinin farklı seviyelerde kullanıldığı ancak eserde özellikle diyalog ve alıntılama tekniğinin anlatıma damgasını vurduğunu ifade etmek mümkündür. Bu çerçevede “dedi, dedim, dedi ki” şeklinde diyalog anlatım tarzı gerçekleştirilirken Arap kültür mirasından hikâye, atasözleri ve şiir anlamlarıyla da montaj tekniği eserde geniş bir şekilde kullanılmıştır.

Hâfız'ın eserinde dikkati çeken ve açıklayıcı olması, anlatıma hareket katması gibi unsurlar bağlamında en çok başvurulan anlatım tekniklerinden birisi diyaloglardır. Diyalog “*farklı anlatım tarzlarına imkân sağlaması bakımından önemlidir. Çünkü eserin üslubunu monotonluktan kurtarır ve üsluba çeşitlilik kazandırır... Üstelik konuşma bize, konuşan kişinin karakter, kültür ve sosyal mevkisini tanıma imkânı verir.*”¹⁹⁹ *Leyâli Satih*'in belini oluşturan bu teknik daha çok herhangi bir konuyu bir açıdan farklı bir açıya taşımaktan ziyade, eserde ravinin üzerinde durduğu konuyla ilgili görüşlerin açıklanmasına yöneliktir. Eserde bu tekniğin genel anlamda dış diyalog ve kısmen monologların da kullanılmasıyla şekillendiğini görmekteyiz.

Hâfız, Şevkî'nin şiirini ve üslubunu değerlendirerek bir kısmını överken diğer bir kısmını da yermektedir. Gazeteleri Şevkî'nin şiirlerini beğenmelerinden dolayı eleştirir. Şair, “*Şevkî'nin şiirlerine yönelik hislerini gizlemeye çalışmasına rağmen bunu başaramaz... Ona balın içine*

192 *Leyâli Satih*, 63.

193 *Leyâli Satih*, 79.

194 *Leyâli Satih*, 101.

195 *Leyâli Satih*, 18.

196 *Leyâli Satih*, 38.

197 *Leyâli Satih*, 46.

198 *Leyâli Satih*, 73.

199 Çetişli, *Metin Tahlillerine Giriş* 2, 126.

zehri koymak için çaba gösterir. Bu zehir az miktarda olmasına rağmen eziyet verir fakat öldürmez.”²⁰⁰ *Leyâlî Satîh*’te Hâfız, Şevkî’ye şiir türünün ve sanatın birçok kusurunu nispet ediyor. Şevkî’nin şiirini eleştiride, okur karşısında gerçekçi, insafli ve tarafsız görünmeye çalışsa da; meziyetlerinden bahsederken hemen ardından kusurlarıyla karşılık verir. Hâfız’a göre Şevkî’nin şiirinin güzel yanları eksik taraflarının bir çeyreği kadar bile etmez.²⁰¹ *Leyâlî Satîh*’te, işleri iyi gitmeyen şair, ravi ve Satîh arasındaki üçlü arasında yapılan yaklaşık altı sayfalık, gayet açıklayıcı bir diyalogla üstünde en çok durulan konulardan birisi Şevkî’nin şiiri ve üslubu olmuştur.²⁰²

“...Şair: Biz Allah’a şükür, öyle bir memleketteyiz ki, şairin o gazetelerin yanında şansız yoksak ürettiği satılmaz (şiirinin değeri bilinmez). Öyle ki, (bu gazeteler) şiirleri insanlarda görüldüğünde onları övgünün farklı yollarıyla över... Ravi: Allah için (Şevkî’nin şiirinde) içinde ayetlerden ne gördün? Sahibi onu mucizelerden getirmedi (mucize değil). Bir Arap şarkıcısının şarkısına girdiği gibi çıktığı o garip manalar dışında ne var. Şair: Yeter sana Şark’ın şairini hor, edebiyatını da (şiirini) kusurlu görme. Allaha yemin olsun ki, ölçüde incelikli, kafiyyede zariftir. Şiiri sanki giysisini yeniden elde ediyormuş gibi kolayca elde edebiliyor... Ravi: Sahibinizin (Ahmed Şevkî) içinde bulunduğu genişlik ve ferahlık sayesinde şiir yazmaya vakti oldu... İlginç! (şiiri) akıcı değil, bundan daha da ilginç kasidelerinin yıl içinde sayılı olmasına rağmen ve değer verilen kafiyeleleri sınırlı iken onun için üretken denilmesidir... Satîh: İkiniz de girdiğiniz tartışmada (abartmada) aynı seviyedesiniz... Sen yermeye o övgüde, abarttınız. Sen Nil’in şairiyle iyilik ufkundan ayrıldın, arkadaşın da onu mucizeler semasına (diyarına) yükseltti. Adil olsaydınız onu burcundan indirir ancak semerine bindirirdiniz. (Uygun neyse yapıp hakkını verirdiniz).”²⁰³

Leyâlî Satîh’te ağırlığı ciddi anlamda hissedilen ve Hâfız’ın üzerinde en çok durup toplumun ıslahı için temel unsur olarak gördüğü eğitim konusu da diyalog tekniğiyle gayet açıklayıcı bir üslupla yansıtılır. Eğitimin önemine değinen şair, Ömer Desûkî’nin “*Hâfız, bu kitabında döneminin birçok siyasi ve sosyal problemini incelemiş, ancak susuzluğu gidermeyip (meselelere çözüm üretmemek) asıl sorunu ortaya çıkarmadan hızlı bir şekilde hareket etmiş,*”²⁰⁴ sözünün aksine eğitimin nasıl ve hangi kurumlar vasıtasıyla yapılması gerektiğine de atıfta bulunarak özellikle eğitimle ilgili çözüm odaklı bir yaklaşım sergiler. Yeterli ve gerekli ihtimamı göstermemelerinden dolayı Mısır toplumunu en çok eleştirdiği konulardan biri olan eğitim konusunda öncelikle Suriye’deki Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ilmi uçurumdan dem vuran Hâfız, ardından Mısır toplumuna yönelik eleştirilerini ve hatta onlara olan kızgınlığını ifade eder.

“Dedim ki: Suriye Hıristiyan topluluğuna her baktığımda öyle kimseler gördüm ki kalemleri hareket ettirdiklerinde altın yağdırıyor ve eğer onunla yazarlarsa harikalar üretirler... Bunlar

200 es-Saîd Mahmûd, *Hâfız İbrâhîm dîrasat tahliliyye lisiyratihi ve şî’rihi*, 55.

201 *Leyâlî Satîh*, 44-51.; es-Saîd Mahmûd, *Hâfız İbrâhîm dîrasat tahliliyye lisiyratihi ve şî’rihi*, 36-37.

202 *Leyâlî Satîh*, 44-51.

203 *Leyâlî Satîh*, 44-48.

204 Desûkî, *Neşet en-nesri ’l-Arabi’l-hadis ve tatavvurihi*, 147.

*derlemelerin, ansiklopedilerin..., günlük gazetelerin ve diğer başka şeylerin sahipleridir. Ancak Suriye Müslüman topluluğuna her baktığımda aralarında sadece satıcı, simsar, at bacakısı ve kasap görüyorum. Bu insanlar aynı memlekette yaşamalarına rağmen aradaki bu büyük farkın sebebi nedir. Dedi ki: Bunun sebebi Müslümanların ruhunda kökleşmiş olan bir vesvesedir ki, o da çocuklarını Hıristiyan okullarına göndermemeleridir. Böylece bilgi edinmeyi kaçırdılar ve çoğunun ruhu o vehim ile öldü. Dedi ki: Daha varlıklı ve daha güçlü bir topluluk iken Mısır'da çocuklarınızı eğiteceğiniz bir yer (üniversite) bulamayışınız utanılacak bir şey değil mi? Beyrut toprak olarak Nil'in gelininden (Kahire) daha verimli değil ve Mısır'ın enine boyuna topraklarından daha geniş değil."*²⁰⁵

Parafta özellikle iki unsura dikkat çekilmek istendiği görülür. Birincisi farklı inanışlara sahip her iki topluluğun da aynı topraklar üzerinde yaşamalarına rağmen eğitim ve toplumsal seviye noktasında Hıristiyanların daha üst bir konumda oldukları, ikincisi Müslümanların bakış açılarındaki problem ve bunun onların üzerindeki etki ve neticesinin seviyesidir. Hâfız, Müslümanların çocuklarını Hıristiyan okullarına göndermemelerini bilinçsizlikle nitelerken bu durumun onların hem ruhlarını katlettiğini hem de geri kalmalarının bir sebebi olduğu üzerinde durur.

Hâfız'ın değindiği önemli konulardan birisi de Mısır'da yozlaşan ahlakî değerler olup durumu modern eğlence mekânlarıyla orada bulunanların tasviri üzerinden okuyucuya aktarır. Tasvir ve tahkiye anlatım tarzlarının bir arada kullanıldığı parafta, durumdan ötürü sitemi ve üzüntüsünü dile getiren şair, Nil vadisinde atalarının azıcık da olsa ruhunu taşıyanların, bu duygularını harekete geçirmeleriyle var olan kötü durumdan çıkılabileceğini belirtir.²⁰⁶

*"Sonra ona (dostumuza) veda ettik ve diskoteklere yöneldik. Ancak bize izin verildiğinde bakabildik. Bir de ne görelim, elbiseleri içinde yarı çıplak bir kadının bu çıplaklığıyla utangaçlık perdesini yırttığını gördük. Aşırı göbek hareketlerinden dolayı beli tutulur. O benekli yılan gibi kıvrılıyor ve balığın su üstündeki güçlü çarpınışları gibi çarpınıyor... (Arkadaşım dedi ki): Baktım ve göz açıp kapayıncaya kadar bu modern utanç mekânlarının o duvarlar arasındaki bütün sırlarına vakıf oldum... O saflara baktım, gözüme Mısırlılardan ve doğu kıyafetlerinden başka bir şey çarpmadı. Sonra o kadını taşıyan ve köle gibi duran o kişiye baktım... Sonra gözlerimi tefe vuran, kavala üfleyen, udu kucaklayan, iş kıyafetli olan ve toplumun şamar oğlanı olana çevirdim... Hepsi Mısırlıydı. Bu durum beni üzdü. Hüznümü daha da arttıran şey ise bu cepleri sağanın (boşaltıp soyanın) ve bu kazancı alıp götürünen Mısırlı değil de bir yabancı olmasıdır."*²⁰⁷

Hâfız'ın günahı Mısırlıların işlediğini ancak neticesinde çıkan kardan Mısırlı olmayanların istifade etmesine şaşırdığı görülür. Ona göre bu kayıp olan maddi gücün Mısırlılar tarafından alınması gerekir. Hâfız, Mısır toplumunun boğuştuğu bu ahlakî yozlaşmayla ilgili soruna çözüm sunma meylinde olmakla birlikte, en azından bu vaziyet için var olan durumdan Mısır'ın nasıl yararlanacağı yönünde bir tavır takındığı görülmektedir. Ancak esasta Mısırlıların yozlaşan

205 *Leyâlî Satih*, 18-19.

206 *Leyâlî Satih*, 102-106.

207 *Leyâlî Satih*, 102-103.

ahlakının yansıtılmaya çalışıldığıнын altını çizmek değerlendirmenin daha sağlıklı olmasını sağlayacaktır.

Leyâlî Satîh 'in yorumlama, tahkiye, nida ve diyalog anlatım tekniklerinin birlikte kullanıldığı sohbetlerinden biri olan Abduh ve öğrencileriyle ilgili kısmı, şairin eğitim mevzusuna şumullü yaklaşımının en bariz göstergelerindedir. Bu anlamda Hâfız'ın, “*el-imam*” ve “*Şark'ın bilgini*” olarak vasıflandırdığı Abduh'un ilim-irfan ile ilgilenip siyasetten uzak durduğunu, Ezher'de tefsir derslerini verirken evinde de ahlakla bilgeliği aktardığını ifade eder. Ancak ilim yolunun sekteye uğratılabileceği endişesiyle siyaseti, ilmi tedbirler almak üzere, takip ettiğini bununla birlikte hem politikanı hem de onunla ilgilenenlerden uzak kaldığını ısrarla belirtir. Bu noktada öğrencilerinin, yerini tutamadıklarını, iyi niyetlerine rağmen yanlış bazı durumlara sebep olabildiklerini aktarır.²⁰⁸ Hâfız, Abduh'un öğrencilerini gerçeği bilip susmalarından ve gereğini yapmamalarından ötürü yererken eğitimin salt bilgi aktarımı olmadığını, aynı zamanda ruhun da eğitilmesi gerektiği üzerinde durarak yorumlama-açıklama tekniğini başarılı bir şekilde kullanır.

“İmamın öğrencileri yerilmede müstahaktırlar, çünkü hakikati bildikleri halde ona davette bulunmadılar. Onlar bu millet için üniversite (eğitimi) dışında bir hayat olmadığını biliyorlardı. Neden nasihatlerle zenginlerin burnunu dürtmüyorlar; neden üniversite kurulması için davetleriyle öncülük yapmıyorlar... Öyle ki, ne bir şairleri bir kasidesinde ne de bir âlimleri bir makalesinde üniversite için mürekkebinı akıtmadı. Eksik eğitimin cahilliği ortadan kaldıramadığından insanlar için zararlı olduğunu bilseydiler, böyle bir çaba içinde olmazlardı. ‘Kaplanın dışlarından kaçmaya çalışırken aslanın pençelerine yakalananlar’ bunlara benzer. Çünkü cehalet hastalığının sebebi olan medreseleri gurur hastalığıyla yaygınlaşturmaya çalışıyorlardı. Reform yapmanın yolu hem medreselerin hem de üniversitelerin birlikte inşa edilmesidir. Öyle ki, ilki yarım insan meydana getirirken ikincisi tam insan üretir. Eksik olanın da ıslahını tam olan üstlenir.”²⁰⁹

Hâfız bir taraftan bu öğrencileri yererken diğer taraftan da sanki bu şekilde bir tavır içinde olmalarını medrese eğitiminin neticelerine dair eksik bilgileriyle yanlış analizlerine bağlayarak yorumlama tekniğini kullanır. Hâfız'ın aynı metin içinde geçen “*Kaplanın dışlarından kaçmaya çalışırken aslanın pençelerine yakalananlar*” atasözünü halk kültüründen alıntılanması montaj tekniğine örnek gösterilebilir. Pasaj tematik olarak değerlendirildiğinde; Hâfız medreselere karşı değil, ancak eğitim kurumları olarak modern dünyanın gerekliliklerini karşılayamayan bu kurumlarla yetinilmesine karşı bir duruş sergileyerek ideal fikirli bir ferdin tüm toplumu etkileyebilecek hamlelerde bulunabileceğinin altını çizip bunun da üniversite inşa etmekten geçtiğini belirtir.

Diyalog tekniğine verilebilecek diğer güzel bir örnek de Mısır'daki Suriyeliler konusudur. Eserin en uzun diyaloglarından olan bu sohbette Hâfız, Satîh aracılığıyla gayet açıklayıcı bir üslupla meseleyi değerlendiriyor. Şair, dönemin önemli meselelerinden biri kabul edilen

208 *Leyâlî Satîh*, 120-123.

209 *Leyâlî Satîh*, 124-125.

Suriyeliler sorunu geniş bir şekilde aktarırken onların Mısır'ın ilim-kültür ve edebiyat havzasına katkılarını yadsımaz. Ancak Mısır toplumunu rahatsız eden bazı davranışları üzerinden onları eleştirir. Öte yandan nüfuslarının artışına değinerek bir anlamda demografik bir duruma da vurgu yapar.

“Suriyeli birisi sorar, Mısırlı kardeşlerimiz bizde hangi kusurları görüyorlar. Satih: Onların işlerine gereğinden fazla karıştınız, ... Onlara gazetecilik alanını açtınız sefa getirdiniz. Onlarla birlikte ticarete katıldınız size kolaylık sağladılar. İşte bundan sonrasında haddinizi aşmasaydınız onlardan gerçek dostluğu ve samimiyeti görecektiniz. Ancak makam ve mevkiye göz dikerek hata yaptınız. Gençlerin önünü kapattınız, öğrencilerin istihdam alanını daralttınız.... Suriyeli dost: Peki ya bizi kabul etmekle hükümet hata mı yaptı ve Mısırlı bizden nefret etmekte haklı mı? Satih: İşlerinizde yaptıklarınız doğrudur. Hükümet de sizi kabul etmekle doğru olanı yapmıştır. Mısırlı da size olan öfkesinde haksız değil, ancak siz rızkınızın peşindedesiniz ve rızkının peşinde olan sınırı aşamaz... Daha birkaç yıl önce sayınız altı binden az iken şimdi otuz bini geçtiniz.”²¹⁰

Hâfız İbrâhîm, şiir alıntılarında kendi şiiri ve el-Ma‘arrî'nin (ö. 449/1057) “ruhların baharı canların neşesi”²¹¹ şeklinde tanımladığı *el-Lüzûmiyyât*'ından şiirler başta olmak üzere, cömertliğiyle tanınan Cahiliye şairlerinden Hâtim et-Tâî (ö. 578 [?]), Ebü'n-Necm el-‘İclî'nin (ö. 125/743) urcûzeleri, Kümeyt el-Esedî (ö. 126/744), bilge şair olarak ifade ettiği el-Mütenebbî (ö. 354/965), Şerif er-Radî (ö. 406/1015), et-Tehâmî (ö. 416/1025) ve eserinde kendisine önemli bir pay ayırdığı çağdaşı Ahmed Şevkî (ö.1932) gibi bilinen şairlerle diğer bazı şairlerin divanlarından sohbetlerin akışına göre alıntılar yapmıştır.²¹² Şair, Mısırın modern eğlence mekânlarını dolaşırken, daha önce tanıdığını ifade ettiği, kaderin kendisini yıpratmış birisinin; toplumun bana yaptıkları olmasaydı beni bu sefil halde görmezdim demesi üzerine et-Tehâmî'ye ait aşağıdaki beyitleri montaj tekniğiyle alıntılar.

لا تَحْمَدُ الذَّهْرَ فِي بَأْسَاءِ يَكْتَشِفُهَا قَلُّوْ طَلَبْتِ دَوَامَ الْبُؤْسِ لَمْ يَدُمْ
والذَّهْرُ كَالطَّيْفِ نَعْمَاءُ وَأَبُؤْسُهُ عَنِ غَيْرِ قَصْدٍ فَلَا تَمْدَحْ وَلَا تَلْمِ²¹³
Sefaleti ortaya çıkaran zamanı övme, Sıkıntılarının sürmesini istersen, sürmez.
Zaman bir lütuf ve sefalet kuşağı gibidir, Sebepsiz yere ne öv ne de şikâyet et.

Şair, *Leyâlî Satih*'te gerek secili ibarelerin kullanımı olsun gerek önemli bir paya sahip olan şiir örneklerinden yaptığı alıntılar ile nazım-nesir karışımı bir dille okuyucusuna hitap eder. Her iki unsurun da eserde bir arada yer alması, akıcı bir üslubun oluşmasını sağlamıştır. Yine montaj tekniğinin kullanıldığı ve bazı İngiliz komutanlarla onlara yaranmaya çalışan Sudanlı askerlerin hal ve hareketlerinden ötürü, görünenin olduğundan farklı olabileceğinin ifade edildiği el-Mütenebbî'den olayı özetleyen şu anlamlı beyti alıntılar.

210 *Leyâlî Satih*, 16-18.

211 *Leyâlî Satih*, 26.; “ربيع الأرواح ومسرح النفوس” Hâfız'ın üzüntüsünü gideren, ruhun şifası dediği şiirler.

212 el-Ma‘arrî'den yaptığı alıntılar; *Leyâlî Satih*, 7, 13, 26.; Kendi şiirleriyle diğer bazı şiirler; *Leyâlî Satih*, 2, 5, 34, 40, 41, 49, 57, 59, 60, 65, 78, 79, 81, 82, 83, 87, 106, 120.

213 *Leyâlî Satih*, 65.

وَمَا كُلُّ وَجْهِ أَبْيَضٍ بِمُبَارَكٍ وَلَا كُلُّ جَفْنٍ ضَوِيٍّ بِجَبِيْبٍ²¹⁴

Her beyaz yüz(lü) mübarek değildir, Ve her dar göz kapak(lı) asil değildir.

Hâfız, anlattıklarını hem dinî referanslarla perçinleştirmek hem de anlatımında daha akıcı olmak ve aynı zamanda kendisinin vukufiyetini göstermek namına ayet ve hadislerden de istifade etmiştir. Üç genç arasında geçen tartışmada Allah'ın insanlara verdiği nimet karşılığında yapabilecekleri en iyi şeyin onu zikredip şükretmek olduğunun ifade edilmesi üzerine, ²¹⁵“فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَأَمَّنَّهُمْ مِنْ خَوْفٍ” ayeti alıntılanır. Mısırlı bazı askerlerin rezalet olarak belirtilen casusluk faaliyetlerini yaparken İngiliz amirlerine gizli bir haber getirmeleri ²¹⁶“أَحَطْتُ بِمَا لَمْ تُحِطْ بِهِ وَجِئْتُكَ مِنْ سَبَإٍ بِنَبَأٍ يَقِينٍ” ayeti alıntılanarak ifade edilir. Mısırlı zenginlerin ve toplumdan bir kesimin tüm sorunların kökeninde İngilizler varmış gibi gösterip eğitim için hiçbir destekte bulunmamaları üzerine ²¹⁷“أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ” ayeti alıntılanarak mesaj iletilmek istenmiştir. Mısır toplumunun içinde bulunduğu yozlaşmışlık halî, ahlakın dejenere olması, içkinin aşırı tüketilmesi gibi sebeplerden dolayı peygamber efendimizin ²¹⁸“لَعَنَ اللَّهُ الْخَمْرَ وَشَارِبَهَا وَسَاقِيَهَا وَبَائِعَهَا وَمُتَبَاعَهَا وَعَاصِرَهَا وَمُعْتَصِرَهَا وَحَامِلَهَا وَالْمَحْمُولَةَ إِلَيْهَا، وَأَكَلَ ثَمْنَهَا” hadisi şerifi nakledilip verilmek istenen mesaja dayanak oluşturularak anlatım pekişmesi sağlanmış ve önceki örnekler de dâhil montaj tekniğinden istifade edilerek üslup daha da akıcı hale getirilmiştir.

Şair, aynı zamanda anlattıklarını daha etkin ve somut kılabilmek için halk anlatılarına da başvuruyor. Örneğin Sudan valisi, İngiliz komutan Kitchener'in yaptığı zulmü yansıtmak için, Hîre hükümdarı Nu'mân b. el-Münzir'in yılda biri iyi biri kötü olan iki gün adlı hikâyeyi aktarması,²¹⁹ öte yandan toplumun yozlaşan ahlakının felakete sebep olabileceğinin teyidi anlamında iki şehri almak isteyen kralın hikâyesi²²⁰ ve bir İngiliz subayına Türklerle ilgili söylediği olumlu bir sözden dolayı İngiliz komutanın kızması üzerine onun öfkesinden nasıl kurtulduğunu yansıtan Pers krallarından birinin meclisinde geçen bir hikâyeyi²²¹ anlatması, montaj tekniğın çok özel örneklerindedir. Hâfız'ın Muhammed el-Müveylîhî'nin babası İbrâhim el-Müveylîhî'den alıntıladığı, sınırındaki iki şehri almak isteyen bir kralın hikâyesi, bu anlamda örnek olarak verilebilir.

“Dostum dedi ki: Sınırında bulunan iki şehri almak isteyen bir krala veziri der ki: Malımızı ve askerlerimizi bu yolda heder etmeden önce gizlice şu iki şehre gidip erkeklerinin değerini ve ahlaklarının ölçüsünü öğrenelim ki, ona göre hareket edelim. Bunun üzerine önce küçük olan şehre girirler ve bir tacirin dükkânuna girerler, tacirden istedikleri mallar kendisinde

214 *Leyâlî Satîh*, 87.

215 *Leyâlî Satîh*, 43.; *Kureyş Suresi* 106/3,4.

216 *Leyâlî Satîh*, 90.; *Neml Suresi* 27/93.

217 *Leyâlî Satîh*, 117.; *Bakara Suresi* 2/44.

218 *Leyâlî Satîh*, 104.

219 *Leyâlî Satîh*, 72-73.

220 *Leyâlî Satîh*, 110-113.

221 *Leyâlî Satîh*, 118.

olmasına rağmen, bende yok diyerek onları köşede bulunan bir dükkâna yönlendirir. Gittikleri birkaç dükkânda daha aynı durum tekrar eder. Bunun sebebini yanına gittikleri ilk kişiye sorduklarında; o tacirin birkaç gündür iş yapmadığını ve gönüllerinin buna razı olmadığını, bunun için kendilerini ona yönlendirdikleri şeklinde bir cevap alırlar. Sonra büyük olan şehre giderler, şehrin çarşılarını gezerler, bir de ne görsünler tıpkı kendi (Mısır) toplumunda olduğu gibi ahlaki bir çöküntünün her yeri kapladığını görürler. Bunun üzerine burayı hemen fethederler; küçük şehri ise büyük zahmetler çekerek ancak vezirin bir hilesiyle alırlar.”²²²

Hâfız'ın, iki şehrin örneğini vererek toplumsal adalet anlayışına ve sosyal ahlaka atıfta bulunduğu aşikârdır. Dikkatleri çekmeye çalıştığı durum, ahlaki yozlaşma içinde olan toplumların er ya da geç yok olmaya mahkûm olduğudur. Şairin Mısır toplumuna yönelik eleştirilerinin belirginleştiği bu hikâyeye, toplumu içinde olduğu yozlaşmadan ötürü, silkinmeye yöneltirken aynı zamanda okuyucuyu kadim tarihlere de götürür.

Hâfız'ın *Leyâlî Satih*'te şöhret ve hasetle ilgili sohbet, diyalog, nasihat, tahlil ve analiz gibi anlatı unsurlarının kullanıldığı üslubu eser içinde adeta kendine özel bir alan bulur. Yazar, kıskançların hasetlerinden, nefsin arzularından arındırılması için katlanılan zorluklara, şehvete meyletmemek için nefsin murakabe altına alındığına, sakin yaşama sığınılmasından, nefsin zindanından kurtuluşuna, şöhretin kaçılacak bir şey olduğuna, göğüslerini harap eden hasetten dolayı kıskanç olanlara acıdığını, hasetle şöhretin zararlarından; hasedin kişileri yiyip bitirdiğini, şöhretin de acı gerçek yüzünden ve onun insanı nasıl etkisi altına aldığından geniş bir şekilde bahseder.²²³

“Meşhur olmaman seni kin ve haset ehlinden korur... Belki de senin bu sakin durumundan insanlara ulaşan (yarar), o zeki kişilerden daha fazladır. (İnsanın) yatağı kuruyup bedeni hasta olduktan sonra elde ettiği makamına gıpta etme. Bunun yanında lezzetin zirvesini hissettiğinde sabrın kaldıramayacağı acıların gülücüğü de var. Bunu şöhretten payını alan her nefis hisseder. Akıllı kişilerin muasırları tarafından katlandıkları haset ve kibirlilerin hilelerine vakıf olsaydın gider zahit olur ve şöhretten görünmeyecek bir yere kaçardın... Bil ki, şöhret nefsin zindanlarından birisidir. İnsandaki mükemmellik isteği onda düğüm atar. Onda iradesi güçlü olan dışında kimse kalamaz.”²²⁴ O kadar zeki kişi var ki, nefsine yenilip bir köşeye çekilerek unutkanlığın içinde saklanmış. Ve gördü ki, zevklerin terazisi şöhretin kapısında salıncak gibidir. Ve şöhretten uzak bir kapıda tüm lezzetlerden ayrılır... Bir defasında şöhretten uzaklaşan o akıllı olanlardan birisiyle karşılaştım. Bu konuda ona sordum, bana dedi ki: İlkinden istediğimi aldım ve şimdi de bu ikincisini yaşıyorum. Ona dedim ki: Bu iki durumdan ne elde ettin? Dedi ki: İlkinden acıların kuşattığı bir zevke ulaştım. İkincisinde de lezzetlerin çevrelediği bir acıya vardım.”²²⁵

Hâfız'ın ahlak bağlamında değindiği önemli konulardan olan arsızlık, bencillik, açgözlülük ve aldatmacaya dair kısa ama anlamlı bir örnek teşkil eden; diyalog ve montaj tekniklerinin bir arada kullanıldığı aşağıdaki parafte İngilizlerin aldatmacı davranımlarına

222 *Leyâlî Satih*, 110-113.

223 *Leyâlî Satih*, 57-61.

224 *Leyâlî Satih*, 58.

225 *Leyâlî Satih*, 59.

değindir. Hâfız bu duruma dikkati çekmek için örneklem üslubunu kullanarak dolaylı ama daha etkili bir yöntemi takip eder.

“Efendim, Omdurman harabeleri üzerinde iki bilimin başarısız olduğu Sudanlı şirket hakkında ne düşünüyor? Gülümseyerek bana döndü ve şöyle dedi: Doğulu ve Batılı iki ortak aynanın önünde durdu, Batılının elinde bir altın parçası vardı, Doğulu ortağı ona kibarca dedi ki: Bana elindekinden payıma düşeni vermeyecek misin? Batılı der ki: Paylaşmak isteğine gelince, bil ki elimdeki benimdir ve aynada gördüğün senin payın ve kısmetindir. (İşte bu) Sudan Şirketi’ndeki durum sizin topluyla olan durumunuz gibidir.”²²⁶

Yazar Sudan’da bulunan Omdurman şehrinin İngilizler tarafından ele geçirilmesinden sonra orada kurulan şirketin akıbetini sorması üzerine; doğu toplumunun sömürdüğüünü anlatan bir örnekle bu duruma dikkati çeker. Bu anlamda örnekleri verilmeyen veya kısaca değinilen Suriyelilerin Mısır’daki durumu ile ilgili Suriyeli yazar, ravi ve Satih arasındaki diyalog, Hâfız ile Şevki ve şiir çerçevesinde gelişen uzun tartışma, sakin yaşamla ilgili sohbet, Satih’le ilgili raviyle Satih’in oğlunun diyalogu, yine ravi ile Satih’in oğlu arasında yapılan ahlaki yozlaştıran modern mekânlarla ilgili diyalog, Muhammed Abduh ve öğrencileriyle ilgili karşılıklı konuşmalar, ilmi anlamda kişiye hiçbir katkısı olmayan askeri okullarla ilgili yansıtımlar, Suriyeli Hıristiyanlarla Müslümanların eğitime bakış açılarıyla ilgili diyalog, Arapçanın ammice-fusha meselesi; modern eğlence mekânları, şöhret, haset, hırs, nefis, cimrilik, açgözlülük ve sonuçları, dünyanın gelip-geçiciliği, samimiyet, aldatmak ve sosyal ilişkiler, dikkati çeken paraflar arasında olup bu eserde diyalog ve tahkiye tekniğine verilebilecek en güzel örneklerdendir.²²⁷

Sonuç

Hâfız’ın *Leyâlî Satih* adlı eseri Arap edebiyatının özgün kültürel mirasının nesir türlerinden biri olan makâme türünde yazılmıştır. Yapısındaki olay örgüsünün aktarım tarzı, zaman-mekân ve sosyal amaç gibi bazı unsurlarla da modern anlatı türlerinden romana da yakın olan bu eser, Arap edebiyatın geçiş dönemi eserlerinden kabul edilmektedir. Anlatıcı, olay örgüsü ve anlatılan temelinde her biri toplumun farklı sıkıntı ve problemlerine hassasiyetle, bazısında tüm ince ayrıntılarıyla değinen yazar, çeşitli sohbetlerden oluşan olaylar zincirinde, Mısır’da yaşanan ve Mısır toplumunu ilgilendiren çoğu meseleye değinerek dönemin anatomisini resmeder.

Leyâlî Satih’te, makâme edebî türünün de gereği olarak dil, nazım-nesir karışımı olup kısmî bir yoğunluğa sahiptir. Belâgat ilminin birer şubesi olan beyân ve bedî sanatından yararlanan yazar, garip lafızlarla edebî sanatları kullanılarak yoğun bir dilsel doku oluşturmuştur. Eserinde bedî sanatından seci başta olmak üzere cinas, mukâbele, tibâk ile beyân sanatından teşbih, istiâre ve kinâye gibi unsurları kullanan şair; dini referans kabul edilen ayet, hadis ve edebî anlamda okuyucuyu cezbeden Arap kültür mirasından şiirlerle halk kültürünü yansıtan atasözleri,

²²⁶ *Leyâlî Satih*, 117.

²²⁷ *Leyâlî Satih*, Diyalogların sayfa numarası sırasıyla: 16-19, 44-51, 61, 62-64, 120-125.

deyimler ve bazı mazmunları da kullanmayı ihmal etmemiştir. Eserin genelinde; yazarın içinden geldiği gibi secili yoğun dilin ardından tersil sanatını kullanarak daha anlaşılır bir üsluba yaptığı geçişler, anlatımda müzikal bir üslubun yansımaları şeklindedir. Akıcı, ince ve anlaşılır edebî bir dil kullanan şair, eleştirel-sorgulayıcı bir üslup eşliğinde, anlatım tekniklerinden özellikle diyalog, tahkiye ve kısmen tasviri teknik tarzından istifade etmiştir.

Okuyucunun yazarın şahsî tecrübelerinin bir meyvesi olup yaşanmışlıkların zorluğunu hissettiği, yedi gece içinde yapılan sohbetlerden oluşan bu eserde; yazar dönemi meşgul eden başta siyasi konular olmak üzere, İngiliz siyaseti, sosyal ve edebî konuları ele alır. Eserin muhtevasına bakıldığında Hâfız'ın birçok problemi dile getirdiği, ancak modern eğlence mekânları ile gece hayatının bir düzene sokulması noktasında dinî emirlerle ahlakî kuralların devreye sokulması gerektiği dışında, ciddi bir çözüm önerisinin net bir yansımalarının olmadığı görülecektir. Şüphesiz bu eserin değerinde herhangi bir zaafa sebep vermemiş; zira Hâfız'ın daha çok var olan sıkıntı ve eksikliklerin kökenini teşhis etme amacıyla olup bu durumu öncelediği anlaşılmaktadır.

Leyâlî Satih'teki amaç modern romandaki amaca yakın olup makâme türünde yazılmış diğer eserlerden ayrılır. Eski makâmelerde olduğu gibi dil ve edebiyat eğitimi kaygısının güdülmediği eserde tam da modern anlatılarda olduğu üzere sosyal bir kaygı ve hedef güdülmemektedir. Bu çerçevede eserde, Nil nehri üzerindeki bir gemide eğlenceye gark olmuş kadınlarla erkeklerin bulunduğu bir portre bağlamında değerlendirilen kadınların başörtülü olup olmamalarının toplumdaki değerlerin veya ahlakın yozlaşım yozlaşmamasıyla bir ilgisinin olmadığı vurgulanmaya çalışılmıştır. Hâfız'ın, insanların görüntülerinden ziyade onların hal ve hareketlerinin ölçüt alınması gerektiğinde karar kıldığı eserin içeriğinde belirginlik kazanmıştır.

Hâfız, Mısır'da ciddi bir Suriyeli sorunun yaşandığı dönemde; Suriyelilerin tutumları noktasında onlara yönelik yapılan eleştirileri, kendi zihin süzgecinden geçirerek meseleye olumlu-olumsuz olmak üzere iki farklı açıdan bakmıştır. Bu minvalde hamasi davranmayan şair, Suriyeli bir ediple yapılan sohbetle Suriyeli yazarlarla gazetecilerin, Mısır'ın edebiyat, düşünce ve kültür alanında canlanmasında katkılarının olduğunu, onları eleştiren Mısırlılara iletirken diğer taraftan Suriyelilerin gözlerini devlet makamlarına dikmeleri üzerine onları ciddi bir şekilde eleştirerek her iki tarafa da gönderme yapmıştır. Günümüz Türkiye'sinde de kimi kesimlerce büyük bir sorun olarak görülen Türkiye'deki Suriyeli mülteci varlığının tartışılma unsurlarındaki dayanakların *Leyâlî Satih*'tekiyle benzerliği dikkat çekicidir.

Leyâlî Satih, anlatılan olaylar noktasında gerçekte hayali olmayıp yazar eserde Mısır'ın yakın tarihînin gerçek olay ve şahıslarını okuyucusuyla paylaşır. 1882'de İngiliz işgalinden 1906 Denşuvây olayına kadar olanların özetlendiği kitap, aynı zamanda tarihî bir eser hüviyetine de sahiptir. Yaşadığı dönem içerisinde vuku bulan birçok hadiseye değinen Hâfız, çektiği birçok eziyete rağmen itidalli davranıp soğukkanlılığını koruyabilmiştir. Mısır'da reform hareketlerinin önemli bir siması olan Efgânî ve öğrencisi Muhammed Abduh ile Mısır'da kendisini diktatör ilan eden İngiliz temsilci Cromer ve Sudan valisi komutan Kitchener hakkında verdiği dakik

bilgiler dikkate şayandır. Özellikle Efgânî-Abduh merkezli, öğretilerinde güçlü ve işlevsel olan reformcuların, asrın ilimlerinden dinî inanca zarar vermeyen ilmin alınması, sadece fikirde değil, edebî alanda da reform yapılması gerektiği gibi düşünceleri desteklediği görülür.

Eserin değinilen konularından, edebî tartışmalar, basın hürriyetinin sınırı ve fushayı yayma gücü, ticari gazeteler ve bunları yayınlayıp toplumun ahlakının bozulmasında etkisi olan yazarlar, ammice-fusha meselesi, edebiyat ve bazı âlimler, şöhret ve atalet, gazetelerin kimsesi olmayan şairlerin şiirlerinin neşredilmesindeki rolü, Hâfız'ın şiir ve Şevkî ile ilgili görüşleri gibi sosyal konularla İngilizlerin Mısır'ı işgal ettikten sonra orduyu terhis etmeleri, yeni bir ordu kurup başına da İngiliz bir komutanın getirilmesi, yabancı komutanların keyfî davranışları, harp okullarının itibarsızlaştırılması, Sudan'daki gelişmeler, Mısır hükümetinin İngilizlerin güdümünde olması, ülkenin zenginliklerinden sadece yabancıların istifade edip Mısır'ın sömürülmesi gibi tüm Mısır halkını yakinen ilgilendiren siyasi-askeri problemler gerçekçi bir üslupla ve daha çok diyalog ve tahkiye tekniğiyle her biri bir konuya değinen sohbetler eşliğinde detaylı bir şekilde okuyucuya aktarılmıştır.

Hâfız İbrâhîm'in eserde üzerinde durduğu içtimai konular, kültürel değişim, toplum ve ahlak, kadınların kapalı-açık olması durumu, kadın hakları ve eğitimi, anne ve eş olmasının yanında bir kadının toplum içindeki yeri ve topluma katkısı, özel sektör-kamu hizmeti, eğitimin yeterliliği, eski-yeni eğitim kurumları, adaletin olumsuz yönde değişmesi, haset, cimrilik ve açgözlülük, türbe ziyaretlerinden medet ummak, saadet kavramı ile dönemi düşünceleriyle etkileyen Efgânî ve Abduh'un düşünceleri, dinî hassasiyetin suiistimal edilmesi ve bununla haksız kazancın elde edilmesi, içki bağımlılığı, gece kulüpleri, sarhoşluğun verdiği kötülükler, Özbekiye meydanındaki dans ve müzik tasvirleri ile bunlara bağlı olarak değerlerin zedelenmesi, ahlakın yozlaşması, orta çağ adetleri olarak tanımlanan geleneksel adetlerin değişmesi gibi temel problemler de *Leyâlî Satîh*'in merkezi konularından olup yazarın Mısır toplumuyla entelektüel çevrelerine yönelttiği sert eleştiriler çerçevesinde eserde yer almıştır. Ele alınan tüm bu konular bağlamında *Leyâlî Satîh*, muhtevası ile bir asır öncesi Mısır/Arap toplumunun sorunlarını resmederken günümüzün de çözilemeyen ve hayatî bir öneme sahip olan farklı toplumsal problemlerine de ayna olmak gibi bir misyonu yüklenerek canlılığını sürdüren eserlerdendir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

'Abbûd, Mârûn, *Rûvvâd en-nahdatu'l-hadîse*, Kâhire: Dâru'l-Hindâvi, 2013.

- Abdullah, es-Saîd Mahmûd, *Hâfız İbrâhîm Dirâsat tahlîliyye li-siyratihî ve şî'rîhî*, İskenderiye: Mektebetü't-Tiba'a Merkez Delta, 2000.
- Abdulgaksûd, Ahmed, *Tatavvuru'l-Edebî'l-hadîs fî Mısır*, Beyrut: 6.b., Dâru'l-Me'ârif, 1994.
- el-Akkâd, Abbâs Mahmud, *Şu'arâu Mısır ve bî'etuhüm fî'l-cîli'l-mâdî*, Kahire: Matba'atü'l-Hicâzî, 1937.
- Aktaş, Şerif, *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara: Birlik Yayınları, 1984.
- Arslân, Şekîb, *en-Nahdatu'l-'Arabîye fî'l-'asr el-Hâdiru*, Lübnan: ed-Dâru't-Tekaddumiyeti, 2008.
- el-'Âtavî, Mus'ad 'Îd, *el-Edebu'l-'Arabî el-hadîs*, Tebuk: Mektebetü'l-Melik, 2009.
- Ayubi, Nazih, *Arap Dünyasında Din ve Siyaset*, Hazırlayan, Yavuz Alogan, İstanbul: Cep Kitapları, 1993.
- Ayyıldız, Erol, "Makâme", *DİA*, XXVII, Ankara, 2003: 417-419.
- el-Cemîa', 'Abdulmun'im İbrahim, *Şa'iru'n-Nil Hâfız İbrahim*, Hazırlayan, Ahmed Seyyid Ahmed vd., Kahire: Matabiu'l-Hey'etu'l-'Amme li'l-İsti'lânet, 2016.
- el-Cündî, Abdülhamîd Sind, *Hâfız İbrahim şa'iru'n-Nil*, Kahire: 4.b., Dâru'l-Me'ârif, 1992.
- Cole, Juan, *el-İsti'mâr ve s-sevra fî ş-şarku'l-avsat*, Hazırlayan, 'Annân 'Alî eş-Şehâvî, el-Kâhira: el-Meclis li's-Sekâfet el-A'le, 2001.
- Corcî, Zeydân, *Târîhu âdabî'l-lugati'l-'Arabîyye*, Kâhira: Hindâvî, 2013.
- Çetişli, İsmail, *Metin Tahlillerine Giriş 2, "Hikâye, Roman, Tiyatro"* Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.
- Dayf, Şevkî, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âsır fî Misra*, Kâhira: Dâru'l-Me'ârif, 1961.
- Desûkî, Ömer, *Neş'etü'n-nesri'l-'Arabî'l-hadîs ve tatavvurihi*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2007.
- Ebü Şâdî, Ahmed Zeki "Muhammed Hâfız İbrâhîm", Kahire: Apollo, S. I, s. 32-35, 1 Eylül 1932.
- Emin, Ahmed, *Dîvânü Hâfız İbrâhîm*, Kahire:1. Baskı için yazılan mukaddime, 3. Baskı, el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l- Kuttâb, 1987.
- Er, Rahmi, *Çağdaş Arap Edebiyatı Seçkisi*, Ankara: Vadi Yayınları, 2012.
- el-Fâhûrî, Hannâ, *el-Mûcez fî'l-edebî'l-'Arabîyyi ve târihihi*, Beyrut: 3.b., Dâru'c-Cil, 2003.
- , Hannâ, *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî, "el-'edebu'l-hadîs"*, Beyrut: 1.b., Dâru'c-Cil, 1986.
- Fazlıoğlu, Şükrân, *Arap Romanında Türkler*, İstanbul: Küre Yayınları, 2006.
- Forster, E. M., *Roman Sanatı*, Hazırlayan, Ünal Aytür, İstanbul: Adam Yayınları, 1985.
- Hâfız, Sabrî, "el-Kıssatu'l-kasîra" *el-Edebu'l-'Arabî el-hadîs*, Hazırlayan, 'Abdü'l-'azîz es-Sebil, Cidde: en-Nâdî el-Edebu's-Sakâfî, 2002.
- Heykel, *Ahmed Tatavvuru'l-edebî'l-hadîs fî Mısır*, Kâhira: Dâru'l-Ma'ârif, 1993.
- el-Hulû, Muhammed Hârûn, *Hâfız İbrâhîm şa'iru'l-kavmiyeti ve'l-'Arabîyeti*, Mısır: ed-Dâru'l-Kavmiyeti li't-Tibâ'ati ve'l-Neşr, (ts.).
- Hürânî, (Hourani), Albert, *el-fikru'l-'Arabî fî'l-'asru'n-nahda'1798-1939'*, Hazırlayan, Kerîm 'Azkûl, Beyrut: Dâru'n-Nehâr, 1968.
- Hüseyin, "İsâm Ebû Şendî, Hadîsu İsa bin Hişâm ve Leyâlî Satih beyne'l-makâmati ve'l-kıssati'l-hadiseti", *Mecelletü'l-'Ulumi'l-'Arabîyeti*, S.31, s. 127-176, 1435/2020.
- Hüseyin, Taha, *Hâfız ve Şevkî*, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, (ts.).
- , *Min Târîhi'l-Edebî'l-'Arabî*, Beyrut: 5.b., Dâru'l-'İlm lil-Melâyîn, 1991.
- İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, en-nâşir, İbrahim Muhammed eş-Şenâvî, Tantâ: el-Mücellledü'l-evvelü,

- et-tabî'tu'l-u'le, Dâru's-Sahâbati li't-Turâsi, 1416/1995.
- İbrâhîm, Hâfiz, *Leyâlî Satih*, Mısır: Matba'atü Muhammed Muhammed Matar, (ts.).
- Kânî, Muhammed İsmail, *Dîvânu Hâfiz İbrahim*, 2. Baskı için yazılan mukaddime, 3. b., Hazırlayan, Ahmed Emin vd., Kahire: el-He'yetü'l-Mısriyyetu'l- 'Âmme li'l- Kuttâb, 1987.
- Kaplan, Mehmet, *Hikâye Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Karam, Anton Ğutâs, *er-Remziyât ve'l-edeübü'l-'Arabî el-hadîs*, Lübnan: Dâru'l-Keşşâf, 1949.
- Lutskiy, Borisoviç, *Arap Ülkelерinin Yakın Tarihi '16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla'*, Hazırlayan, Turan Keskin, İstanbul: Yordam Kitap, 2016.
- Mesiha, Rofâil, *Hafiz İbrahim şa'iru's-siyasi*, Mısır: 1. Baskı, Matba'atü'l-İ'timad, 1948.
- Mübârek, Zekî, *Hâfiz İbrâhîm*, Kahire: Dâru'l-Cil li't-Tiba'a ve'n-Neşr ve't-Tevzi', 1991.
- en-Neccâr, Abdulvehhâb, "Safahât meçhûle min hayâtî Hâfiz", Kahire: *Apollo*, S. 11, Temmuz 1933.
- Nevfel, Yusuf, *Hâfiz İbrahim şa'iru's-ş-a'bi ve şa'iru'n-Nil*, Kahire: ed-Dâru'l-Mısriyyetu'l-Lübnaniyyetu, 1997.
- en-Nu'aymî, Hasan Muhammed, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-hadîs 'neş'etehu ve tatvirih'*, Cidde: Dâr Havârizm el-'Alemiye, 2019.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Râfî'î, Abdurrahman, *Şu'arâ'ü'l-vatanîyye fi Mısır*, Kahire: Dâru'l-Me'arif, 1966.
- Reda, Muhammed Reşid, *Mecelletü'l-Menar*, c. II, s. 528, 1908.
- Rîmûn, Andre, *el-Mısriyyûn ve'l-Fransiyyûn fi'l-Kâhira 1798-1801*, Hazırlayan, Beşîr es-Sibâ'î, Kâhira: 'Ayn li'l-Dirâsât ve'l-Buhûs el-İnsânîye ve'l-İctimâ'îye, 2001.
- Rogan, Eugene, *Araplar: Bir Halkın Tarihi*, Hazırlayan, Cem Demirkan, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2017.
- er-Rukâbî, Cevdet, *el-Edebu'l-'Arabî mine'l-inhidâr ile'l-izdihâr*, Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1982.
- es-Sa'danî, Mahmûd, *ez-Zurafâ'u*, Beyrut: Dâru'l-'Avdetu, (ts.).
- es-Sadîk Kassûm, *Neş'et ec-cins er-rivâ'î bi'l-meşrik el-'Arabî*, Tunus: Külliyyetu'l-Edeb, Menube, Dâru'l-Cunûb li'n-Neşr, 2004.
- Savran, Ahmet, *19. Yüzyılın Osmanlı Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, 1991.
- es-Seyyid, Ahmed Muhammed, *er-Rivâyetü'l-insiyebîyeti ve te'siruhâ 'inde er-rivâ'iyîn el-'Arab*, Cezayir: el-Müessesetü'l-Vatanîye li'l-Kitâb, 1989.
- es-Seyyid, Şefî', *İtticehâtu'r-rivâyetü'l-Mısriye*, el-Kahire: Mektebetü's-Şebâb, 1988.
- Sıdkî, Abdurrahman, *Leyâlî Satih dirâsatun tarihiyetun, tahliliyetun li'l-'asri ve'l-kâtibi ve'l-kitabi*, Kahire: ed-Dâru'l-Kavmiyyetu li't-Tibâ'ati ve'n-Neşri, 1964.
- eş-Şenâvî, Kâmil, *Zu'âmau ve fennânüne ve udebâu*, el-Memleketü'l-Müttehide: Müessesetü'l-Hindâvî, 2017.
- Şevket, Mahmûd, *el-Fennu'l-kasasî fi'l-edebu'l-Mısri el-hadîs*, Kâhira: Dâru'l-Fikr-ul-'Arabî, 1956.
- Taha Bedr, 'Abdu'l-Muhsin, *Tatavvuru'r-riveyetü'l-'Arabîyyetu'l-hadîse fi Mısır '1870-1938'*, Kâhira: Müessesetü'l-Ma'ârif li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1977.
- 'Ubeyd, Ahmet, *Zikra's-ş-a'ireyn Hâfiz İbrâhîm ve Ahmed Şevkî*, Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1985.
- Ürün, Ahmet Kazım, *Necip Mahfuz 'Toplumsal Gerçekçi Romanları'*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.
- Vâdî, Taha, *Dirâsât fi'n-nakdu'r-rivâye*, Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1994.

———, *Medhal ilâ târîhi 'r-rivâyeti 'l-Mısriye*, Kâhire: Dâru'n-Neşr li'l-Cema'ât, 1999.

———, *er-Rivâyetu 's-siyâsiyetu*, Kahire: Dâru'n-Neşr li'l-Cema'âtu'l-Mısriye, 2002.

Yalar, Mehmet, *Modern Arap Edebiyatına Giriş*, Bursa: Emin Yayınları, 2009.

Yanık, Nevzat Hafız, *Mahmud Sami Paşa el-Bârûdî Hayatı, Edebî kişiliği ve Eserleri*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniv, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, 1991.

Yazıcı, Hüseyin, "Hâfız İbrâhîm", *DİA*, XV, İstanbul, 1997: 91-92.

Yıldız, Ahmet, *Nil Şairi Hâfız İbrâhîm ve Siyasi Şiirleri*, Konya: Palet Yayınları, 2017.

ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Târîhu 'l-edebî 'l-'Arabî*, Kahire: Dâr Nehdati Mısır li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 2013.